

STARA HELENSKA LIRIKA POSTANAK, RAZVOJ, VRSTE

Marko Višić

The author of the study *The Ancient Greek Lyric Poetry* – origin, development, types, written from the literary-theoretical point of view, gives a comprehensive argument on the origin and development of the ancient Greek artistic lyric poetry, hierarchical poetry and music from the period of epopee, mythical creators of hieratic poetry and music, as well as on the poetry of the mythic-heroic epoch. The author acribicly outlines literary types – monody, which includes elegy, iambic poetry and choral poetry, its three types and all three periods: old, middle and late period, that lead to the greatest kind of the old Hellenic poetry, drama poetry and literature.

RAZVOJ STARE HELENSKE LIRIKE KLASIČNI PERIOD

I

MITSKO-HEROJSKA EPOHA, KOLIJEVKA NARODNE LIRIKE

1. Postanje i razvoj starohelenske umjetničke lirike

Postanje helenske umjetničke lirike, koja izražava pjesnikova lična osjećanja, misli i stavove, treba tražiti kako u lirskoj narodnoj pjesmi tako i u epskoj narodnoj pjesmi koje izražavaju

kolektivna osjećanja i misli. Iz posljednje se, kao što je poznato, razvila umjetnička epopeja koja je sadržajem i visokim umjetničkim kvalitetima već u sedmom vijeku prije Hrista utrla put umjetničkoj lirici drevnih Helena, na što u mnogome podsjećaju stil i jezik, sadržaj i oblik najranijih lirskih pjesama.

Na razvoj helenske umjetničke lirike veliki uticaj izvršila su društvena i politička previranja tokom osmoga, sedmoga i šestoga vijeka, kad čovjek pojedinac, postaje svjesniji sebe, svojih prava, potreba i vrijednosti, nastojeći da svoj stav, misli i osjećanja prema novim prilikama zaodjene u odgovarajuće ruho. Pjesnik je taj od koga se traži da svojim talentom i etičnošću izrazi ideale svoga vremena.

Nove društvene i političke prilike zahtijevale su ne samo razvoj novih izražajnih oblika u oblasti poezije nego i razvoj muzike toga, uz poeziju, najkristalnijeg ploda ljudskoga duha.

Budući da put od epske, odnosno lirske narodne pjesme do umjetničke lirike vodi preko hijeratske i svjetovne poezije i muzike iz doba epopeje, to ćemo na prvom mjestu izložiti vrste i stvaraoce hijeratske i svjetovne poezije, kao i instrumente na kojima se izvodila.

2. Hijeratska poezija i muzika iz vremena epopeje

Sudeći prema *Ilijadi* i *Odiseji*, glavna karakteristika hijeratske poezije i pjevanja bila je pobožna glorifikacija i opjevanje božijih djela, a potom molitva za sreću slavitelja. Iz toga pjesništva, kao što je poznato, potiču mnogi, kasnije slabo razumljivi epiteti koje susrećemo kod Homera i Hesioda i ponešto kod Eshila i Sofokla. Nije to doba racionalističkog posmatranja prirode i prirodnih pojava, već vrijeme kada je božanstvo za Helene bilo alfa i omega svega. Reminiscencije na to prastaro doba susreću se kod Homera u čijim epovima iščezava onaj stari prethomerski pijetet prema olimpskim bogovima, kao što se to da zaključiti iz Ahilejevih riječi.

Glavni književni oblici, odnosno vrste hijeratskog pjesništva jesu *pean* i *nomos*, posvećeni Apolonu.

Pean je lirski rod epideiktike, odnosno hijeratske poezije; iskazuje radost, veselje i nadu, a izvode ga horovi. Kod Homera se očuvao spomen na *pean*, taj glavni oblik dohomerskog kolektivnog pjevanja. Kad su, naime, ahejski momci vratili kćer sveštenika Hrisa i žrtvovali Apolonu, tada zapjevaju *pean*:

II. I 469–474

Pa kad se oni jela i pića zasite većma,
krčage dječaci tada do vrha napune vinom,
svima razdjele njih, prvo nalivši čaše za žrtvu vinom.
Čitavi dan su ublažavali Gospoda plesom,
ahajski momci, krasno pojeći *pean* Braniča
slavljahu tada; u duši se veseleć' sluš'o je on.

Ahilej, smaknuvši sjajnošljemca Hektora, reče:

II. XXII 391–394

Sad pak zapojmo *pean*, ahajski momci, ka dupkim
se vratimo lađam', povež'mo sa sobom ovog'.
Golemu ratnu odnijesmo slavu, jer Hektora ubismo
dičnog kome se moljahu Troj'ci po gradu kanoti bogu.

Iz gornjih se navoda dâ zaključiti da je *pean* kod Homera plesna kolektivna pjesma lirskog sadržaja. U tom najstarijem obliku pojavljuje se u svečanostima na Kritu, u Delfima i Sparti. Kasnije se, međutim, *pean*, kako nas izvještava Proklo u *Hrestomatija*, 244, pjevao ne samo u čast Apolona Delfljanina nego i ostalih bogova, uz pratnju flaute¹.

¹ O *peanu*, odnosno *peonu* kao obliku ritma up. Aristotel, *Retorika*³ III 8. 4–6. Svetovi, Novi Sad 1997. (*Retoriku* sa starohelenskog preveo, studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

U ovoj se vrsti, prema Platonovu svjedočanstvu, posebno isticao Tinih Halkidanin, dok Porfirije ističe Eshila kao odličnog i vrsnog pisca peana u čast Apolona Delfljanina. Dodajmo usput da su Heleni nakon pobjede nad Persijancima kod Salamine pjevali pean i plesali.

Budući da Heleni pjevaju pean i uz njega plešu, očigledno je da je u vrijeme bitke kod Salamine dobio novo ruho. On je, naime, budući da se pjevao i u čast ljudi, izgubio čisto teoforski karakter. Osim toga, vidjeli smo da ga kod Homera pjeva hor muškaraca, dok ga u Horacijevu vrijeme pjeva hor sastavljen od momaka i djevojaka. To, međutim, i nije više helenski, već takozvani rimski pean.

Hijeratska poezija njegovala se na ostrvu Delosu, Apolonovom rodnom mjestu, gdje su posebno njegovane himne, odnosno pjesme u čast Letina sina. Što se tiče Sparte, u njoj su se himne Apolonu pjevale o *Karnejama*².

U Eleusini su bile čuvene misterije u čast boginje Demetre, Majke Zemlje, odnosno Majke plodnosti, kojoj u sumersko-avilonskom panteonu odgovara Ki, sumerska Majka boginja kao metafizičko počelo, odnosno Dingir-mah, sumerska velika boginja plodnosti, oličenje kosmičkog života, prvobitno oličenog u boginji Namu i njezinu sinu En-Ki.

Dosta se pjevalo i u čast boga Dionisa, što je i razumljivo ako se podsjetimo da je on zaštitnik vinove loze i vina. Osnovna vrsta pjesme, odnosno napjeva u njegovu čast jeste *ditiramb* iz koga se kasnije razvila tragedija.

Nomos je skladna pjesma vjerskog karaktera koja se pjevala o prazniku nekoga boga, posebno u čast Apolona. Pjevao ju je jedan pjevač, obično sveštenik uz kitaru. Naziva se *nomos*, što će reći red, poredak, jer ne mijenja ni ritam ni harmoniju³. Budući da *nomos* predstavlja početak života helenske lirike o njemu će kasnije biti više govora.

² O *Karnejama* up. Plut, *O muzici* 6 f.3.

³ Up. Plut, *op. cit.* 6.

3. Mitski stvaraoci hijeratske poezije i muzike

Rana helenska poezija, kao i muzika, ima svoje arhegete koji su podosta obavijeni velom mita i misterije. Uprkos tome, njihova nam imena i pronalasci koji im se pripisuju ukazuju da je bilo pjesnika i muzičara koji su stvarali i u ta tamom obavijena vremena na koja bi se s pravom mogao primijeniti Vergilijev stih *Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem*. Heleni su, međutim, vjerovali u postojanje tih umjetnika i nadahnjivali se njihovim ostvarenjima. Oni su, zahvaljujući pronalascima na duhovnom polju koji im se pripisivahu, iako mitskog karaktera, prvi tvorci helenske civilizacije, odnosno kulture i kao takvi zaslužuju punu pažnju.

Mitski zastupnik staroga nomskog pjevanja na ostrvu Kritu bio je *Hrisotem*, o kojem Pausanija kaže da je stariji od *Filamona* iz Delfa koga Eusebije iz Cesareje datira u 1292. godinu prije nove ere. Tradicija Filamonu pripisuje istu onu ulogu u Delfima koju pripisuje *Museju* u Eleusini. Plutarh nas izvještava da je Filamon u jednoj himni opjevao rađanje Latone, Artemide i Apolona i prvi u Delfima postavio horove. O njemu su kružile priče da je pratio Orfeja na putu za Sikion⁴.

Na ostrvu Delosu staro hijeratsko pjesništvo zastupa mitski pjevač *Olen*. O njemu Herodot IV 35, kaže: *Taj je Olen došao iz Likije, pa i ostale stare pjesme spjevao koje se pjevaju na Delosu*. Te stare pjesme bile su himne kojih je Olen, po Pausanijevu tvrđenju (VIII 21) spjevao priličan broj. Osim toga, Pausanija kaže da bi Olen mogao biti Hiperborejac, smatrajući da bi on mogao biti pronalazač heksametra (X 5,7) dok se obično uzima da je Orfej pronalazač herojskog stiha. Kalimah u *Delfijskoj himni* IV 304 kaže da se još u njegovo vrijeme u Delfima pjevala jedna Olenova himna.

⁴ O Filamonu up, Plut, *op. cit.* 3; Lasserre, *Plutarque* 31.

Među najčuvenije pjevače i muzičare mitskoga perioda spada *Orfej*, osnivač orfičkog dionizma. Platon smatra da je Orfej porijeklom Tračanin, sin Eagrov, dok mu je majka, po Timotejevu svjedočanstvu, muza Kaliopa. Pindar u *Četvrtoj pitijskoj odi*, međutim, kaže da je Orfej sin Apolonov.

Naš slavni helenist, akademik Miloš Đurić s pravom tvrdi da su Orfeja smatrali Apolonovim sinom, jer je tokom vremena postao znamenit pjevač i kitarist. Mada se uopšteno smatra da je Orfej legendarna ličnost, Platon, kao što je rečeno, drži da je on istorijska ličnost, kao što smatra i Englez W. K. C. Guthrie⁵. U antici je vladalo uvjerenje da mu je zavičaj Pijerija⁶. Njegovo je pjevanje, po Eshilovom svjedočanstvu, ličilo na božanski poj, što će reći da je imalo magijsku moć. Zvucima kitare, odnosno lire, kao što o tome pjeva Apolonije sa Rodosa⁷, pripitomljavao je zvijeri, ptice i stanare vodâ; pokretao more, planine, kamenje itd. u ime čega je njegov lik poistovjećivan sa bogom-čovjekom⁸.

Mit o magijskoj snazi Orfejeve pjesme i sviranja poslužio je kao osnov za fabulu o njegovoj ženi Agriopi ili Euridiki koju je, dok je bježala od Apolonova sina Aristeja, smrtno ugrizla zmija. Orfej, želeći da je vrati, siđe u Had i svojom lirom omekša okrutno srce mračnoga Hada, prethodno sviranjem zadobivši vozača duša Harona i čuvara podzemlja, troglavog Kerbera. Nakon toga Had mu dozvoli da odvede Euridiku pod uslovom da se ne obazre dok ne ugleda svjetlost dana. Orfej, međutim, nije izdržao nakon čega se Euridika, po zapovijesti Mojre, vrati

⁵ Up. Đurić, *Kroz helensku* 232, f. 3.

⁶ Pausanija IX 30, nas izvještava da su se u Pijeriji nalazili posmrtni ostaci Orfejevi. Na tome je mjestu, po njegovom tvrđenju makedonski kralj Arhelaj ustanovio muzičke agone, o kojima up. Đurić, *Ogledi* 226–228.

⁷ Up. Apol, *Ep* I 23–33.

⁸ O teandriji up. O. Weinreich, *Antikes Gottmenschentum*, Neue Jahrbücher 1926, S. 633, sq.

u mračni Had⁹. Sva je prilika da je postanje navedenog mita o otmici Euridike i njezinoj smrti kasnijeg datuma¹⁰.

Što se tiče Orfejeve smrti, o tome postoji više verzija. Po jednoj, koju Eshil navodi u *Basaridama*, Orfej nije priznavao Dionisa za najvišeg boga, već je tu čast ukazao strijelcu Apolonu. Dionis nagovori svoje pratilje menade da rastrgnu Orfeja koga zateknu u hramu kako služi kao sveštenik. One najprije pobiju svoje muževe koji su se posvetili Apolonovom kultu, a potom rastrgnu i Orfeja. Njegovu glavu i liru bace u rijeku Hebar koja ih iznese na more. Dospjevši do Lesbosa, Lesbijani sahrane glavu, a liru odnesu u Apolonov hram. To je razlog zašto slavuji na Lesbosu pjevaju umilnije no u drugim krajevima¹¹. Muze sakupe Orfejeve udove i sahrane ih pod Olimpom.

Orfej, prema čijoj na nebo uznesenoj liri imamo sazvuježde Liru, po tradiciji je bio izumitelj alfabeta sa trinaest slova i osnivač raznih misterija. Tako je u Trakiji osnovao Apolonove misterije; u Eginu misterije trojne boginje Hekate, a u Sparti misterije u čast boginje Demetre.

Orfejevo učenje, po Strabonovu svjedočanstvu (471C) u Atiku i Eleusinu donio je učenik *Musej*, o kome se kaže da je pisao

⁹ Rastanak Orfeja i Euridike ovjekovječen je na mramornom reljefu u villa Albani. Osim toga, nalazi se na reljefima u muzejima u Napulju i Louvreu. O tome događaju pjeva Boetije u *Utjehi filosofije* III 12.5–52. Oktoih, Podgorica 1999. (Djelo sa latinskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

¹⁰ Robert Grevs, *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd, 1969, str. 99, smatra da potiče sa slika koje prikazuju Orfeja kako muzikom opčarava boginju Hekatu koja ima atribut Agriopa, što je u stvari drugo ime Orfejeve žene Euridike. Razdragana Orfejevom lirom, Hekata, odnosno Agriopa daje povlastice svim duhovima posvećenim u orfičke misterije. Grevs smatra da su Agriopine žrtve umirale od ujeda zmijske, a ne ona, jer je ona boginja i, prema tome, besmrtna.

¹¹ Up. Ovidije *Metamorfoze* XI 50 sq.; Konon, *Narat.* 45; Luc., *Adv. indoct.* 11; Pausanija IX 30. Cit. prema R. Grevsu, *op. cit.* 98.

himne¹². Poslije njegove smrti Eleusinskim misterijama upravljao je njegov sin *Eumolp*, arheget sveštenečke porodice Eumolpida koja je stajala na čelu pomenutih misterija. Museju se, osim himni, pripisuje jedna teogonija i neka proročanstva. Koliko su drevni Heleni vjerovali da pjevanje i pjesništvo potiču od muza dobro se uočava i iz antroponimâ Musej i Eumolp. Antroponim Μουσαῖος, naime, označava pripadnost muzama, to jest muzin, dok je Εὐμολπος u suštini apelativ sa značenjem *dobar pjevač*.

Sa Demetrinim kultom Pausanija VIII 37,9, spominje *Pamfa*, pisca himni. Kao najmlađi trački pjevač spominje se *Tamir* ili *Tamirid*, o kojem Homer kaže:

II. II 593–600

.....potome Ptelej,
Hel, ūz to i Dorij, gdjeno su muze, susrevši
Tāmira tračkog kadno je jednom kralja od Ēurita
iz Ōjhālīje iš’o, njemu uzele pjev, jerbo
se zakleo, hvalio jošte i sáme ū pjesmi
da će nadmašit muze, s ājgidom Zeusa kćerke.
Ljuteć’s se sljepcem učine njega, pjesmu uzmu
mu ljupku i od kitaranja odvrate njega.

Tamir je, po Suidinom svjedočanstvu, sin *Filamona* Delfljanina. O njemu Plutarh kaže da je imao najljepši glas, dok je harmonija njegovih melodija sve nadmašivala. Pripisuje mu se djelo *Rat Titana protiv bogova*¹³.

Budući da tračkog pjevača Tamira osljepljuju helenske muze, u toj je legendi najvjerojatnije riječ o borbi dviju suprotnih vrsta pjevanja. Tamir je, naime, predstavnik stranoga, tračkog pjevanja koje je, suprotno legendi, bilo zasigurno bučno i

¹² O Musejevīm himnama up. Herodot VII 6,3.

¹³ Up. Plut, *op. cit.*3.

neurastenično. Muze su, međutim, predstavnice helenskog, to jest prefinjenijega i skladnijega pjevanja. Helensku tradiciju o tračkim pjevačima, gdje spada i muzičar *Pijeron*, iz trakijske Pijerije, koji muziku donose sa sjevera ne bismo smjeli olako potcijeniti. Ona je utoliko ispravnija ako se zna da su se Heleni doselili sa sjevera. S te tačke gledišta, predanje o starim tračkim pjevačima pojavljuje se kao reminiscencija na njihovu prado-movinu. Helenski Olimp i olimpske muze, uostalom, ne nalaze se u središtu Helade, nego na sjeveru, u Tesaliji, tačnije Pijeriji, pradomovini narodnog pjesništva i muzike drevnih Helena. Iako helenska muzika, po svjedočanstvu samoga Platona¹⁴, nije autohtona, ipak su drevni Heleni uspjeli da od strane muzike i stranih instrumenata izgrade vlastitu muziku etosa i estetike. To nam, osim Platona, svjedoči i Filip iz Opunta riječima: „Što god su Heleni prihvatili od varvara, to su oplemenili i usavršili.“

Ovdje nam je pomenuti i dva mitska pjevača i muzičara porijeklom iz Beotije u kojoj se muzička takmičenja održavahu u Orhomeni uz kult Harita, u Tebi uz kult Herakla i Jolaja te u Tespiji uz kult Erota i muza.

Amfion je najznačajniji beotski pjevač i muzičar mitskog perioda. Heraklid sa Ponta u djelu *Katalog otkrića u muzici*, kako nas izvještava Plutarh, tvrdi da je Amfion pronašao kitaru i kitarodijsku poeziju. Za razliku od brata Zeta, čija je narav bila silovita i goropadna, Amfion je bio nježan i ljubitelj muza. Koliko je bio upućen u njihov dar najbolje se razabire iz legende o građenju Tebe. Dok je, naime, robustni Zeto dovlačio kamenje, dotle je Amfion zvucima lire ove slagao u zidove kao najbolji graditelj. Navedena legenda nedvosmisleno potvrđuje poznatu činjenicu da su Heleni u muzici gledali magijsku moć i snagu.

Plutarh uz Amfiona spominje i *Antesa* iz Antedona o kojemu kaže da je prvi pjevao himne. Pindar u *Peanima* spominje

¹⁴ Up. Plat. *Epinomis* 987 d.

mužičara *Antipa* koji je prvi uveo lirsku harmoniju na Niobinoj svadbi¹⁵.

O *Linusu* ili *Linu*, koji se po tradiciji svrstava u prastare pjesnike, u nauci se odavno dvoumi da li je riječ o istorijskoj ličnosti, ili se tako naziva pjesma tužnoga karaktera.

U opisu Ahilejeva štita Homer o Linu kaže:

II. XVIII 567–572

Djevojke, sà njima momci, k'o djeca veseli buduć,
u koševim' pleteni što su meden nošahu plod.
Porèd njih dječak je lirom sa zvonkom dražesno
svir'o, nježnijim glasom Linovu krasnu pjevao
pjesmu; oni pak nogama skaćuć' bijahu o tlo
zajedno slijedeći njega sa plesom, kliktajem još.

Iz gornjeg navoda može se zaključiti da je riječ o nekoj narodnoj pjesmi. Legenda o Linu mogla je nastati po refrenu αἴλινος koji se pjevao uz thrênos ili tužbalicu u kojoj se žalilo za nestankom proljeća i nepovratnom mladošću. Ima razloga vjerovanju da je apelativ *linos* nastao od semitskog uzvika *ai lenu* sa značenjem *jao nama*. Na istočno postanje napjeva i melodije upozoravaju već Herodot i Pausanija¹⁶.

4. Svjetovna poezija i muzika iz vremena epopeje

Linova pjesma po sadržaju, međutim, daleko više pripada svjetovnoj no hijeratskoj poeziji koju je nadživjela i razvila se u umjetničko pjesništvo, što je veoma rijedak slučaj i u istoriji književnosti drugih naroda. Da je narodno pjesništvo i pjevanje cvjetalo naporedo sa hijeratskim, dobar je svjedok Homer koji

¹⁵ O Amfionu i Antipu up. Plut, *op. cit.* 3 f 3; 15.

¹⁶ O istočnom porijeklu napjeva i imena Linos up. Herodot II 79 i Pausanija IX 29,7.

nas izvještava o vrstama narodnog pjesništva i pjevanja koje je Helena pratilo kroz čitavi život. Tako su djeca u ranoj mladosti pjevala *igračke* pjesme, uz koje su se čule i *prosjačke* pjesme što su ih dječaci najvjerojatnije pjevali zimi, odnosno u oskudici. Kad bi, međutim, stiglo proljeće sa rosnim jutrima, tada bi dječaci, zvani helidonistai, lastavičari, noseći sliku lastavice, obilazili kuće i pjevali lastavičju pjesmu, to jest helidonismu.

Iako se helidonisma i njoj slične pjesme ne susreću kod Homera, ipak im se ne može osporiti velika starost.

Muze su pjesmom, plesom i igrom naročito prisutne u doba mladosti koja je sklona tim darovima muza. Tako nas Homer u opisu Ahilejevog štita obavještava da su *ples* već u njegovo vrijeme pratile forminga i pjesma:

II. XVIII 590–605

Čuven veoma vještak potome vješto plesno načini mjesto,
nalično onom' u prostranom Knosu štono ga
negda sačini Dajdal Arijadni s uvojcim' lijepim.
Plesahu tu mladići, djevojke s njima prošene
jako, za članke se rükū međ' sobom držeć'.
Od lana dijeve haljine imahu tanke, mladići
nošahu pak košulje istkane lijepo, od ulja štono
s'jale se nježno, vijence na glavi dijeve imahu divne, a
momci mačeve zlatne o srebrnom o remenu visjehu
štono. *Kretali* tu se lagano odveć nogama vješto, kao
kad grnčar, kod grnčarskog sjedeći točka, rukam'
pristalog lijepo, posmatra pomno ne će l' se okretat' dobro.
Okretali opet bi tu se u redovim' jedni nasprama
drugim. Okolo plesnog dražesnog mjesta nâroda j' mnoštvo
stajalo brojno ù tom' nalazeć' radost. Plèsāča dva
se, međ' njima vodeći kolo, vrtjela hitro.

I u *Odisiji* se spominje ples. Demodok, naime, uz ples pjeva pjesmu o ljubavi Areja i Afrodite:

Od. VIII 256–267

Naličan bogu Alkinoj zboraše tako, oglasnik ũsta donio da bi iz kraljeva doma formingu dupku.
Devet u svemu iz naroda iz'branih sudija
ũsta u igrama koji dolično svršiše sve.
Plesno uravne mjesto, rašire za takmu prostor.
Demòdoku òglasnik poblíže priđe formingu noseći zvonku; on pak u srèdinu dođe; u cvijetu mladosti
bujne okò njeg' stanu mladići vješti u *plesu*;
udare nogam' za ples o divotan pod. Odisej pak u duhu se divljaše, njihovih nogu motreći skok.
Potome pjevač, udariv' ũ žice, lijepo pjevati stane
o ljubavi Àreja i Afròdite s krasnijem s vijencem.....

Pjesma i forminga bili su glavni ukras svadbe. Da čujemo što nam o tome kaže besmrtni Homer u opisu štita Pelejevog sina:

II. XVIII 490–495

Zatim Šepavko načini dva na štitu prelijepa grada
ljúdi podložnih smrti. Gozbe i svadbe u jednom su bile.
Svjetlost uz baklji iz njihovih soba po gradu
mladence vode, *Svadbena* pjesma čula se jako;
mladi plesači òkrètali tu se; frule, jošte
forminge s njima, mèđ' njima, svirale svagda....

Pjesma što se pjevala pri ulasku djevojke u kuću i izlasku iz kuće, kao što je slučaj u gornjem navodu, nazivala se *himenej*, odnosno svadbena pjesma ili svatovac, tako nazvana po istoimenom bogu svadbenog veselja Himeneju. U tim bi se pjesmama udruživala radost sa žalošću zbog nestanka vedre mladosti i

bezbrižnog djevojaštva, što se duboko doimalo helenske racionalne i emotivne duše.

Kad bi mladenci išli na počinak, pred ložnicom bi se otpjevao *epitalamij*, to jest svatovska pjesma. U njemu bi se mladenci, posebno mlada, podsjećali da stupaju u novi život, različit od djevojaštva i momaštva.

Dodajmo usput da je himenej nastavio život u rimskoj književnosti, u kojoj ga je posebno njegovao Katul.

Pjesma i pjevanje pratili su i ostale životne prilike starih Helena, što je slučaj i kod ostalih naroda. Tako je na gozbama imućnijih helenskih, naročito atinskih porodica, postojala neka vrsta muzičkog rituala. Te gozbene pjesme ili počašnice imale su različit oblik, sadržaj i vrijeme izvođenja, o čemu nas već antički pisci obavještavaju. Njihov bi raspored otprilike bio slijedeći: u početku gozbe hor bi zapjevao pean, što bi poslužilo kao neka vrsta blagoslova. U njemu bi se obično zazivao neki od bogova nakon čega bi se pjevale kratke počašnice ljubavnog ili društvenog karaktera. Na trećem bi mjestu bile takozvane mirtine ili lovorove pjesme koje obično pjevaju o zdravlju, bogatstvu, ili bi se kazivale mudre izreke. Posljednju vrstu pjesama pjevali bi gosti poslije jela i to preko reda, dodajući jedan drugome mirtinu grančicu ili liru. Svako bi morao otpjevati po jednu pjesmicu, jer je to bio vid određenog takmičenja. Stari su takve pjesme pjevane preko reda nazivali *skolije* ili krivudarke. Kod Pindara se susreće još jedna vrsta skolija ili počašnica. Njih je u umjetničko ruho zaodjenuo Jonjanin Anakreont, epigon melike. Do naših se dana očuvala skolija u čast Harmodija i Aristogitona koju je, po svjedočanstvu Herodota i Tukidida, sastavio Kalistrat. Metri su: glikonej, bakhej i holi-jampski dimetar.

U ratu su se pjevale *ratničke*, odnosno *junačke* pjesme. Pjesma i pjevanje pratile su Helena i na poslu. Takve su se pjesme nazivale *radničke* ili *ratarske*, a pjevao ih je zbor ljudi

koji su obavljali isti posao. Takve su pjesme neobično stare, a pjevale su se o berbi grožđa, žetvi, sjetvi i mljevenju žita.

Pjesma nije iznevjerila ni na smrtnom času. Takva pjesma, kao uostalom himenej i epitalamij, spada u *narodnu kultnu* pjesmu, a naziva se *thrênos* ili tužbalica. Tom bi tužbalicom rodbina oplakivala pokojnika¹⁷. Opis thrênosa ili trena susrećemo kod Homera u sceni sahrane tijela ubijenoga Hektora:

II. XXIV 719–727

Kad većma umrlog njega u čuven unesu dom,
na provrćen lijes njega postave tad, *sa strane stave*
pjevače thrênos počinju štono; tužahu oni
jadovnu pjesmu, za njima potom *tužahu žene*.
Međ' njima Andròmaha s rukama bijelim tužanje počne,
u rukam' držeći glavu Hèktora muža ljúde što mori:
„Mlad mi, o mužu, izgubi život, u dvorim' udovu
ostavljaš mene, sinčić sasvim je nejak štono
ga zlosrećni imasmo mi....“

Iz navedenog odlomka može se zaključiti da su već u Homerovo vrijeme postojali naročiti pjevači za tužbalice kojima odgovaraju žene u horu. Iz činjenice da Andromaha tuži dá se zaključiti da je postojala i takozvana *udovička* tužbalica. Kasnije se susreću profesionalne narikače koje nariču za novac.

¹⁷ *Thrênos* ili *thrên* jeste zborna tužbalica. Stari razlikuju dvije vrste thrênos-a: ἐπικέδειον, to jest naricanje za mrtvacem (v. Proclous kod Photia, Bibl. 321a 30) i pravi thrênos, to jest uspomenu na pokojnika (v. Ammon. *Diss.*, p. 54). Aleksandrijski izdavači djela lirskih pjesnika nisu, međutim, pravili razliku između te dvije vrste, tako da se tužaljke Simonide i Pindara odnose na obje vrste. Nužno je, međutim, podsjetiti da thrênos u najstarije vrijeme ima magijsko značenje. Pjevao se uz aulos i, samo ponekad, bez pratnje. Cvjetao je u sedmome vijeku prije Hrista.

Osim navedenih, postojalo je i drugih vrsta pjesme i pjevanja, manje značajnih za ocjenu i karakter narodne poezije i muzike iz doba dohomerske epohe. U Homerovo vrijeme, što će reći u vrijeme što ga opisuju njegovi epovi, muzika i pjesma pratile su skoro svaki fizički i intelektualni akt helenskog čovjeka. Temeljni razlog tome najvjerojatnije leži u uvjerenju da muzika i pjevanje imaju magijsku, hedonističku, estetsku i moralnu snagu kojom se može uticati na volju bogova, prirodne sile i ljude. Svjetovna poezija i muzika, kao što smo vidjeli, imaju kolektivni karakter. One, naime, većinom izražavaju kolektivna osjećanja, vjerskog ili profanog karaktera, dok su lične strasti i lična angažovanost u svim vidovima života slabo naglašeni. Takvo stanje upravo odgovara vremenu epopeje koja je obuzeta slavom Olimpljana i bogolikih heroja čija će zvijezda uskoro početi da neumitno tamni.

II

ARISTOKRATSKO-AGONALNA EPOHA, KOLIJEVKA UMJETNIČKE LIRIKE

1. *Opšte karakteristike duhovne kulture aristokratsko-agonalne epohe*

Dok u prethodnoj, mitsko-herojskoj eposi, *in ultima analysi*, caruju kolektivna svijest i kolektivna osjećanja kako vjerskog tako i profanog karaktera, gdje je sve – strasti, osjećanja i akcije – podređeno višem poretku simbolizovanom u polis, odnosno u ljudskoj ili pak u božanskoj zajednici u koju smrtnici ne smiju nekažnjeno dirati niti je rušiti, dotle se taj poredak epopeje već kod *Hesioda* stao raspadati.

Helenski čovjek je u vrijeme epopeje, mada je imao nevolja na pretek i sve morao teško platiti, ipak bio bliži Olimpljanima,

zanoseći se svojim heroizmom i junaštvom, što se posebno osjeća u *Ilijadi*, dok u *Odiseji* vidimo da bogovi čovjeku na uho slabo kazuju svoje misli i namjere; kao da Olimpijanci ljude prepuštaju njihovom dobrotvoru Prometeju, pobratimu starosumer-skog boga En-lila. Rečeno nam vrlo dobro ilustruje sudbina mnogopatnog Odiseja koji se vlastitim umom dovija kako da se izbavi iz nevolja u koje ga je gurnuo bog Posejdon, taj za drevne Helene prastari simbol i oličenje mora i morskih nesagledivih i zastrašujućih prostranstava, što se očituje kroz čitavu *Odiseju*.

To nesumnjivo predstavlja početak realnijeg sagledavanja života, klicu praktičnog umovanja i dovijanja u teškoj svakidašnjici. Tome su dosta doprinijeli novi socijalno-ekonomski i politički odnosi nastali u aristokratsko-agonalnoj eposi koje dr Miloš Đurić sažeto prikazuje na slijedeći način: „Velika kolonizacija na severu, zapadu i jugu, izščežavanje starih patrijarhal-nih kraljevstava koje je opevao Homer, zatim žestoke ustavne borbe u svim starim aristokratijama, staleški sukobi i političko osveščivanje širokih narodnih slojeva, i, najzad, filozofska i religiozno-mistička borba protiv naivnog tradicionalizma – sve to je obogatilo i proširilo vidike helenskog života i moćno unapredilo samostalnost čoveka pojedinca.“¹⁸

Nije čudo što se pojedinac, usljed novih okolnosti koje su dovele do toga da se san bogolikih ljudi rasprši u nepovrat, stao osvješćivati, što je dovelo do stvarnijeg sagledavanja života i svijeta, a to opet kako do kolektivne tako i do individualne samosvijesti i samopotvrđivanja. Čovjek toga perioda stao je uviđati i dublje sagledavati uzroke bijede, nevolja i nepravdi, pa je usljed toga postao osjetljiviji i svjesniji događaja što se zbivaju oko njega. Sljedstveno tome, ljudi koji posjedovahu dar muza, zapažanje, osjećanje i izražajnost doživljenog, nastojahu da to iznesu onako kako su to sami doživjeli, osjetili i zapazili kako bi ih kao umjetničke tvorevine mogli predati širim krugovima. To listom

¹⁸ Up. Đurić, *Istorija* 130.

čine pjesnici aristokratsko-agonalne epohe, to jest helenski liričari koji odreda uranjaju u vode života svoga vremena koji zacijelo jeste tegoban, ali baš zato i ima svoje čari i draži. Taj svakodnevni život kod liričara izaziva duboka lična osjećanja, jer se u njemu može štošta primijetiti, naučiti i doživjeti. Time se lirski pjesnik sve više udaljava od mirnog epskog izlaganja, približavajući se svakodnevnom životu, pritom tražeći priliku da izrazi ono što doživljava i osjeća, sve to oblikujući riječju i melodijom, upravo onako kao što su se u to vrijeme stali oblikovati i oblagorođivati politički antagonizmi i strasti, time omogućujući stvaranje razumnog, na zakonu zasnovanog poretka, države. Treba posebno istaći razvitak i etičko pročišćavanje helenske religije mitsko-herojske epohe. Lirski su pjesnici, na čelu sa Hesiodom, nastojali da staru homersku religiju oblagorode pročišćujući je od odveć prizemnih osobina. To se oplemenjivanje ogledalo kako u sistematizaciji helenske teogonije i kosmogonije tako i u kiparstvu i arhitekturi koji helenskoj religiji i kulturi osiguravahu besmrtnost.

2. Agon, temeljni činitelj duhovnog stvaralaštva u drevnoj Heladi

Pročišćavanje i sistematizovanje duhovnog nasljedstva, kao i borba i rvanje s vanjskim i unutrašnjim suprotnostima leži u suštini helenskog agonalnog, takmičarskog duha koji se nikada nije mirio s postignutim. Agonalna, to jest takmičarska, osobina helenskog karaktera već je kod Homera oličena u Eridi¹⁹, koja je, međutim, surova i zlotvorna. Kao takva nije oličenje plemenitog nadmetanja u okviru zajednice pa se kod Homera agon javlja kao želja za samopotvrđivanjem po onoj *Svagda najbolji biti i odličan između drugih*.

Posljednje bi moglo biti jedan od glavnih razloga što se začće

¹⁹ Up. II. IV 439–455.

agonske strane helenskog duha traži u igrama u čast pokojnika²⁰ s kultnom osnovom. To je kao rezultat imalo to da se agon, takmičenje, stao vezivati za velike narodne praznike već u samome početku agonarno-aristokratske epohe. Tome je dobar svjedok legenda o takmičenju Homera i Hesioda očuvana u Hesiodovom epu *Poslovi i dani*, st. 654–662. Upravo se od toga vremena javlja nastojanje da se želja za takmičenjem, odnosno postizanjem slave i časti, očisti od homerske, dosta sirove žudnje i usmjeri ka idealnom takmičenju koje se ogleda u sticanju oblagorođene slave što će služiti na sreću i prosperitet čitavoj zajednici. Tako su se sve snage helenskog čovjeka, nerijetko rasipane u brojnim svađama, antagonizmima, mržnji i raspravama, oblagorođivale i u tim agonima nalazile najviši domet i izraz, odnosno ovaploćenje. Agonalna osobina helenskog čovjeka razvijala se uporedo sa društvenim, ekonomskim i političkim prilikama u pojedinim polisima u kojima je Helen mogao ispoljavati sve svoje sposobnosti što ih je želio pokazati svojim sunarodnicima iz drugih polisa. To je ono zbog čega je Hesiod u epu *Poslovi i dani* i mogao konstatovati postojanje dobre i zle Eride:

Posl. 11–24

Jedna Èrida nè pòsta, no su na zemlji dvije:
 Prva, kada se spozna dobiće hvalu,
 Druga pogrdu samo, jer ćud je različna kod njih.
 Druga pogubni rat snuje i raspru, zlobna,
 Te je ni jedan nè voli smrtnik, nego iz nužde,
 Pò volji višnjih, ljudi poštuju Èridu tešku.
 Prvu, stariju, Noć negda porodi tamna,
 A Zeus je višnji, što tron u ètru ima,
 U osnov zemlje stavi, ljud' ma j' od velike koristi ona;

²⁰ Up. Milan Budimir, „Agon u klasičnoj i našoj narodnoj pesmi“. Obj. u *Prilozi za izučavanje narodne poezije*. God. III, 1936, 227–238.

Ova jednako nà rad i nèvješta podstiče muža:
Kad drugog' bogata vidi tad i sâm žudi
Za radom i žuri da ore i usjev sije
i kuću ũrēdi dobro; i susjed se takmi sa susjedom koji
Se brine o bogatstvu svom'; ova je Ėrida naklona ljud'ma²¹.

Dodajmo, k tome, da je agonska svijest svoj najbolji izraz nalazila u pravoj agonistici, što će reći u gimničkim, stadionskim i muzičkim nadmetanjima i raznim narodnim svečanostima.

Ono čime je posebno obilježena aristokratsko-agonalna epoha jeste njezina naklonost prema *muzici* bez čijih bi ritmova, harmonije i mase novih instrumenata ova epoha bila daleko siromašnija. U ovoj se eposi *lirsko pjesništvo*, baš zahvaljujući muzici, razvilo do neslućenih visina. Stari elegičari Kalin, Tirtej, Mimnermo, Alkej, Sapfa i Anakreont, kao i horski pjesnici Alkman, Arion, Ibik, Stesihor, Simonid, Bakhilid i posebno Pindar bili su odreda muzičari-pjesnici. Na mjestu je, dakle, zapitati se: kakvo je lice muzike u aristokratsko-agonalnoj eposi, hoću reći u eposi lirizma?

Dok je muzika, i poezija, u mitsko-herojskoj eposi uglavnom služila interesima kolektiva, izražavajući kolektivna osjećanja i slavu junaka, dotle muzika ovoga razdoblja nosi duboko lični pečat, poput sadržaja što ga je pratila. Kod Homera se pjevanje i pjesma izvode jedino uz formingu, kitaru čiji su dosta monotoni zvuci najvjerovatnije imali mnemotehnički karakter. Upravo zato što muzika iz doba epopeje nije u znatnijoj mjeri izražavala lična osjećanja, vremenom se ugasila, o čemu najbolje govori recitovanje rapsoda bez muzičke pratnje. S pravom se može tvrditi da je aristokratsko-agonalna epoha sa svojom lirikom bila vrijeme predodređeno za pjevanje i muziku. Ovo je epoha u

²¹ Up. Hesiod, *Poslovi i dani*, IP Draganić, Beograd, 1998. (*Ep* sa starohelenskog metrički preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

kojoj su dvije glavne funkcije muza, poezija i muzika, doživjele svoj vrhunac. Ovo je ujedno i period kulminacije zazivanja muza kao nadahnitelja cjelokupnog duhovnog stvaralaštva, posebno muzike i poezije. Nije se čuditi što je muzika upravo u ovome razdoblju bila toliko na cijeni. Ovo je, naime, period razbuktalnih ličnih strasti i osjećanja, misli i akcije koje su pjesnici doživljavali i proživljavali, istovremeno nastojeći da sve to uobliče melodijom, harmonijom i stihovima. Za to im je i te kako bila potrebna pomoć mentalnih stvorenja, helikonskih muza čije se ime spominje kod svih gore navedenih liričara.

3. Osobine poezije i muzike aristokratsko-agonalne epohe ili istorijskog perioda

Iz gore izloženog proizlazi da već kod Hesioda, prvog istorijski potvrđenog pjesnika u evropskoj književnosti, nepovratno odlazi slatki san epopeje kada je čovjek, slično bogovima, živio bezbrižno, budući daleko od nevolja svakidašnjeg života. Čovjek epopeje jeste gigant po svojem junaštvu i neizmerno plemenit po svojem plemenskom porijeklu i herojstvu. Iako se u *Ilijadi* susreću i mračne strane života iz toga se ne bi smjelo zaključiti da u njoj preovlađuje pesimizam. Mračne crte se nalaze u njoj u prvom redu da bi ocrtale stanje pozemljara prema Olimpljanima. *Ilijada* nam u punom svijetlu pruža slike zanosnog idealizma, dok iz *Odiseje* proizlazi da u životu ljudi ne teče samo nektar, da Olimpljani umjesto ambrozije šalju ljudima nevolje. Oni, štaviše, u *Odiseji* nisu toliko nakloni ljudskome rodu te mu više i ne šapuću na uvo svoje misli. To se vrlo dobro uočava iz patnji mnogopatnoga Odiseja koji se vlastitim umom dovija kako da se izbavi iz nevolja koje mu je naturio Posejdon, što predstavlja početak stvarnijeg sagledavanja života, klicu praktičnog i samostalnog umovanja i dovijanja u svakodnevnim problemima.

Iako Hesiodova *Teogonija* odiše epopejom koja je ljudsku fantaziju ispunjavala divnim slikama i dala podstrek golemom mnoštvu osjećanja, u njoj se ipak ističu crte realnosti i sadašnjosti, metodično znanje i racionalan raspored građe. Drugo Hesiodovo djelo, ep *Poslovi i dani* u odnosu na teogonijsko-kosmogonijski ep *Teogoniju* predstavlja veliku promjenu u prosuđivanju sadašnjosti i prošlosti. Umjesto da hvali prošla vremena i Olimpljane, on veliča Eridu koja ljude podstiče na rad i vrijedna djela, dok kod Homera nigdje ne susrećemo pohvalu mnogotrpnome radu! Osim toga, Hesiodovo kazivanje o takmičenju u Halkidi u pjesmi i muzici, gdje je opjevajući rad pobijedio Homera koji je opjevao prošle događaje i ratove – jasno ukazuje da ideali epopeje ustupaju pred teškom sadašnjicom. U takvim uslovima i *muzika* mijenja svoj oblik i sadržaj, mada su i dalje muze učiteljice pjesme i pjevanja. One, međutim, kao da sada pjesnicima i muzičarima naturaju nove oblike i sadržaje za izvođenje svoga dara, nečujno im šapućući da opjevaju svakodnevne prilike iz svakidašnjeg života običnih ljudi; da se više pozabave sobom i vlastitim problemima, jer bogovima na Olimpu i herojima na elizijskim poljanama i onako nije loše. Njima je Homer osigurao besmrtnost i slavu pa se i ne moraju bogzna kako bojati za vlastitu egzistenciju i slavu. I uistinu se od Hesiodovog vremena gasi slava vječnoga mita i epopeje, a san života bogolikih ljudi raspršuje se u nepovrat. Ako se san kasnije ponekad i povrati, on je blijed i liči na utvaru. Pjesnik i muzičar okreću se svakidašnjem životu koji u osnovi jeste težak, ali baš zato i ima svoje draži i čari. Ništa ljepše od pošteno postignutog uspjeha i ništa bolnije od lične tragedije, pa makar je i drugi izazvali. Ni učestvovanje u javnom životu i radu nije neprivlačno, jer se tu dâ štošta zapaziti, naučiti i opjevati iz vlastite perspektive. Zašto, uostalom, mašta mora carstvovati nad prosuđivanjem i umovanjem? Lijepa je i zanosna Homerova poezija, ali čovjeka iz osmoga i sedmoga vijeka prije Hrista

privlači želja da on sâm postane središte, zamjenjujući bogove i heroje.

4. *Lirska poezija i muzika aristokratsko-agonalne epohe*

Izneseni razlozi uticali su da narativna poezija uzvišene epike već u Hesiodovo vrijeme stane uzmicati pred ličnom poezijom i muzikom koja ju je pratila.

Ne bi bilo umjesno ni pomisliti, a kamoli tvrditi da će epopeja sa svojim arsenalom motiva i nudećim idejama iščeznuti u novome periodu koji su aleksandrijski književnici i filolozi nazvali lirskim. Epopeja je, naprotiv, nadživjela lirski period koji se iz nje napajao i nadahnjivao. Epopeja je hranila dramsku umjetnost koja će zamijeniti liriku preuzevši od nje bogati muzički repertoar, mijenjajući ga za svoje potrebe. Pjesnici i muzičari lirskega perioda neprestano su se osvrćali na minulo doba epopeje i iz nje uzimali primjere za hrabrost i slabost, pohvalu i grdnju, obrađujući ih iz svoga ugla i datoga momenta. Činjenica da je epopeja bila iznad svakidašnjice doprinijela je da je nadživjela liriku koja je živjela od teške današnjice i neizvjesne sutrašnjice.

Dalje, ideali lirike vezani su za određeno vrijeme i društvo, za ljude i njihove strasti. Riječju, motivi i ideali epopeje su trajni i bezvremenski, a motivi lirike ograničeni u pogledu vremena i prostora. Glavni razlog tome jeste to što je temelj epopeje besmrtni *mit* koji ni lirika neće moći, niti će željeti da zaobiđe. Naprotiv, mit će biti prisutan u svakoj značajnijoj svetkovini privatnoga ili javnog političkog i društvenog života. U takvim prilikama mit je bio nadahnuće koje je spajano sa sadašnjim trenutkom. Zahvaljujući tome, epopeja se, dakle, sa svojim mitom i heroizmom nije povukla iz novoga perioda, već je nastavila da i dalje živi i da lirici služi kao uzor u umjetnosti kojoj treba težiti, ali na novi način. Dok u epu mit i mitsko čine

početak i kraj nadahnuća, dotle to ne vrijedi za liriku koja se služi mitom samo kao ilustracijom u svrhu sadašnjeg života i djelovanja. *Mit u lirici nije izvor i cilj*, nego sredstvo. Glavni izvor lirskog nadahnuća čine svakidašnji doživljaji, javnog ili privatnog karaktera. Lirika se bavi više *teandrijom*, a manje *teo-heroikom*.

Da li se, uostalom, mirnom epskom naracijom i njezinim heksametrom mogu izraziti pjesnikova osjećanja i afekti, gotovo nezainteresovano prikazati lična ljubav pjesnika, stranačka borba i mržnja, kao i svakojaka ushićenja? Očigledno da ne mogu; za nove sadržaje neophodni su i novi odgovarajući oblici. Tako se promjenom sadržaja promijenio i oblik izražavanja, posebno muzika pomoću koje se izvodila nova poezija.

Glavna osobina lirske poezije, osim izražavanja osjećanja, jeste *muzikalnost*. Dok muzika u vrijeme epopeje služi interesima kolektiva izražavajući kolektivna osjećanja i slavu junaka, dotle muzika lirskog razdoblja nosi duboko lični pečat, poput sadržaja što ga je pratila. Profesionalnu muziku i poeziju izvode aedi služeći se formingom, čiji su zvuci prilično monotoni i najvjerojatnije imaju mnemotehnički karakter. Budući da muzika iz doba epopeje nije u značajnijoj mjeri izražavala lična osjećanja, vremenom se ugasila, o čemu nam, kao što je rečeno, svjedoči recitovanje rapsodâ bez muzičke pratnje. Suprotno epopeji, lirizam ne samo da je muzici osigurao čast i slavu, nego ju je, štaviše, sadržajno i formalno jako unaprijedio²². S pravom se može tvrditi da je lirika, s časnim izuzecima, bila predodređena za pjevanje i muziku. Glavni razlog tome leži u pjesnikovu angažovanju u svakodnevnom životu i ličnom izražavanju doživljenog u javnim igrama i muzičkim agonima koji su se održavali uz svetkovine po raznim gradovima i hramovima ili na dvorovima vladara. Agoni su bili najbolja pri-

²² To se u prvome redu odnosi na pronalazak modusa, tonaliteta, instrumenta i metričkih stopa.

lika da se iskaže lično osjećanje, da se pobijedi i tako stekne slava i ugled koji su Helene na njih i privlačili. Genuća i osjećanja čovjeka lirskog perioda bila su snažna, požudna, i potištena, ozbiljna ili komična, zavisno od svetkovina i političkih događaja koji su ih pobuđivali. U takvim prilikama pjesnikova i narodna duša mogla je dati sebi oduška, pritom ne zaboravljajući na prisebnost i draž. U to se doba, međutim, nije jedino pjevalo i muziciralo već i plesalo uz pratnju kitare ili frule. Tako je lirika udruživala tri umjetničke grane: poeziju, muziku i ples, tako čineći harmoniju najvišeg ranga i kvaliteta.

Promjenom sadržaja promijenila se i muzika, odnosno *metrika* koja je oblikovala nove sadržaje, pritom se služeći novostvorenim, odnosno pronađenim instrumentima.

Metrom epopeje, što će reći heksametrom, može se izraziti mirnoća i dostojanstvo, a manje lični, često usplahireni afekti i osjećanja. To je ono zbog čega je lirika stvorila nove metre koji mogahu izraziti nove ideje i osjećanja ovozemaljskog čovjeka. Nužno je, međutim, istaći da je i među novim lirskim oblicima bilo gradiranja u muzičkom i poetskom smislu. Dok su jedni, poput elegije, bili veoma bliski epopeji, dotle su drugi, kao melika, potpuno na drugoj strani, dok je treća lirska vrsta, zavisno od okolnosti posredstvom kombinovanja, stvarala posebne izražajne oblike.

Što se tiče *jezika*, potrebno je istaknuti da je obojen lokalnim koloritetom, što je istorijski i teritorijalno opravdano, jer su pojedine lirske vrste nastajale u različitim krajevima u kojima su živjela raznorodna helenska plemena. Lirika, dakle, niče u novim društvenim prilikama i na raznim mjestima, izražavajući životne prilike u kojima nastaje. Lirika je ta koja ukida monopol jonskog dijalekta kojim su napisani Homerovi i Hesiodovi epovi. Tako u njoj, zavisno od kraja, susrećemo jonski, eolski i dorski dijalekt. Osim toga, ni sama osjećanja nisu dozvoljavala da se pjesnik koji je ujedno i muzičar, pridržava strogih pravila

u metru. On je, štaviše, stvarao svoj stil i jezik i pritom pazio na mjeru, što će reći, nastojao da skladno udruži ideju sa književnim i muzičkim oblikom. Navedeno su od njega tražili harmonija i autoritet što ga uživa u svojoj sredini kao od boga poslan čovjek, odlikujući se vrlinom i etikom. U to vrijeme, međutim, ne cvjetaju samo poezija i muzika, nego i jonska kosmologija, filozofija, etika i istoriografija, kao rezultat probuđene svijesti pojedinca i kolektiva, zajednice²³.

5. *Instrumenti lirskog perioda*

Raznovrsnost svetkovina i igara, kao i lirskih vrsta koje izražavahu čitavu plejadu osjećanja i krik individualne i kolektivne duše, zahtijevali su, kao što je rečeno, novine ne samo u metrici i muzici, nego i u instrumentariju. Dok, naime, u epopeji caruje forminga, kasnije kitara, odnosno lira, dotle u lirskom periodu susrećemo veliki broj raznih instrumenata koji, kao ni muzika koju su izvodili nisu izniknuli na helenskom tlu.

Najstarijim instrumentom smatra se forminga ili kitara²⁴, iz koje se vremenom razvio sličan instrument – lira.

²³ To je ono zbog čega istraživači temeljnih osobina starohelenske lirike tvrde da se u njoj, pored imaginativnosti, što će reći, slika uzetih iz prirode, koja je za helenske liričare bila učitelj i inspirator, ističe čovjek: njegove etičke vrijednosti, kao što su humanost, filantropija i ljubav prema slobodi, kako ličnoj, tako i društvenoj; dalje, vjera u ljepotu i dobrotu, kalokagatija, kao i nagon za istraživanje svega tajnovitog u universumu i ljudskom životu. Lirski pjesnici navedeno žele postići povezanošću riječi i zvuka, hoću reći, muzikalnošću; djelovanjem riječi, odnosno poetskog teksta na etos i dušu pojedinca i kolektiva, kao i poniranjem u tajne kosmičkog i ljudskog života, što se razabire iz Mimnermove, Kalinove, Tirtejeve, Arhilohove i Sappine poezije, gnomskog Teognidova pjesništva i poema prvih helenskih kosmologa ispjevanih u stihu.

²⁴ Stari su u klasičnom periodu razlikovali kitaru i kitaricu, to jest veliku koncertnu kitaru i kitaris, odnosno malu kitaru, o čemu up. Plut, *op. cit.* 6 f 2.

Što se tiče naziva forminga i lira, njih susrećemo već u *Ilijadi* i *Odiseji*²⁵, dok se u *Hermesovoj himni* javljaju nazivi kitara i lira. Liru je, shodno tradiciji, od kornjačine kore napravio bog Hermes i dao je bogu Apolonu pa je i ostala apolonski instrument koji je do Terpandrova vremena imao četiri žice. Terpandar joj je, po ugledu na lidijsku pektidu, dodao tri žice, te je tako od tetrakorda postala heptakord. Vremenom se broj žica povećao. Kitara i lira najvjerovatnije potiču iz Frigije i Lidije, iz koje potiču *pektida*, instrument sa sedam žica, i *magadida*, vrsta harfe, sa dvanaest žica, koju spominje meličar Alkej.

Sa Istoka potiču i dva lirolika instrumenta: fenik i barbiton. *Fenik* navodi Atenej, a najvjerovatnije potiče, što mu i naziv kaže, iz Fenikije. Po svoj prilici odgovara feničkom instrumentu *kiniri*.

Iz Sirije potiče *nabla*, glavni instrument drevnih Hebreja. Nju, kao i trobridnu harfu zvanu *trigonon*, čija je domovina Sirija, spominje Sofokle.

Iz Azije potiče instrument *citra*, dok iz Egipta potiče velika harfa *sambika* koju u helensku liriku i muziku uvodi Ibik. *Jambika* je pratila jampsko pjevanje, a instrument *klepsijamb* citiranje jamba.

Barbiton je u Heladu uveo Terpandar; njime se od pjesnika služe Sapfa, Alkej i Anakreont.

Iz Frigije potiče *frula* ili *aulos*, oblikom sličan klarinetu ili oboi. Aulos se od kitare razlikuje tonovima koje stvara. Dok, naime, kitara i lira bude pobožna i uzvišena osjećanja, dotle pastirska frula svojim bučnim brujanjem uzbuđuje osjećanja, odnosno strasti i podstiče na orgijanje. Drevni su se Heleni bunili protiv takvoga sviranja i bezumnoga brujanja aulosa. Rečeno nam vrlo dobro ilustruje fabula o Marsiji i boginji Ateni.

²⁵ O formingi i kitari up *Il.* IX 186; XVIII 369, 604–607; *Od.* VIII 68, 257, 406. Nepoznato nam je značenje naziva forminga, kitara i lira, što dovoljno govori o stranom porijeklu helenskih muzičkih instrumenata.

Jednom je, naime, boginja Atena svirala Olimpljanima na aulosu. Zbog nabubrelog lica izazvanog duvanjem u aulos, podsmjehivale su joj se Hera i Afrodita, zbog čega Atena baci i prokle aulos. Na njega se potom namjeri frigijski satir Marsija, uzme ga i krene za Kibelom, slaveći njezin orgijastički kult. On se toliko osilio sviranjem na aulosu da je na muzički dvoboj pozvao čak boga Apolona, zastupnika helenske muzike. Na takmičenju, na kojemu su prosuđivale muze, Apolon pobijedi i sa Marsije odere kožu koja se, obješena na drvetu, i sada okreće u pravcu sviranja aulosa.

Navedena legenda ukazuje na veliko protivljenje drevnih Helena varvarskoj muzici koju osuđivahu zbog udruženosti sa bezumnim i orgijastičkim kultovima Dionisa i Majke bogova Kibele koji su kasnije, kao i aulos, prodrli ne samo u Heladu već i u Rim. U Heladi se aulos, frula najprije koristila kod vjerskih obreda, potom kod gozbe, u gimnasionima, komastičkim povorkama itd. Uz aulos su izvođeni aulodijski nomi. Legenda kaže da je Hijagnid, Marsijin otac, prvi svirao na aulosu²⁶ s kojim ne treba brkati helenski pastirski instrument *sirinks* ili *siringu*, odnosno flautu koju nazivaju i Panova frula. Aulos se pravio od šimširovine što se dobijala sa Berekintske gore, a sirinks od trske²⁷. Dodajmo usput da se uz aulos izvodila elegija.

6. Postanak i vrste poetskog i muzičkog stvaralaštva u lirizmu

Kao što muzički instrumenti lirskog perioda potiču iz bogatih kraljevina Lidije i Frigije tako iz tih krajeva, čemu treba pridružiti golemi uticaj sumersko-akadske, odnosno njezine posljednice asirsko-vavilonske književnosti, posredstvom Jonije, potiče i helenska umjetnička lirika. Na strano porijeklo

²⁶ O aulosu, aulodijskim nomima i Hijagnidu up. Plut, *op. cit.* 2, 4, 5, 7.

²⁷ O navedenim instrumentima i izvorima u kojima se pominju up. Đurić, *Istorija* 155–156; Christ, *Geschichte* 118, 119.

helenske lirske poezije i muzike, čije postanje neki istraživači vezuju za određene kultove u čast nekih božanstava, ukazivali su već antički autoriteti. U prilog tome dovoljno se podsjetiti već spomenutih hijeratskih pjesama, kao što su pean i nomos, te frigijske i lidijske ljestvice. Osim toga, u prilog gornjoj tvrdnji može se navesti i spomenuta Linova pjesma kao najkristalniji oblik male lirske pjesme, kao i još niz sličnih primjera.

Lirska poezija sastoji se od mnogo rodova i vrsta koje su odgovarale potrebama i prilikama iz kojih su nastale.

Po sadržaju se dijeli na ličnu i epideiktičku, odnosno svečanu lirsku poeziju. U prvoj vrsti preovlađuje lično pjesnikovo osjećanje i nadahnuće, jer pjesnik u njoj iznosi vlastita iskustva, doživljava i strasti. Ovamo idu elegija, jamska poezija i melika. U drugoj vrsti iskazuju se kolektivna osjećanja, dok je pjesnik obično propovjednik i zagovornik naroda u čije ime i govori. On je njegov tumač i učitelj.

Kad je riječ o izvođenju, u epideiktičkoj poeziji razlikujemo horodijske i monodijske vrste. U horodijsku vrstu (o kojoj će biti govora prilikom raspravljanja o horskoj lirici) ubrajaju se već spomenuti thrēnos, kao i prosodij, partenij, hiporhem, diti-ramb, epinikij, enkomij i komos.

Najznačajniji predstavnik epideiktičke monodijske vrste jeste nomos. Budući da se njime počinje život helenske književne lirike, to ćemo prikazati njegov istorijski razvoj.

Nomos je, kao što je rečeno, kratka monodijska pjesma, u početku vjerskog karaktera; pjevao se u čast nekog božanstva, obično Apolona. Kod Homera i Hesioda ne susreće se nomos, mada ni njima nije strana ta vrsta pjesme.

Kao kratka pjesma susreće se u *Himni Delskom Apolonu* 20. Arhiloh, fr. 133, već zna za κρητικοῦς νόμους. Nomos sa *muzičkom* pratnjom susrećemo kod Alkmana koji se hvali da zna sve vrste nomskog pjevanja. To ukazuje da je nomos u njegovo vrijeme imao razne načine izvođenja i, najvjerovatnije, vrste.

Plutarh, *op. cit.* 3,4 nas izvještava da su već u Terpandrovo vrijeme, u pogledu izvođenja, postojale dvije vrste noma: aulodijski i kitarodijski. Terpandar je sastavljao *kitarodijske*, to jest takve nome koji se pjevaju uz pratnju kitare. Tvorcem *aulodijskih* noma, to jest takvih noma koje pjeva pjevač, a prati frulaš, smatra se *Klona* Tebanac ili Arkađanin. Tvorcem *auletičkih* noma, to jest takvih noma koji se izvode na fruli, smatra se *Olimp* iz Frigije, o čijim je potomcima Marsiji i Hijagnidu, rečeno da se smatraju pronalazačima aulosa. Aulodijski nomi nazivali su se: *apotetički*, *elegijski*, *komarhijski*, *shenski* i *trimelej*. Imaju horski karakter, a izvode se uz aulos. Terpandrovi kitarodijski nomi su slijedeći: *beotski*, *trohejski*, *eolski*, *oštri*, *kepionski*, *terpandarski* i *tetraedski*²⁸. Što se tiče sastava Terpandrovih noma, bio je slobodan.

7. Najstarije muzičke institucije sa predstavnicima poezije i muzike

Među najstarije i najpoznatije sastavljače noma spadaju Olimp, Terpandar i Klona.

Olimp iz Frigije jeste najstariji muzičar i arheget aulodijskog pjevanja u drevnoj Heladi. Shodno antičkoj tradiciji postoje tri muzička stvaraoca imenom Olimp: Olimp Stariji, Olimp Mlađi i Olimp iz Frigije²⁹.

²⁸ O aulodijskim i Terpandrovim kitarodijskim nomima up. Plut., *op. cit.* 4.

Što se tiče imena noma, *apotetički* znači *nom izlaganja*. Ime *apotetički* nastalo je po mjestu gdje su se djeca u Sparti izvodila na bičevanje; *elegijski* ili *plačni*; *komarhijski* ili *nom povorki* koji se izvodio u čast Dionisa kod helen-skog plemena Dorana; *shenski* ili *nom šiblja*, nazvan po šiblju što se sakupljalo za bičevanje mladića u Sparti; *trimelej* ili *nom iz tri dijela*. Nazivi *beotski* i *eolski* ukazuju na mogućnost dviju Terpandrovih domovina: Beotiju i Eoliju. *Orthijski* je isto što i *oštri*; *trohejski* ili *nom brz po ritmu*. Nazivi *kepionski* i *terpandarski* ukazuju na njihove sastavljače, Kepiona i Terpandra.

²⁹ Up. Plut., *op. cit.* 7 f 1,4.

Po Suidinom svjedočanstvu, Olimp Stariji živio je u vrijeme Troje, a Mlađi od 738–695, godine prije našega računanja vremena. Olimp iz Frigije, po Suidi, živio je u Midino vrijeme³⁰. Navedenu zabluđu stvorio je Pratina, prihvatio Suida, a ispravio Abert³¹.

Olimp se smatra istinskim pronalazačem auletičkih noma, *instrumentalne* muzike i kompozicije. Olimp je, prema Plutarhovu svjedočanstvu, u Heladu donio harmonijske nome i pronašao enharmonijsku vrstu. Osim toga, on je frigijski tetrakord proširio na oktokord i tako stvorio frigijski tonalit³².

Najstariji muzičar i liričar rođen na helenskom tlu jeste veliki kitarod *Terpandar*, rodом iz Antise sa Lesbosa, koji živi u sedmom vijeku prije nove ere. Puno je putovao po Heladi i Lidiji iz koje je u helensku muziku unio dosta novina. On je, prema Atenejevom svjedočanstvu, u Sparti pobijedio na prvom *Karnejskom prazniku* u muzičkom nadmetanju ili agonu dvadeset šeste Olimpijade, odnosno 676, godine.

Helanik smatra da je te godine osnovana *prva muzička škola* ili institucija u drevnoj Sparti. Ovo ne odgovara istini, jer je Terpandar došao i pobijedio na organizovanom muzičkom takmičenju, što ukazuje da su u Sparti prije Terpandra najvjerojatnije postojali muzičari i horeuti za pripremanje horova. Isto tako, neispravna je tvrdnja da je Terpandar prvi u Lakedemon unio kitarodiju³³. Terpandar je po ugledu na lidijsku pektidu, helenskoj tetrakordnoj liri dodao tri žice i tako stvorio heptakord. Osim toga, stvorio je kako eolski tako i beotski tonalit, a smatra se i osnivačem helenske *vokalne* muzike,

³⁰ Cf. Christ, *Geschichte* 121.

³¹ O tome up. komentare uz gl. 11, 15, Plutarhova djela *O muzici*.

³² O Olimpu up. Plut., *op. cit.* 5, 7, 8, 10, 15, 18, 29, 30 i odgovarajuće komentare.

³³ O muzičkim institucijama i Terpandrovom natjecanju cf. Lasserre, *Plutarque* 22.

hoću reći, muzike u kojoj je glas bio iznad instrumenta i zamjenjivao ga. Terpandar se, po svjedočanstvu Klementa Aleksandrijskog, u *Himni Zeusu* poslužio dorskim tonalitetom. Svojom muzikom i pjevanjem djelovao je političko-katarktički tako što je u Sparti njome ugušio jednu pobunu, a Likurgove zakone komponovao radi lakšeg pamćenja. Smatra se i pronalazačem horodije³⁴. Terpandrova uloga u razvoju helenske muzike bila je ogromna, te nas ne čudi što se smatralo da je on pronašao Orfejevu liru kad je isplivala na Lesbos. Osim toga, Terpandar je na ostrvu Lesbu vrijedio i kao narodni učitelj.

Treći predstavnik najranijeg lirskog perioda bio je *Klona*. O njemu antička tradicija kaže da je, po tvrđenju Arkadana, Tegejac, a po mišljenju Beočana – Tebanac.

O Kloni Plutarh, *op. cit.* 3,8, kaže da je prvi sastavljao aulodijske nome, elegije i epske stihove. Pripisivao mu se i pronalazak prosodija, ali je ustanovljeno da je prosodij Olimpov izum.

Druga muzička škola u Sparti ustanovljena je oko polovine sedmoga vijeka prije Hrista. Njezini osnivači bili su Taleta iz Gortina, Ksenodam iz Kitere, Ksenokrit iz Epizefirskih Lokra, Polimnest iz Kolofona i Argejac Sakada. Ovi pjesnici-muzičari pisali su *partenije* za lijepe i kršne kćerke spartanske aristokratije i uvježbavali horove koji su o praznicima proslavljali bogove i heroje. Svojom muzikom djelovali su moralno i estetski, unoseći u Spartu osjećaj za sklad, poredak i slavna djela³⁵.

Ksenodam iz Kitere i *Ksenokrit* iz Epizefirskih Lokra malo su nam poznati. Što se tiče Taleta iz Gortina, o njemu će biti govora kad budemo raspravljali o horskoj lirici.

O *Polimnestu*, učesniku u osnivanju drugih muzičkih institucija u Sparti, znamo da je pjevao aulodijske nome i elegije. Heraklid ga smatra izumiteljem ijastijske ljestvice³⁶. O njemu

³⁴ Up. Plut, *op. cit.* 3 f 9.

³⁵ O muzičkim školama i njihovom datiranju vidi Plut, *op. cit.* 9 f 1.

³⁶ Up. Plut, *op. cit.* 3, 8 f 4.

Plutarh, *op. cit.* 29, kaže: „Polimnestu se pripisuje modus koji danas nazivamo miksolidijskim, a kažu da je unapredio intervale koji se nazivaju *ekklisis* i *ekebol*.“

Prema svjedočanstvu Glauka iz Regije, sastavljao je i orthijske nome. U starini ga prvi spominje Alkman. Nešto je mlađi od Taleta kojem je, po Pausanijevu svjedočanstvu, posvetio jednu poemu. Može se smatrati savremenikom Sakade Argejca koji je živio u sedmom i šestom vijeku.

O *Sakadi* Plutarh kaže da je vrstan pjesnik i muzičar; da je spjevao nom nazvan trimelej, to jest nom od tri melodije: dorske, frigijske i lidijske. On je, prema Poluksu i Strabonu, spjevao jedan nom od pet dijelova. Riječ je o njegovom čuvenom *Pitijskom* nomu u čast Apolona Delfljanina. Na Pitijskim je igrama pobijedio god. 582, 578, i 574³⁷. Monro, engleski istraživač antičke muzike iz prošloga vijeka, smatra da je Sakada izumitelj instrumentalnog notnog pisma. Po tome bi ono bilo starije od vokalnog koje je nastalo u vrijeme helensko-persijskih ratova. Monro se vjerovatno naslanjao na Herodota koji o Argejcima kaže da su pioniri u cjelokupnoj helenskoj muzici³⁸.

Uz Sakadu spomenimo i *Nikofela*, najstarijeg istorijski potvrđenog muzičara iz Tebe. Poluks kaže da je Nikofel reformisao aulodiju i u takvom obliku komponovao nom u čast boginje Atene.

Na nom se nadovezuju ostale književne vrste lirskog pjesništva, to jest elegija, jamska poezija, melika i horska lirika. Sami nazivi kazuju da je riječ o osebujnim vrstama po obliku, sadržaju i motivima postanja iz narodne lirike. Njihove su karakteristike slijedeće: elegija je ozbiljna i koncizna, jamska poezija – satirična i agresivna, melika – strasna i puna draži, a horodija – teatralna (udružuje ples, pjesmu i muziku) izražavajući kolektiv-

³⁷ Up. Plut., *op. cit.* 8.

³⁸ O *Sakadi* i izvorima koji ga navode cf. Christ, *Geschichte* 123.

na osjećanja i misli. Potrebno je, međutim, istaći da je prevashodno *muzika*, a ne sadržaj, uticala na gore navedenu razdiobu helenske lirike. U antici su se, naime, književni rodovi razvrstavali prema karakteru njihovog muzičkog izvođenja. Vezivali su se za određene metričke, odnosno muzičke stope i pratnju koja je doprinijela da lirsku poeziju podijelimo na monodiju i horodiju. Dok se u monodiji ističe pojedinac i pojedinačno pjevanje, dotle se u horodiji ističe hor, zbor, odnosno skup, horsko pjevanje i horska muzika.

KNJIŽEVNI RODOVI I MUZIKA

I

MONODIJA

1. *Elegija i njezine osobine*

Prvu i ujedno najstariju vrstu rimovane lične poezije lirskog perioda čini elegija čija je domovina Jonija u Maloj Aziji³⁹. Elegija je, po mišljenju antičkih autoriteta, običan sinonim za Homerov *thrēnos* ili tužbalicu. Valja, međutim, primijetiti da najstarije sačuvane elegije iz drevne Helade nemaju karakter tužbalice. Biće, dakle, bliže istini tvrdnja onih filologa koji misle da apelativ elegija potiče od frigijske, odnosno armenske riječi *elegn* sa značenjem *trska*, to jest svirala od trske. Prema tome, elegija je bila pjesma uz aulos, odnosno frulu, što je najprihvatljivije s obzirom da se najstariji helenski elegičari, kao što su Mimnermo, Teognid i drugi, služe tim instrumentom.

Za staru elegiju može se tvrditi da je strogo muzičkog karaktera. Što se tiče melodijske strukture elegije, nju čini *ἐλεγεῖον*,

³⁹ Budući da se autor sastavljaajući ogled o starohelenskim liričarima koristio navedenim djelima dr-a Miloša Đurića, W. Christa i Augusta Musića, to se ista neće svugdje navoditi kao izvor citata uz svakoga pisca.

što će reći metar sastavljen od heksametra i pentametra, što čini strofu od dva stiha, takozvani elegijski distih. Sva je prilika da je elegija u najranijem periodu bila vrsta poezije poučnog i sentencioznog karaktera, što se razabire iz epigrama napisanih u elegijskom distihu. Nije isključeno da su stari po naravi epigrama zaključivali o prirodi elegije. Elegija se uistinu približava drevnoj tužbalici zvanoj thrênos koja se susreće već kod Homera u čijoj *Ilijadi* nalazimo i prve začetke književne elegije, odnosno lirske pjesme poučne sadržine koja poziva na neku važnu odluku ili čin. Tako u *Ilijadi* (XIII 95 sq.) prorok Kalhant bodri Ahejce da se odupru Trojancima i krenu u borbu. Time je Kalhant postao preteča ranih helenskih elegičara koji raskidaju kako sa kolektivnim duhom epopeje tako i sa kolektivnom pjesmom i muzikom. Drugim riječima, elegijski pjesnik elegiji, kao lirskoj vrsti, daje individualni, oduzimajući joj opšti, elementarni karakter što ga je lirska poezija, kao homogeno pjesništvo, imala u samome početku, što vrijedi i za jambografiju. Elegičar, naime, slično jambografu, hvali i opominje sve ljude, ne izostavljajući ni sebe. On je parenetičar, kada svojom muzikom želi izazvati ratničko ili političko osjećanje, a pragmatički filosof kada raspravlja o ljudskoj sudbini, životu, radosti i žalosti. Elegija je, k tome, i moralizatorska pjesma kada pjesnik kritikuje poroke pojedinaca ili naroda. Pravi karakter ove vrste lirske poezije uviđa se iz sadržaja elegijskih pjesama zvanih *Opomene* u kojima nas pjesnik nastoji pridobiti poukama, gnomama starijih naraštaja, upozoravajući da je potrebno pridržavati se zakona i normi i opominjući nas da u životu ne teče samo med i mlijeko i ne cvjetaju jedino ruže.

Dok elegije ranog perioda imaju ozbiljan karakter, dotle kasnije nastaju elegije skoptičkog ili satiričkog karaktera. Što se tiče elegija sa ljubavnom tematikom, poznate su od kraja sedmoga vijeka, ali se ne može sa sigurnošću tvrditi da je lično ljubavno osjećanje bilo dominantno. Ono što je elegiji

omogućavalo izražavanje raznovrsnih osjećanja i ideja jeste njezina *muzička* strana, odnosno priroda zvukova aulosa koji se mogu prilagoditi različitim osjećanjima. Tako je razvoj muzike, odnosno muzičkih instrumenata direktno uticao na razvoj poezije. Dodajmo i to da se elegija koristila jonskim dijalektom, što joj je omogućilo da iz svoje postojbine proдре u sve krajeve Helade.

Ovdje nam je spomenuti i *epigram* koji u početku predstavlja natpis u stihu (heksametru) na spomeniku ili na zavjetnim darovima bogu. Kasnije se epigramom naziva kratka lirska pjesma pjevana u elegijskom distihu. Epigrame u staroj helenskoj lirici pjevaju Sapfa, Pindar, Anakreont, Simonid Kejanin, tragički pjesnici i drugi.

U aleksandrijskoj književnosti epigram postaje književna vrsta kojom pjesnik izražava kako vlastita ljubavna osjećanja, *realistično uhvaćenu* pojedinost, *sažeto uobličen trenutani doživljaj*, ganutljive likove običnih ljudi, unutarnja osjećanja pojedinca, tako i doživljaje iz prirode, kao što su olujna noć, bistri potočić, podnevna ljetna žega, sjenovit gaj, gusta hladovina, dolazak proljeća itd.

Od aleksandrijskih epigramatičara ističu se Meleagar, Asklepijad, Posidip i Dioskorid.

2. Predstavnici muza u elegiji

U liku *Kalina* susreće se najstariji elegijski pjesnik drevne Helade i možda začetnik Solonove političke elegije. Kalin je rođen u Efesu, a djeluje u prvoj polovini sedmoga vijeka prije Hrista.

Strabon nas obavještava da su početkom sedmoga vijeka u Frigiju i Lidiju upali Kimerani, narod sa sjevernih obala Crnoga mora. Nastojeći otkloniti opasnost, Kalin je svoje zemljake elegijama što ih je izvodio na fruli stao podsticati na oružje. U

tim elegijama ih bodri da se časno bore, jer je lijepo i časno umrijeti za djecu, domaju i slavu, jer smrt i onako nije niko izbjegao.

Tirtej Spartanac bio je, s obzirom na vrijeme, drugi elegičar koji se, kako kaže Plutarh⁴⁰, pridržavao stare muzike. O njemu se pričalo da je bio hromi učitelj u Atini koga su Atinjani za porugu poslali u Lakedemon kad su od njih Spartanci, u vrijeme drugog mesenskog rata (645–628) tražili savjetnika. Tirtej ih je, međutim, pjevanjem i elegijama što ih je izvodio na fruli, tako osokolio da se pobjeda nad Mesenjanima pripisuje njemu, odnosno njegovom muzičkom talentu.

Tirtejeve pjesme dijele se na koračnice i elegije. *Koračnice* su imale strogo muzički karakter, a izvodila ih je vojska kad bi kretala u boj.

Tirtejeve *elegije* očuvale su se jedino u fragmentima; po sadržaju se dijele na dvije skupine. U prvu idu pjesme koje Aristotel i Strabon nazivaju *Eunomia* ili *Zakovitost*. Njima Tirtej pokušava umiriti narod koji se pobunio zbog nestašice žita što su je izazvali česti upadi Mesenjana. U fr. 2, i 3, podsjeća zemljake da je sâm Zeus dao Spartu Heraklovićima, a Apolon red i zakone, te ih ne treba mijenjati.

Drugu skupinu elegija Suida je, prema sadržaju, nazvao *Hipothēkai* ili *Opomene*, od kojih se očuvalo nešto fragmenata i tri poveće cjeline. Sadržaj im je moralizatorskog i ratničkog karaktera. Etika hrabrosti, junaštva i vrline koja provijava kroz Tirtejeve elegije bila je najbolji poticaj rodoljublju ne samo za Spartance nego i za ostale Helene. Zato se nije čuditi što njegove pjesme, po Platonovu svjedočenju, prelaze na Krit, kao i to da ih je u vrijeme Sokrata i Ksenofonta atinska omladina učila napamet. Besjednik Likurg ih u svojem govoru (*In Leoc.* 128) navodi kao najbolji primjer junaštva i hrabrosti. Navedeno ukazuje koliku je magijsku moć imao Tirtejev pjesnički muzički

⁴⁰ Up. Plut., *op. cit.*, 21.

genij koji nas i danas ushićuje snagom svojih stihova.

Dok su Kalinove i Tirtejeve elegije narativne prirode, čija je karakteristika i jedina tema rodoljublje, odnosno odbrana domovine od stranih zavojevača, zbog čega odišu ratničkom vrlinom, hrabrošću i ponosom, dotle Mimnervove elegije imaju suprotan karakter, na što su u prvom redu uticale političke i socijalne prilike njegova rodnog mjesta. *Mimnermo*, aulet i elegičar, koji živi i djeluje potkraj sedmoga vijeka prije našega računanja vremena, rodom je iz Kolofona⁴¹ koji su u njegovo vrijeme, zajedno sa ostalim gradovima Male Azije, pokorili Liđani i u njih unijeli raskoš, mekoputnost i razvratnost. U takvoj se sredini manje čuo glas Klije i Kaliope, a više Euterpe i, ponekad, Melpomene. *Mimnermo* opjeva mladost koja brzo prolazi i starost što potom dolazi. Život pozemljara je kratak i treba ga strasno proživjeti, odnosno uživati u nasladama ovoga života. Rečeno se vrlo dobro osjeća u njegovoj zbirci elegija nazvanoj *Nana* po istoimenoj mu ljubavnici.

Elegijama kojima opjeva mladost i starost, radost i tugu, *Mimnermo* je, kako kaže dr Miloš Đurić, prvi glasnik hedonističkog individualizma u historiji helenskog duha. Ljubavnim elegijama uticao je na potonje elegičare i pjesnike uopšte. Tako je pjesnik Antimah spjevao poemu *Liđanka* po uzoru na *Mimnervove* elegije. Oponašali su ga Fileta i Hermesijanakt, elegičari iz doba helenizma, dok Propercije izjavljuje da u ljubavi više vrijedi *Mimnermo* od Homera⁴².

Osim elegija sa ljubavnom i melanholičnom sadržinom, *Mimnermo* je pjevao i elegije političkog karaktera od kojih nam se očuvala jedna koja opjeva boj Smirnjana sa Liđanima, sva odišući hvalopojkom što veliča hrabrost neznanog junaka.

⁴¹ Iz Kolofona potiču: muzičar Polimnest, *Mimnermov* takmac Teodor, Ferekle, Hestijej, Hermesijanakt, elegičar i filosof Ksenofan i autor *Tebaide* Antimah.

⁴² Cf. Propert. I 9, 11: *Plus in amore valet Mimnermi versus*.

Mimnermo je bio i vrstan muzičar, konkretnije rečeno aulet. Plutarh (*op. cit.* 8) navodi nom *Kradija* što ga je Mimnermo, po Hiponaktovom tvrđenju, izvodio na aulosu kojim je pratio i navedene elegije.

Ovdje spomenimo i *Asija*, Amfiptoleмова sina, rodом sa ostrva Samosa, pjesnika elegija i epskih poema koji djeluje u sedmom vijeku prije Hristova rođenja.

Sa *Solonom* (oko 640–564) prelazimo na tlo središnje Helade. Može se reći da je on prvi predstavnik atičkog književnog duha koji je dotada dozrijevaо u svojoj unutrašnjosti.

Solon potiče od kraljevske loze Kodrovića, od oca Eksekestida. Rano se stao baviti socijalnim i političkim problemima koji su pritiskivali njegove sunarodnike. Postigavši u spoljnoj politici zavidne uspjehe, Solon godine 594. bude izabran za atinskog arhonta sa zadatkom da riješi još teže unutrašnje socijalno-ekonomske probleme i izmiri protivrječnosti. Djelujući „po božjoj pravdi“ pođe mu za rukom da poništi sve dugove i izvrši agrarnu reformu i dâ politička prava svim Atičanima.

Solon je moralist i reformator. Po njegovom iskrenom uvjerenju ljudskom sudbinom upravlja pravda i božanstvo naklonjeno pravdi. To je temeljni motiv Solonovih političkih elegija koje odišu njegovim vanjskim i unutarnjim djelovanjem. Plutarh pripovjeda kako je jednom prilikom Solon došao na trg i u znak spomena na zauzeće ostrva Salamine spjevao istoimenu elegiju od koje nam se očuvalo osam stihova. Neke od elegija odnose se na unutarnje nevolje prije njegovih reformi i političkog djelovanja. *Opomene Atinjanima* nazivaju se elegije u kojima opravdava svoje političko djelovanje, a naslovljene su po ugledu na Tiretejeve istoimene elegije. U njima se Solon obara na aristokratiju i bezakonje koje svakome šteti. Suprotno tome, elegijom i pjevanjem slavi red i zakon koji svakome donosi korist.

Osim elegija, Solon pjeva i jambe u kojima šiba političke protivnike. Jambi mu se sastoje od trohejskih tetrametara i jampskih trimetara.

Kakvu je slavu i ugled zbog svojih elegija Tirtej uživao u Sparti takvu je čast i poštovanje u Atini imao Solon čije su pjesme o *Apaturijama*, svetkovinama u čast djece, mladići napamet govorili, a roditelji bi ih zauzvrat nagrađivali. Kao mudraca i elegičara posebno su ga cijenili Platon, tragičar Eshil, komediograf Aristofan i ostali znameniti Heleni.

Sasvim je drukčije naravi *Teognidi* njegova muza koja se nije znala povinovati novim prilikama u kojima je živio u drugoj polovini šestoga vijeka kad su u Megari vođene teške političke borbe između aristokratije i srednjega staleža koji je pristajao uz narod. Teognid, budući porijeklom aristokrata protjeran je iz Megare pa se potucao po Siciliji, Eubeji i Tebi. Kad su, međutim, aristokrati ponovo osvojili vlast, Teognid se vratio u Megaru, ali mu imanje nije vraćeno.

Političke strasti, borbe i stradanja, naročito odbrana aristokratskog staleža i blaćenje običnog naroda, sve je to našlo mjesta u njegovim elegijama koje su, budući odraz njegova nimalo sretnog iskustva, ispunjene gorčinom i strašću. U njima se čuje lelek duše koja kuka za idealima čiji se početak kraja uvelike osjećao.

Dok su Solonove elegije vedre i nadahnute optimizmom i vjerom u zakon i red, dotle su Teognidove osjenčene pesimizmom i skoro očajem. U Solonovim se elegijama iza surovih oblačina nazire ružoprsta Eoja i svijetli Helios, što ne možemo susresti kod ozlojeđenog Teognida. Ovaj Megaranin ne shvata kako to da nevaljalci bolje prolaze od poštenih; da radu odani i pravedni ljudi, po nepisanom pravilu stradaju. Nije Teognid mogao da pojmi istinu staru koliko i ljudska zajednica da je iskrenost prostodušna, a nevaljalstvo obavijeno velom priproste dostojanstvenosti i čistote. I umjesto da uvidi da se problem

krije u ljudskoj izopačenosti i drskosti, kao i u neprezanju za postignućem zemaljskih dobara pod maskom pravde i zakona, kakav se običaj među ljudima očuvao do naših dana, Teognid se obraća Zeusu da mu on dâ odgovor. Kad, međutim, ne dobije odgovor tada se čini kao da gubi vjeru u same bogove i svrshodnost ljudskoga života. Iz očaja se pak kod Teognida rađa suprotnost, odnosno čežnja za ovozemaljskom srećom, kao saznanje da je, po riječima Tetidina sina, ovdje bolje biti rob, nego u Hadu vladar, zbog čega se obraća mladosti.

Izgubivši svo imanje, bijesan na narod, Teognid u svojim sentencioznim, gotovo epigramskim elegijama, ističe načela starog helenskog morala, savjetujući da treba biti pošten, umjeren, uzdržan, poštovati zakon i red, dok od svega najviše treba cijeniti roditelje i prijateljstvo koje se može susresti kod dobro odgojenih ljudi.

Gore navedenim elegičarima pridružiti nam je još nekolicinu. Teognidov savremenik bio je *Fokilid* Milećanin, čiji vrhunac u stvaralaštvu Suida smješta oko 537. godine prije Hrista. Fokilid nije pjevao elegije, nego kratke sentencije u heksametrima i elegijskim distisima koje su, kako nas izvještava Dion Hrisostom, započinjale riječima *Καὶ τὸδε Φωκιδίδεω*, *I ovo je Fokilidovo*. Iz ono neznatno očuvanih sentencija može se zaključiti da su bile jasne, kristalne i sažete. Pod njegovim se imenom očuvala jedna poučna pjesma od dvije stotine trideset stihova, ali naučnici ne priznaju Fokilidu autorstvo.

U vrijeme Fokilida djeluje i pjesnik *Demodok* sa ostrva Lerosa, od čijih se pjesama očuvalo nešto malo fragmenata.

Ovdje nam je spomenuti *Kleobula*, vladara iz Linda, jednog od sedmorice mudraca, pisca elegija, epitafa i zagonetki, u čemu se odlikovala i njegova kćerka *Kleobulina*, čije je pravo ime Eumetida.

U drugoj polovini šestoga vijeka prije Hrista elegije pjeva *Ksenofan* Kolofonjanin. On je, pošto su ga protjerali iz rodnog

mjesta, nemajući kud, postao narodni pjevač, odnosno rapsod te se potucao po Heladi i Siciliji. U Eleji, gradu na jugu Italije, osnovao je filozofsku školu koja se, po gradu, prozvala elejska, a posvetila se izučavanju bitka, odnosno bića⁴³.

Od Ksenofanovih se elegija očuvao priličan broj ulomaka. Tako u jednom opisuje gozbu i savjetuje da se raspravlja o bogovima i vrlinama, a ne neprestano o mitovima, dok u drugom hvali mudrost, suprotstavljajući se sili i sirovoj snazi.

3. *Opadanje elegije u petom i četvrtom vijeku*

Elegija u petom i četvrtom vijeku ne zauzima ono mjesto što ga je imala u sedmom i šestom vijeku prije Hrista, čemu su uzrok promjene što su se u međuvremenu zbile na društvenom i političkom planu, tražeći nove izražajne forme. Muze se, poslije persijskih ratova, sele u Atinu, jer se Erihtonijevo pleme, nakon Solonovih reformi i vladavine Pisistrata, te borbe s Beoćanima i Eginjanima, probudilo iz dubokog sna. Tome su u dobroj mjeri doprinijeli i jonski kosmolozi kao začetnici evropske filozofijske misli. Zbog toga će duh Atičana, naročito Atinjana nastojati da velike socijalno-ekonomske i političke prilike prikaže drugim jezikom, jezikom tragedije koja će, potpomognuta mitskom formom, ljudski život prikazati u njegovom najveličanstvenijem obliku. Tragičari će uistinu postati „pastiri naroda“ u cijeloj Heladi, mada ni tada neće nestati elegije, kao što ni svjetlost ne usahne kad Sunce zađe za Atlas. Svi su se, naime, veliki pjesnici i tragičari, kao što su Simonid, Eshil i Sofokle, te filozofi Platon i Aristotel, ogledali i u elegiji.

Među najznačajnije predstavnike elegije u *petom* vijeku spadaju: *Frinih*, najčuveniji helenski pjesnik tragedija prije

⁴³ O Ksenofanu, njegovu naučavanju i elejskoj filozofiji bića, vidi dr Marko Višić, *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji*, Svjetlost, Sarajevo 1989, str. 58–59.

Eshila, koji djeluje oko petstote godine prije Hrista; *Eshil*, veliki tragički pjesnik, rodom iz Atine (525–456) koji, kao i Frinih, pored drama, piše i elegije. Čuvena je njegova himna, pohvala u čast palih Tesalaca u bitci kod Termopila.

I tragički pjesnik *Sofokle*, kako nas izvještavaju antički izvori, pjevao je elegije, mada je on, kao uostalom Eshil i Euripid, daleko značajniji u horskoj lirici.

Osim toga, elegije u petom vijeku pjeva i *Ion* sa ostrva Hija, najčuveniji elegičar iz druge polovine petoga vijeka. Pisao je epigrame, peane, himne, skolije i enkomije, a pripisuju mu se i djela: *Osnivanje Hija*, rasprava *O kosmologiji* i dr.

Ion sa Samosa, koga navodi *Palatinska antologija* 7.43, nešto je mlađi od Iona sa Hija; pisao je elegije i epigrame.

Stefan Vizantinac u leksikonu *Etniká* navodi pjesnika Filijada iz Megare kao autora epigrama posvećenog palim borcima u Termopilskom klancu.

Atenej u djelu *Učenjaci na gozbi* VIII 343C, navodi pjesnika *Melantija*, savremenika besjednika Gorgije, autora tragedija i elegija.

J. M. Edmond u djelu *Greek elegy and Iambus* I, p. 442–449, kao pisce elegija navodi i filozofe *Empedokla*, *Arhelaja* i *Hipona* od kojih nam se očuvalo nešto fragmenata.

Daleko značajniji elegičar je *Dionisije Brončani* koji djeluje u drugoj polovini petoga vijeka. Čini se da su njegove elegije, od kojih nam se očuvalo nešto fragmenata, slavile gozbe i vino.

Euen sa otoka Para živio je i djelovao u vrijeme peloponeskih ratova. Pisao je elegije, od kojih su nam se očuvali samo ulomci. Budući da su bile moralnog sadržaja, Euen je, sâm budući sofist i pjesnik, bio na cijeni kod helenskih filozofa, kao na primjer, kod Aristotela koji ga navodi u svojim djelima, kao na primjer u *Metafizici* 1015a 28.

O *Kritiji* znamo da je bio Sokratov učenik i jedan od tridesetorice tirana. Pisao je tragedije, filozofijske rasprave i elegije, od

kojih su neke bile namijenjene njegovim prijateljima, u njima iznoseći vlastite zasluge, kao što je slučaj sa elegijom posvećenoj Alkibijadu. Neke od elegija prikazivale su političke prilike njegova vremena, dok druge nabrajaju pronalaskе pojedinih gradova. Jedna, opet hvali spartansku strogost, druga pak slavi pjesnika Anakreonta itd.

Antimah iz Kolofona djeluje oko četiristote godine prije Hrista; pjesnik je i gramatičar koga je visoko cijenio Platon. Spjevao je elegiju *Liđanka*, tako nazvanu po preminuloj ženi, u kojoj oponaša elegičara Mimnerma. Osim toga, spjevao je i poemu *Tebaida*.

Od pjesnika elegija i epigrama u *četvrtome* vijeku spomenimo filozofa Platona kome se pripisuje autorstvo određenog broja epigrama, mada mu ih brojni istraživači starohelenske lirike odriču.

Simija Tebanac, učenik Sokratov i Filolajev, osim filozofskih rasprava, pisanih u vidu dijaloga, kao što su *O mudrosti*, *O muzici* itd., sastavljao je i epigrame.

Astidamant, učenik Isokratov, pisao je tragedije i epigrame, od kojih nam se očuvao jedan u kojem veliča samoga sebe.

Isokratov učenik bio je i *Filisk*, besjednik i aulet, rodом iz Mileta. Poznata su mu djela *Besjednička vještina*, *Istorija Italije i Sicilije*. Pisao je i epigrame za slavne govornike, kao na primjer, za Lisiju.

Epigrame je pisao i govornik *Afarej*, sin sofista Hipije i Platane, koga je posinio besjednik Isokrat.

Aristotel, jedan od najčuvanijih helenskih mislilaca (384–322) osim filozofijskih rasprava, pisao je himne, epigrame i elegije, od kojih nam se očuvala *Himna kreposti* posvećena Hermiji, vladaru u Atarneju; epigram na statui u Delfima i elegija Eudemu sa Rodosa.

Kratet Tebanac, učenik filozofa Diogena, djeluje oko 328. godine prije Hrista; piše epske elegije i jampske pjesme u kojima

izriče načela kiničke škole, pritom parodirajući neke od starih pjesnika, na primjer, Solona. U jednoj elegiji moli muze da mu podare hranu, na kojoj će se zahvaliti njima i bogu Hermiji.

Kastorion, pjesnik elegija, rodом iz Sola, djeluje u drugoj polovini četvrtoga vijeka prije Hrista. Pjevao je himne u čast bogova i vladara. Njemu se obično pridružuju manje poznati pjesnici epigrama *Teokrit* sa Hija, učenik Metrodorov, koji, osim epigrama, piše i sentencije; dalje, *Menandar*, komički pjesnik i *Panark*, koji, pored ostalog, piše i zagonetke.

4. *Jampska poezija i njene karakteristike*

Začetke jampske poezije, kao vrste lirskog pjesništva, čija je domovina Jonija u Maloj Aziji, istraživači traže u kultovima plodnosti vezanim za štovanje Dionisa i Demetre. Ti su kultovi bili na posebnoj cijeni na otocima Paru i Naksu, kao i u Atici. Na tim bi se proljećnim svečanostima, poslije dugoga posta i rada, seljaci odavali raskalašnosti, piću i tuči. Tu bi se čule pjesme podrugljiva karaktera uperene protiv grupa ili pojedinaca. Satirički i skoptički karakter tih, u početku, kolektivnih pjesama zvanih jambi, prešao je i u književnu jampsku poeziju.

Antički pisci su jampsku poeziju i apelative *ἵαμβος*, *ἵαμβίσειν* izvodili iz imena sluškinje eleusinskog kralja Keleja koja se zvala Jamba. Ona je, naime, svojim šalama i dosjetkama oraspoložila tužnu Demetru kad je došla u Atiku tražeći kćerku Persefonu, odnosno Koru.

Dok je elegija sentenciozna, gnomska i uzvišena, dotle je jampska poezija jednostavnija i ne baš toliko uzvišena. Veoma je strastvena i lična, a ne zazire ni od najgorih uvreda i mržnje. To je vjerovatno razlog zašto nije mogla duže opstati, mada je tome doprinio i metar kojim se služila. Elegija se, naime, služi skladnim i otmjenim distihom koji svojim laganim i uzvišenim kretanjem izražava plemenitija osjećanja i raspoloženja

helenske aristokratije višega ranga. Jamb je, suprotno tome, kako kaže Aristotel⁴⁴, dopirao iz dubina društvenih slojeva koji se nisu zadovoljavali etikom homerske aristokratije. Jamb je, k tome, po svojoj naravi življi i elastičniji od heksametra, zbog čega je i mogao da izrazi narodna osjećanja. Njegova struktura izgleda ovako: -u-u-|u-u-|u-u-. Stari su u jampsku poeziju ubrajali i pjesme spjevane u trohejskom metru.

Muzički instrument koji je pratio pjevanje jamba zvao se jambika, dok je citiranje jamba pratio klepsijamb.

5. Zastupnici jampske poezije i muzike

Glavni zastupnici jampske poezije i muzike su: Arhiloh Paranin, Semonid Amorginac, Hiponakt Efešanin i Ananije, kojima pridružujemo Hermipa i Skitina.

Arhiloh je rođen na otoku Paru od plemića Teleksila i robinje Enipe. On je, po očevoj lozi, plemić od davnina. Poznato je da je njegovog pradjedu Teleksila, po Pausanijevom kazivanju, Polignot naslikao u delfijskoj Leshi do Kleobeje koja je Demetrin kult sa ostrva Para prenijela na otok Tasos gdje mu je otac vodio koloniju.

Arhiloh, čiji vrhunac pada oko 650. godine, nije imao lijep i srećan život. Odselio se na ostrvo Tasos, a kad ni tamo nije našao bolji i srećniji život, vratio se na Par i vjerio s kćerkom aristokrate Likamba koji je, međutim, raskinuo vjeridbu. Život je završio u borbi protiv Nakšana.

Arhilohovo književno djelo, odnosno stvaralaštvo je veoma raznovrsno. Lična stradanja, ljubav i mržnja, patnja i radost iskazani su skoro u svim rodovima lirike. Pjevao je elegije, himne, epode i čuvene jambe. U njegovoj je poeziji upadljiv intenzitet doživljenog, što će reći da ono što doživljava i proživljava ističe do krajnjih granica, dajući mu osebujan izraz i koloritet.

⁴⁴ Up. Aristotel, *Retorika*, 1408 b 32 sq.; *Poetica* 1449 b 24 sq.

Od Arhilohovih se *elegija* očuvalo nešto malo fragmenata. Jedna od njih (fr. 7) posvećena je uspomeni njegovog rođaka Perikla koji je stradao u brodolomu. U jednoj elegiji (fr. 1) Arhiloh se hvali svojim vojničkim darom udruženim sa darom muza, dok u jednoj drugoj elegiji (fr. 6) čija sadržina predstavlja prekretnicu u etici drevnih Helena, jer u njoj pobija norme herojskog doba i njegov okoštali moral, pjesnik se, poput meličara Alkeja, hvali kako je bacio štit i pobjegao sa bojnog polja.

Arhilohove elegije su elegantne; sa njima se, u pogledu jednostavnosti, dikcije i živahnosti mogu upoređivati jedino Solonove.

Od njegovih himni, na glasu je bila *Himna u čast Herakla* koja je slavila junakovu pobjedu nad Augijom.

Arhiloh je, međutim, najveću slavu stekao *jambima* i epodama⁴⁵. Utemeljitelj je jampske poezije koja se svemu i svačemu podsmjehuje. Za razliku od satiričara koji su počesto pristrasni Arhiloh nikada ne kudi, grdi i napada iz inata. Sve je pisao iz uvjerenja, bilo da prikazuje loše ili dobre strane čovjekova života. Raduje se i očajava, hvali i kudi, sve prema potrebi datoga trenutka. Ponekad ga obuzima ljubavna čežnja (fr. 84) dok ga ponekad opčarava ljepota njegove zaručnice Neobule, čiji opis (fr. 29–30) seže od Homerove epopeje do njegovih dana punih surove stvarnosti.

Arhiloh je pisao i pjesme filofsosfjske i vjerske sadržine, što će reći da je vodio računa o moralu i zakonskim normama. Veoma je zaslužan i za razvoj muzike, metrike i jezika. Elegijama i jambima raskida s epskim jezikom i njegovim heksametrom čime su iskazivana uzvišena osjećanja. On u pjesništvo uvodi narodni jezik i metričke, odnosno pjesničke oblike koji će biti u stanju da izraze raznovrsnija i tananija osjećanja.

U pogledu ritmike i muzike, zaslužan je po tome što je, kako

⁴⁵ Epode ili epodi su pjesme koje se sastoje od prvoga dužeg i drugoga kraćeg stiha.

kaže Plutarh, „pronašao ritam jampskih trimetara, različite ritmičke kombinacije i za njih odgovarajuću muzičku pratnju. Njemu prvome dugujemo epodske stihove, tetrametre, kritski i prosodijski stil, kao i povećanje herojskog stiha, a po nekima i elegijski distih. Tome treba dodati sažimanje jamba u epibatski pean, kao i sažimanje produženog herojskog stiha u prosodijski i kritski“.⁴⁶

Sve da Arhiloh i nije izumio sve navedene vrste, može se s pravom tvrditi da ih je usavršio i dotjerao do zavidne umjetničke visine. Tim izumima, odnosno umjetničkim oblikovanjima metričkih i muzičkih elemenata, Arhiloh je nesumnjivo najviše zadužio helensku i rimsku liriku. Nije čudo što su ga potonji antički pjesnici i mislioci, zbog njegova plodnog, ali tragičnog genija, toliko cijenili, čiji nestanak i sada oplakuju helikonske muze.

Što se tiče *Semonida Amorginca*, koji djeluje u sedmome vijeku, rodom je sa ostrva Samosa. Budući da je osnovao koloniju na ostrvu Amorgu, nazvan je Amorginac. I on, slično Solonu i Arhilohu, pjeva elegije i jampske stihove. Poezija mu nije strasna i prkosna, već sentenciozna i misaona. Tako u jednom očuvanom fragmentu ističe svemoć Zeusa Olimpljanina i prolaznost ljudskoga roda, gotovo gubeći nadu u bolje sutra. Nošen takvom mišlju, u jednoj elegiji savjetuje čovjeku da uživa u ovozemaljskim dobrima bez obzira što ga čeka poslije smrti.

U jednoj pjesmi satiričnog karaktera (fr. 7) dao je portret deset tipova ženskih karaktera i time nehotimično potvrdio da je u njegovu doba žena u Joniji igrala vidnu ulogu.

Za Semonida bi se, sa stanovišta muzike i metrike, moglo reći da je širitelj postignutoga, a nipošto pronalazač novoga.

U tom je pogledu srećnije ruke bio *Hiponakt*, sin Piteja i Protide, jambograf iz Efesa koji djeluje oko polovine šestoga vijeka. Hiponakt, slično Arhilohu, nije imao miran i udoban život, jer su ga tirani Atenagora i Komaz protjerali u

⁴⁶ Up. Plut, *op. cit.* 28. O tim pronalascima vidi i napomene na cit. mjestu.

Klazomenu. Budući da je bio slabasne tjelesne građe, braća kipari Atenid i Bupal, naprave mu statuu na kojoj su prenaglasili njegove tjelesne nedostatke. Hiponakt im se ljuto osvećivao svojim stihovima nazvanim holijambi⁴⁷, to jest jampski trimetri u kojima je posljednji jamb zamijenjen spondejem ili trohejem. Takvi su stihovi po sebi smiješni i kao takvi bili su veoma podesni za ličnu satiru iznad koje se Hiponakt rijetko kada uzdizao. Obično je opjevao niže strane života, ne penjući se u nebeske sfere kao Arhiloh.

Jezik mu je jednostavan, kao što je jednostavno i ono što opjeva. Njegova je zasluga u tome što je u književnost uveo holijamb i što je, bar djelimično, začetnik parodije. Čini se da je Hiponakt upravo zbog priproste i jednostavne poezije bio popularan i cijenjen. Posebno su ga cijenili helenistički pjesnici, naročito Kalimah, Heronda i Likofron te rimski pjesnici Katul, Helvije Cina, Vergilije i drugi.

Uz Hiponaktovo ime često se spominje pjesnik *Ananijeo* kome ništa pouzdanije ne znamo. On je, kao i Hiponakt živio u drugoj polovini šestoga stoljeća. Od njegove poezije sačuvalo nam se pet fragmenata. Dodajmo uzgred da mu se pripisao pronalazak holijamba.

Jampsku poeziju, osim toga, pisali su *Hermip*, komički pjesnik Stare komedije i *Skitin* iz jonskog grada Teja.

Jambografija sa Ananijem silazi sa pozornice na koju se neće zadugo vratiti. Ona nestaje onda kad je Helene oslobodila od stega uzvišene epopeje u kojoj caruju bogovi i heroji, dok se život pozemljara gotovo i ne spominje. Jambografija je, međutim, prva tako smjelo otvorila dušu Helena i dopustila mu da kroz različite ritmičke kombinacije i melodiku izrazi svoja čuvstva, misli i osjećanja. Jambografija je, postignuvši taj cilj, ustupila mjesto drami koja će pozivati na uzvišenije ideale, etiku i kolektivizam što će spasiti Heladu od persijske aveti.

⁴⁷ Holijambi su zapravo, kao što im i ime kaže, šepavi jambi.

6. Kolijevka melike i njezine osobine

U klasičnoj Heladi termin lirika nije se odnosio na elegiju i jampsku poeziju već isključivo na meliku ili popjevku. Elegija je, naime, po svojem karakteru retorična i sentenciozna, a jambografija satirična i refleksivna, dok melika, kao najkristalniji vid lirike, ima za cilj iskazivanje ličnih pjesnikovih čuvstava.

Melika je u pretknjiževno doba bila najuobičajeniji vid narodne poezije koja se postepeno razvijala u književnu vrstu. Ona se, prema onome što opjeva, dijeli na *ljubavnu popjevku*, *počasnice* koje opjevaju vino i gozbe te *političku popjevku* kojoj je svrha opjevanje političkih borbi i strasti. Ovu književnu vrstu u književnost uvode predstavnici eolskog plemena sa otoka Lesb(os) a, *Alkej* i *Sapfa* kojima se pridružuje *Anakreont*.

Razmatrajući helensku liriku stiče se utisak kao da su se helenska plemena dogovorila oko raspodjele lirske književne vrste koje kao da su njegovala prema svojem karakteru i temperamentu. Tako Jonjani njeguju elegiju i jambografiju kojima izražavaju svoj smisao za sentiencioznost, suptilnost, oštromnost, žaoku i ironiju.

Uzvišeni Dorani njeguju horsku liriku koja izražava najviša moralna, estetska i patriotska kolektivna osjećanja. Eoljani, nasuprot Doranima i Jonjanima, njeguju meliku, vrstu poezije sposobnu da izrazi eolsko herojsko dostojanstvo i otmjenost, strast i prisnost, iz čega proizlazi da je melika namijenjena samo „odabranima“, nipošto širim slojevima.

Konfiguracija, flora i fauna ostrva Lesbosa pružala je idealne uslove za razvoj melike. Pejzaži Lesba obilovali su najraznovrsnijom vegetacijom, dok su ekonomski uslovi bili više nego idealni. Sâm je narod bio više nego temperamentan i sposoban za najraznovrsnije poslove, uz to, veseo i osjećajan. Lesblijanke, inače čuvene ljepotice, uživale su veliku slobodu i ugled.

U razvoju melike posebna zasluga pripala je *muzici* koja se na Lesbosu udružila sa azijskom. Ona je bila glavni predmet, odnosno sredstvo u obrazovanju i vaspitanju mladog naraštaja. Elijan, nastojeći da istakne privrženost Mitilenjana muzičkoj obrazovanosti, kaže: „Ako bi se saveznici od njih odmetnuli, kažnjavali bi ih tako što bi im zabranjivali da svoju djecu podučavaju osnovnim znanjima i muzičkim vještinama, jer su od svih kazni smatrali najtežom onu po kojoj čovjek mora živjeti bez tih vještina i u neznanju.“⁴⁸

Iznesenom dodajmo da prvu muzičku školu u drevnoj Heladi otvara Lesblijanin *Terpandar* sa kojim se započinje književni život ne samo eolske melike, nego i uopšte život helenske lirike.

Muzički *instrument* uz koji se izvodila melika zvao se barbiton, a uvodi ga Terpandar. Barbiton se od kitare razlikuje većim brojem žica.

Metar melike jeste *logaedički*, a sastoji se od daktila i troheja koji joj daje izvanrednu živost. Rastavlja se u *strofe* od kojih su najznamenitije Alkejeva i Sappfina.

7. Književni zastupnici poezije i muzike u oblasti melike

Prvi predstavnik melike jeste *Alkej*, rođen u Mitileni na otoku Lesbu, koji živi i djeluje u drugoj polovini sedmog i prvoj polovini šestoga vijeka. Sa braćom Antimenidom i Kikisom sudjelovao u političkim događajima svoga zavičaja. Učestvovao je u Pitakovu pohodu na Sigej koji su držali Atinjani, kojom prilikom je u jednom okršaju bacio štit i, slično Arhilohu, pobjegao (fr. 49).

Alkej je bio plemićkog porijekla te se uporno borio protiv demokrata i njihovih vođa Melanhara, Mirsila i Pitaka. Zbog toga je bio prisiljen da ide u progonstvo i boravi u Lidiji, Enu i Egiptu kod Psametiha. Pitak mu je oprostio smatrajući da je

⁴⁸ Cf. Ael, *Var. hist.* VII 15.

„bolje oprostiti nego se svetiti“, kako nas izvještava Diogen Laertije I 76.

Aleksandrijski filolozi Alkejeve pjesme razvrstali su u deset knjiga, od čega nam se očuvalo stotinu i pedeset fragmenata. S obzirom na tematiku podijeljene su na *političke i ratne pjesme* – στασιωτικά, *ročasnice* – σκόλια, *ljubavne* – ἐρωτικά i *himne*.

Stil Alkejevih pjesama, po svjedočanstvu Dionisija Halikarnašanina, bio je uzvišen i lapidaran, graciozan i snažan. Ta ocjena naročito vrijedi za političke pjesme u kojima Alkej iznosi svoju duboku mržnju prema ličnim neprijateljima i demokratiji, odbacujući siromaštvo i glad, a cijeneći plemićki stalež, bogatstvo i političku moć. Kvintilijan kaže kako je izgledalo da Alkej svira na kitari sa zlatnim štapićem, opjevajući, kako nas izvještava Horacije, „teška stradanja na moru, u bjehu i ratu“⁴⁹.

U tim pjesmama Alkej ne zna za milost i izmirenje, uvijek se radujući nesreći protivničke strane, što razabiremo iz fr. 39 (Diehl) spjevanog u „čast“ smrti vođe demokratâ Mirsila.

Alkej ne uživa samo u ocrnjivanju političkih protivnika nego i u pijankama, sjedeljama i u vinu koje treba piti danonoćno, jer je vino razbibriga. Treba uživati u slastima ovoga života, poručuju nam njegove skolije (fr. 91, Diehl), zbog toga u fr. 66, 96, i 97, preporučuje sađenje vinove loze i pijenje vina, posebno u zimske dane (fr. 90).

Od Alkeja se očuvala pjesma o državi koju upoređuje sa brodom, a spjevana je u alkejskoj strofi.

Alkej se ogledao i u *ljubavnoj* lirici u kojoj pretežno slavi mladiće, ali nisu izostavljene ni žene. Tako su nam poznata dva stiha upućena pjesnikinji Sapphi, kao i njezin odgovor što nam ga je sačuvao Aristotel u *Retorici* I 9,1367a 10–14.

⁴⁹ Cf. Horatius, *Carm.* II 13,26 sq.: *Et te sonantem plenius aureo Alcaeae, plectro dura navis, dura fugae mala, dura belli.*

Od Alkejevih *himni* sačuvalo se nekoliko fragmenata koji opjevaju Apolona, Hermesa i boginju Atenu, a spjevane su u logaedičkom metru.

Alkej, kao strastveni pjesnik, u svojoj poeziji otkriva nemirni duh, iznoseći treptaje ljudskog srca, njegove slutnje i nadanja. Time je sjedinio vanjski i unutarnji svijet, pri čemu njegova stradanja i bol od ličnog prelaze u opšte, što se vrlo dobro razabire iz pjesme *Prognanikova tuga*. Dodajmo uzgred da su Alkeja mnogo cijenili aleksandrijski i rimski pjesnici i pisci.

U Alkejevo vrijeme živi i djeluje pjesnikinja *Sapfo*, odnosno *Sapfa*, rodom iz Mitilene čiji su se roditelji zvali Skamandronim i Kleida. Budući plemićkog porijekla, Sapfa je, po izbijanju sukoba između aristokrata i demokrata, morala bježati na Siciliju odakle se kasnije vratila. Za nju se pričalo da je imala tri brata: Heraksa, Lariha i Erigija. Neće biti istina da je zbog Faona, najvjerovatnije mitskog bića, odnosno mladića, skočila sa Leukadske stijene, odakle su bacani zločinci i zlikovci.

Dok Alkej opjeva političke događaje svoga grada, dotle o tome u Sapfinim pjesmama nema ni spomena. Ona se posvetila poeziji i ženskom svijetu, odnosno opjevanju kršnih i lijepih djevojaka sa ostrva Lesba. Slično svojim zemljakinjama, Andromedi i Gorgi, te Tebanki Andresistroti, osnovala je „dom muza“, odnosno ustanovu za odgoj mladih helenskih djevojaka, njegujući kult Harita i Erola.

Sapfa je djevojke za svoju školu odabirala na *kalistijama*, što će reći na djevojačkim takmičenjima u ljepoti koja su se održavala na Tenedu i Lesbu. Svoje odabranice učila je moralu, etici i kalokagatiji. Glavna odgojna sredstva bila su joj *muzičkog* karaktera: ples, igra, horsko pjevanje, solo pjevanje, kao i pjevanje uz pratnju, tuđih i vlastitih pjesama.

Sapfi se pripisuje devet knjiga pjesama koje dijelimo na ljubavne pjesme, himne i epitalamije. Njezina *ljubavna poezija* je prisna, topla, sanjarska i erotska, u kojoj iznosi lična i opšta, vesela i turobna osjećanja.

U himnama slavi muze, Harite i Afroditu, čiji je kult bio posebno cijenjen na Lesbu. Osim toga, Sapfa opjeva i mitske ljubavi, kao što su Herakle i Heba, Tesej i nesretna Arijadna itd.

Posebno su bili čuveni njezini *epitalamiji* koji sadrže više sjete no strasti. Sapfa je pjevala milozvučno i jasno, što je zahtijevala i muzika koja je pratila te pjesme. Veoma je značajna i u pogledu muzike gdje na prvo mjesto dolazi njezina strofa sastavljena od tri sapfička jedanaesterca i adonaja.

Sapfi se pripisuje izum miksolijske ljestvice. Plutarh (*op. cit.* 16) o tome kaže: „Aristoksen kaže da je miksolijsku skalu prva pronašla Sapfa, a da su je od nje naučili tragičari.“ Suida, sub voce Σαπφώ, kaže da je ona izumiteljica pektide i magadide. Iako u to nismo sigurni, ipak se može zaključiti da su njezino djelovanje i lični doprinos bili značajni.

Sapfa u svojim pjesmama čas grdi drugaricu koja ne mari za pjesmu, čas se opet predaje ljubavi, odbacujući tugu i plač, čas se uživljuje u prirodu s kojom je povezana čitavim svojim bićem, osjećajući se njezinim istinskim dijelom. Zbog toga su zvijezde i Mjesec, pašnjaci i voćnjaci, vrela i ruže osnovni izvor njezine čisto lirske poezije.

Sapfa je zbog ljubavne poezije bila od komičara napadana kao tribada, ali je već stari vijek svojim ocjenama odbacio tu ljagu sa najveće pjesnikinje drevne Helade. Tako je Platon naziva desetom muzom, Alkej – svetom, Plutarh – čednom, a govornik Demetrije – božanskom. Na nju su se ugledali potonji helenistički i rimski liričari. Svojom poezijom vršila je i vrši uticaj i na potonje evropske pjesnike.

Treći zastupnik melike jeste Jonjanin *Anakreont* iz Teja u Maloj Aziji, odakle je otišao u Abderu, zatim na ostrvo Samos gdje ga je pozvao tiranin Polikrat. Period života proveden kod Polikrata bio je najznačajniji za njegovo stvaralaštvo. Godine 522. Pisistratov sin Hiparh po njega pošalje lađu, a kad je Hiparh izgubio život Anakreont se iz Atine skloni na Ehekratidov dvor u Tesaliji.

Od Anakreontovih se pjesama, koje su gramatičari svrstali u pet knjiga, očuvao omanji broj fragmenata koji opjevaju gozbe, ljubav prema mladićima i djevojkama. On neće da čuje za brige, nevolju i tugu, nego za veselje i gozbe, što čini njegov ideal. Anakreont, međutim, nije obična pijanica, kako bi se to moglo površno zaključiti, jer on ne zagovara opijanje, bludničenje i prostakluk. Njegovo je pravilo *carpe diem*, ali razumno. To je ono zbog čega su ga cijenili Platon, Sokrat, i platonist Maksim Tirski, dok ga u helenizmu proučavaju Zenodot, Aristofan Vizantinac i drugi. Na njega se ugleda Horacije i, kasnije, hrišćanski pjesnici.

Nije na odmet dodati da se Anakreontova, odnosno jonska melika razlikuje od eolske po tome što je prožeta radostima i uživanjima svakodnevnog života, dok eolska opjeva političke događaje i ponire u dubinu ljudske duše.

Anakreont je zaslužan za metriku, muziku i poeziju po tome što je narodnim školijama dao književni oblik i uveo anakreontski stih koji se često naziva i anaklastički dimetar.

Ovdje nam je spomenuti i *Anakreontske* pjesme (Anakreontea), zbirku pjesama nastalu u aleksandrijsko i rimsko doba. U njima potonji pjesnici oponašaju Anakreontov stil, lakoću i ljupkost.

Osim gore navedenih pjesnika melike u helenskoj lirici postoji i nekoliko pjesnikinja koje podjednako pripadaju melici i horskoj lirici. Najčuvenija od njih je pjesnikinja *Korina*, rodom iz Tanagre, nešto starija od Pindara nad kojim je, po Elijanovu svjedočanstvu, odnijela pobjedu pet puta, u što je teško povjerovati, jer upravo ona podvrgava kritici zemljakinju Mirtidu (fr.15) što se takmiči sa velikim Pindarom.

U Tanagri joj je, prema Pausaniji, podignut spomenik u znak pobjede nad Pindarom koga je pobijedila pjevajući na beotskom dijalektu, zbog čega su je gramatičari i filolozi dugo čitali. Aleksandrinci su joj pjesme razvrstali u pet knjiga.

Korina je opjévala lokalne mitske heroje i bogove, zaodjenuvši pjevanje u strofe koje se sastoje od pet-šest logaedičkih

tripodija i tetrapodija, što čini da takvo pjevanje ima epsku širinu i jasnoću u pričanju. To je ono što joj je pomoglo da uđe u kanon devetorice liričara.

Iz beotskog grada Antedona potiče nešto starija Korinina zemljakinja i učiteljica *Mirtida* koja je u beotskom dijalektu opjevala idilične ljubavi. Priča se da se, kao i Korina, nadmetala sa Pindarom.

Korina i Mirtida potiču iz Beotije u kojoj, u njihovo vrijeme, cvjetaju melika, horska lirika i razni kultovi praćeni javnim svečanostima i muzičkim takmičenjima. Slično je bilo i u Lokridi čiji su stanovnici bili muzički veoma obdareni.

Atenej nas obavještava da su u starini postojale lokranske pjesme raskalašnog karaktera, dok Suida navodi i pjesnikinju *Teanuo* kojoj ne znamo ništa pouzdano.

Pri kraju šestoga vijeka poezija i muzika cvjetaju i u Argu, o čijim je stanovnicima rečeno da su smatrani arhegetima helenske muzike. Glavni zastupnik poezije u Argu jeste pjesnikinja *Telesila* koja pjeva kultne himne u čast Artemide i Apolona. Osim toga, opisala je personifikovanu Kalokagatiju i svojom muzikom odnijela pobjedu nad Spartancima.

U Sikionu je živjela čuvena *Praksila*, pjesnikinja ditiramba i školija posvećenih kultu Dionisa, a možda i nekog drugog božanstva. Navedene pjesnikinje u svojim sredinama uživale su veliki ugled, o čemu najbolje svjedoči podatak da su im bili podignuti spomenici.

II HORODIJA

1. *Postanje i osobine horske lirike*

Horska ili zborna lirika cvjetala je naporedo sa drugim vrstama lirske poezije. Ona se sa svojim partenijama, thrênosom i

epitalamijem pojavljuje nešto malo poslije nomosa, odnosno noma. To će reći da je horska lirika u najstarije vrijeme bila osnovni vid narodne lirike vezane za grad, opštinu i svečanosti koje su se tu održavale povodom javnih i vjerskih praznika na kojima bi narod, u horu, uz ples, igru i sviranje, iskazivao svoja kolektivna osjećanja.

Horska lirika imala je takav karakter u vrijeme stvaranja polisa da bi vremenom, kao umjetnička horska lirika, postala istinski glas kolektivne duše grada, vjeran odsjaj skladne djelatnosti i jedinstva, a pjesnik vjeran prenositelj tih osjećanja.

Horsku, odnosno zbornu pjesmu pjeva hor, zbor ili je recituje neko lice, dok hor pjeva refren praćen aulosom ili kitarom. Horska pjesma pratila je pohode stanovništva na Akropolj na opštenarodnim svečanostima koje su proslavljale arhegeta grada, božanskog zaštitnika polisa, olimpijskog pobjednika itd. Ona je u svim gore navedenim i njima sličnim prilikama izražavala opštu radost, veselje i čuvstvo, bez primjese misterije, kristalno i jasno.

2. Vrste horske poezije

Raznovrsna čuvstva, ideje i osjećanja zahtijevali su raznovrsne i osebujne forme izražavanja. Horsku poeziju s obzirom na tematiku dijelimo na hijeratsku i svjetovnu.

U *hijeratsku* poeziju spadaju: prosodij, himna, pean, hiporhem, ditiramb i partenij. U *svjetovnu* poeziju idu: thrênos, epinikij, epitalamij, enkomij, skolije i embaterije.

Što se tiče peana, thrênosa, epitalamija, skolija i embaterija ili koračnica, o njima je bilo riječi ranije.

Prosodij je, kao i pean, horska pjesma u čast nekoga boga, obično Apolona i Artemide. Spominje se da je stari epski pjesnik *Eumel* sastavio prosodij u heksametrima, dok je kasnije imao oblik daktila i služio kao uvod u aulodijsku kompoziciju, sastav.

Nauka smatra da je Olimp iz Frigije istinski izumitelj prosodija, dok ga je antička tradicija pripisivala muzičaru Kloni⁵⁰.

Himna jeste pjesma u slavu i čast nekoga boga ili heroja. Veoma je staroga datuma, jer se susreće već kod Hesioda⁵¹; među najstarije ubrajaju se himne Apolonu i Artemidi.

Partenij ili *partenija* jeste pjesma koja se u najstarije vrijeme pjevala u čast boginje Artemide, a kasnije i u čast djevojaka. Partenij poznaje i Homer, što dovoljno govori o njegovoj starosti. Pjevao se uz ples i bio namijenjen gore spomenutoj boginji. Partenij je, međutim, već u vrijeme druge muzičke škole, postao pjesma koja se pjevala u čast lijepih spartanskih kćerki, o čemu nas, između ostalih, izvještava i Teokrit⁵².

Hiporhem je, kao i pean, horska pjesma živahnog karaktera. Uz njega se izvodio mimički ples praćen kitarom ili aulosom. U početku je bio posvećen Apolonu i boginji Ateni⁵³.

Epinikij ili *epinikija* jeste, kao što mu i ime kaže, pjesma u čast pobjednika na javnim igrama i takmičenjima. U starini su bile čuvene Pindarove epinikije.

Enkomiji su pjesme raznovrsnog oblika i sadržine koje su pjevane uz gozbe, na dvorovima bogataša.

Ditiramb je pjesma u čast Dionisa, boga vina⁵⁴. Njegovao se na otocima Naksu, Tasu i u pokrajini Beotiji. Njegovom se postojbinom može smatrati Frigija u kojoj se začeo Dionisov kult. U Frigiji se pjevao u čast Kibebe, anadolijsko-frigijske Velike boginje, ženskog počela, gospodarice života i smrti. Tome ide u prilog činjenica da se izvodio u frigijskoj ljestvici uz zvuke aulosa. Igra što ju je pratilo horsko pjevanje i sviranje zvala se tirbasija. Pjevači u najranijoj fazi pjevaju unisono, dok se kasnije

⁵⁰ Više o tome up. Plut, *op. cit.* 3, 28, 29 i odgovarajuće komentare.

⁵¹ Up. Hesiod, *Poslovi i dani* 657.

⁵² Cf. Theocr, *Id.* 19, 22.

⁵³ Više o hiporhemu up. Plut, *op. cit.* 9 f 3.

⁵⁴ Kasnije ditiramb slavi i druga božanstva. Herodot V 67, pripovijeda

kako su Sikionjani ditirambom slavili svoga legendarnog kralja Adrasta.

ističe pjevač koga prati hor. Kasnije pjevač pjeva bez hora, a ditiramb se iz horodije pretvara u monodiju.

Stari su osnivačem ditiramba smatrali *Ariona*, muzičara sa otoka Lesba, o kojem Herodot I 23, kaže: „Arion je bio kitarod koji se tadašnjeg nijednog nije bojao. On je, koliko nam je poznato, prvi sastavio ditiramb, stvorio naziv za njega i učio u Korintu.“

Gornje ne odgovara istini, jer već Arhiloh zna za ditiramb⁵⁵. Arion je ditiramb obogatio sadržajno i formalno tako što je od njega stvorio horsku pjesmu, a u bučnu i hučnu muziku prvobitnog ditiramba unio blagorodnije tonove. To je ono zbog čega je Solon smatrao da je Arion pronalazač ditiramba, odnosno tragedije⁵⁶.

Horska je lirika bila odlika dorskih plemena, posebno Spartanaca koji su od davnina njegovali muziku, jer ona bodri i podstiče na boj i veličanstvena djela. Aristotel ističe muzikalnost stanovnika Sparte koja je bila najranije stjecište helenskih muzičara i zavičaja prvih muzičkih institucija.

O Argejcima Herodot III 131, kaže: „Argejci su bili na glasu kao prvi u muzici.“

Horsku liriku, s obzirom na sadržaj, način izvođenja i tehničku savršenost, dijelimo na tri perioda: stariji, srednji i mlađi.

Predstavnici *starijeg* perioda horske lirike jesu Taleta Gortinjanin, Alkman iz Sarda i Arion Metimljanin. Dok stariji period predstavlja početak horske lirike, dotle se *srednji* period karakteriše tehničkim savršenstvom. Predstavnici srednjega perioda su Stesihor i Ibik, dok se u *mlađem* periodu, okarakterisanom potpunom zrelošću i savršenstvom, ističu Simonid i Bakhilid, da bi na kraju, kao kruna, došao Pindar.

⁵⁵ Cf. *Arch*, fr. 77, Diehl.

⁵⁶ O ditirambu up. Plut., *op. cit.* 4, 29, 30 i odgovarajuće komentare.

3. Stariji period horske lirike i njezini predstavnici

Najstariji horski liričar ovog perioda nesumnjivo je *Talet* iz grada Gortina na ostrvu Kritu. Živi i djeluje u Sparti u prvoj polovini sedmoga vijeka, u vrijeme okončanja prvog Mesenskog rata. *Talet* je i jedan od osnivača druge muzičke škole koja se razvila kao rezultat naglog razvitka Sparte. On je, osim toga, učestvovao pri osnivanju svetkovina zvanih *Gimnopaidea*, odnosno *Gimnopedija*⁵⁷. Od njegove poezije, peana i hiporhema malo što se očuvalo. Njegova veličina, međutim, i nije u poeziji, nego u muzičkom talentu, o čemu Plutarh (*op. cit.* 42) kaže: „... zatim, *Talet* s Krita koji je, kako se priča Lakedemonjane, nalazeći se kod njih, po zapovjedi Pitije, pomoću muzike liječio od kuge što je harala u Sparti, te ju je, kako kaže *Pratina*, uklonio.“

Dok *Talet* Gortinjanin pjeva hijeratsku poeziju, dotle se *Alkman* okreće narodnoj. *Alkman*, koji je, slično *Taleti*, više muzičar no poeta, živi u drugoj polovini sedmoga vijeka, dok mu se *Sard* smatra domovinom. Sastavio je bezbroj vlastitih pjesama koje su se pjevale o spartanskim svečanostima. Iz fr. 92, i 93, vidi se da je poznavao razne vrste nomskog pjevanja. U fr. 100, suprotno *Homeru* koji ne zagovara muziku kao najbolje sredstvo za odgoj, *Alkman* ističe muziku kao najjače sredstvo za naobrazbu mladog naraštaja. Njegovih je pjesama bilo pet knjiga.

Iz *Palatinske antologije* VII 19, vidi se da je *Alkman* pjevao peane, hiporheme, ljubavne pjesme i partenije koje su se posebno njegovale u Sparti. Partenije je izvodio hor spartanskih djevojaka odgajanih poput mladića. *Alkman* je u njima opjevao veličinu bogova, kao i fizičke i moralne odlike svoga hora, odnosno zbora djevojaka. Iz jednog fragmenta saznajemo, što

⁵⁷ O tim i njima sličnim svečanostima u drevnoj Heladi up. *Plut., op. cit.* 9, f. 1.

uostalom i Atenej posvjedočuje, da se Alkman zaljubio u jednu učenicu koju je uvodio u tajne muzičke umjetnosti. Alkman je na polju muzike značajan i time što se služio kitarom i frulom.

U metrici je veoma raznovrstan; pjeva u heksametrima koje brzo napušta uvodeći mnoštvo novih ritmičkih mjera. Njegova je strofa veoma jednostavna, jer se sastoji iz nekoliko stihova. Značajan je i po tome što je za svaku pjesmu stvarao novu metričku shemu, odnosno strofu. O njemu Plutarh (*op. cit.* 12, 14) kaže da je u ritmiku uveo mnogo novina koje su bile lijepe i uzvišene. Osim toga, smatra da je Alkman najbolji lirski pjesnik. Spartanci su ga također smatrali svojim prvim pjesnikom.

Kako se ophodio prema djevojačkom horu najveći proslavitelj ljepote spartanskih djevojaka uočava se iz fr. 94, ispjevanog u herojskom stihu koji Alkman, kao i epopeju, brzo napušta da bi se potom koristio spartanskim narodnim jezikom.

Stil je Alkmana Liđanina okretan kao jonski, čime odudara od dorske mirnoće koja provijava iz pjesme u kojoj opisuje san prirode (fr. 58).

Kad je riječ o *Arionu*, on je, kao što je rečeno, najznačajniji po tome što je, boraveći u Korintu kod Perijandra, doveo ditiramb do savršenstva. Sa njime, kao što je poznato, počinje cvjetanje eolske melike.

Arion se proćuo muzičkim talentom. Poznato je da je kao kitarod putovao u Italiju i na Siciliju i tamo oblagorodio narodnu umjetnost i oplemenio Apolonov kult. Na putu iz Italije u Korint mornari ga bace u more, ali ga spasi delfin privučen zvucima njegove kitare. O njegovom muzičkom talentu Herodot I 23, 24, kaže: „Arion je bio kitarist koji se ondašnjega ni jednoga nije bojao.“

Iz Fotijeve Biblioteke saznajemo da je na Tenaru bio podignut spomenik u vidu čovjeka na delfinu, kao Arionov zavjetni poklon.

Spomenimo i ostale profesionalne muzičare sa Lesba koji su,

uz Ariona pripadali Terpandrovu krugu. To su *Euenetid* i *Aristoklid* te *Periklit* koga Plutarh navodi kao posljednjega lesbljanskog pobjednika na spartanskim *Karnejama*.

4. Srednji period horske lirike i njezini predstavnici

Srednji se period, kao što je rečeno, karakteriše tehničkim savršenstvom što su ga stvorili Stesihor i, nešto manje, Ibik.

Stesihor je najstariji i najznačajniji predstavnik srednjeg perioda. Po Suidi zvao se Tisija, dok je *Stesihorios* eponim sa značenjem *sastavljač horova*. Rodom je iz Mataura, mjesta u Epizefirskim Lokrima. Vrijeme njegova života i djelovanja smješta se između 640–550. Veći dio života proveo je u gradu Himeri na sjeveru Sicilije. Sugrađani su mu podigli kip i na novcu kovali lik, činjenica koja ukazuje koliki je ugled uživao na zapadu helenskog naroda kao pjesnik kome se još u pameti vrzmaju epopeja i njezini junaci koji čine glavinu sadržaja njegovog opusa od dvadeset šest knjiga, od kojih se očuvalo svega šezdeset stihova. Poznato nam je nekoliko naslova, kao na primjer, *Erifila*, *Kerber*, *Kiknes*, *Lov na Kalidonskog vepra* itd. Stesihor je, ukratko rečeno, opjevao sve ono što je u to vrijeme u centralnoj Heladi predstavljalo mitopeju. Iako se Stesihor ugledao na epopeju, on se ipak ne pridržava njezinih strogih pravila. On je, štaviše, u svoje pjesme unio etičku i vjersku notu. Tako po njemu za zločin treba ispaštati, dok o bogovima treba misliti sve najbolje.

Nužno je posebno istaći Stesihorove zasluge u pogledu razvoja himni koje su sačinjavale veći dio njegovih pjesama. Himna je, kao što smo rekli, u početku bila pjesma u čast božanstava pa je, uzevši je u najširem smislu, obuhvatala i *nomos*, *pean*, *hiporhem* i *partenij*. Kasnije je, međutim, prestala da bude isključivo hijeratskog karaktera, što će reći da je osim bogova stala slaviti i heroje.

Stesihor je prvi koji je himnu usavršio i njome proslavljao heroje. Pjevanje himni pratila je kitara bez plesa.

On je veoma zaslužan i na polju muzike, odnosno metrike. Svaka je, njegova pjesma, naime, sastavljena u posebnim metri-
ma, čime je više učinio za muziku nego liričar Alkman. Stvorio je strofu i antistrofu koje su bile jednolike, kao i epodu s posebnim metrom. Time je Stesihor prvi metrički oformio trijadu ili horsku pjesmu.

Plutarh kaže da u Stesihorovim pjesmama nije bio odsutan ni metar, ni ritam; da nije oponašao ni Orfeja, ni Terpandra, ni Arhiloha, nego Olimpa, jer se koristio nomom zvanim *Kolica*. Osim toga, navodi da je kod njega, kao i kod Alkmana, bilo novina⁵⁸.

Gore navedeno, kao i njegov dorski umjetni jezik, doprinijelo je da su ga u čitavoj Heladi na svim svečanim prilikama podjednako slavili liričari i tragičari.

Stesihorov nasljednik bio je *Ibik*, Fitejev sin, koji, kao i istoričar Glauk, potiče iz Regija. Živi i djeluje u drugoj polovini šestoga vijeka. O njemu se pričalo da su ga mještani nastojali izabrati za tirana, što je on odbio otišavši na dvor tirana, vladara, Polikrata. Plutarh pripovijeda da je Ibik, na samrtnom času, pošto su ga razbojnici napali, pozvao ždralove koji su tuda pro-
letjeli da budu njegovi osvetitelji. Pozorišnu predstavu koja se davala u Korintu slučajno nadlete ždralovi, a jedan od ubica povika: „Gle Ibikovih osvetnika“. Tako su zločinci otkriveni i kažnjeni.

Aleksandrijski filolozi Ibikove pjesme razvrstali su u sedam knjiga.

Ibik prije odlaska na otok Samos, slično Stesihoru, pjeva o herojima. Na Samosu, međutim, mijenja tematiku pa, umjesto veličanja heroja, strasno pjeva o ljubavi, slaveći ljepotu helen-
skih mladića. Ljubavne su mu pjesme po obliku bile horske,

⁵⁸ Up. Plut., *op. cit.* 3, 7, 12.

hoću reći da su imale strofu, antistrofu i epodu, što je bio slučaj i sa Stesihorovim. Nužno je istaći da je ljubavna čuvstva vješto spajao i ispreplitao sa mitom i time stvorio prototip Simonidinih i Pindarovih epinikija. Da je bio na cijeni kao pjesnik ljubavnih pjesama potvrđuje nam i Ciceron u spisu *Tuskulanski razgovori* riječima: „Čini se da je najviše plamtio ljubavnim žarom Ibik iz Regija“. Poznato je i to da je Ibik u helensku liriku uveo sam-biku, a lirsku poeziju usavršio formalno i sadržajno.

5. Mlađi period horske lirike i njezini predstavnici

Od predstavnika mlađeg perioda horske lirike na prvome mjestu dolazi *Simonid* koji se, prema *Marmor Parium-u*, ep. 54, rodio godine 556. u Ijulidi na ostrvu Keju, od oca Leoprepa koji se, kao i cijela porodica, bavio muzikom i poezijom. U vrijeme boravka na Keju bio je učitelj hora i pisao epinikije u slavu heroja sa Eubeje i Egeine. Pravu slavu i vrhunac u stvaranju doživio je u Atini, kamo ga je pozvao Pisistratov sin Hiparh. U Atini se upoznao sa meličarem Anakreontom, piscem tragedija Pratinom i muzičkim reformatorom Lasom iz Hermione.

Simonid je, poslije Hiparhove smrti, godine 514. neko vrijeme boravio u Tesaliji na dvoru Skopada i Aleuada, da bi se ponovo vratio u Atinu i u vrijeme persijskih ratova opjevao pale u boju. Godine 475. otišao je na Siciliju, djelujući na dvoru sirakuškog tiranina Hijerona gdje se upoznao sa Eshilom i Pindarom. On je, prema *Marmor Parium-u*, *loc. cit.*, pomirio tiranina Hijerona sa akragantskim tiranom Teronom. Život je završio 468. godine u Sirakuzi.

Simonid je veoma plodan i svestran pisac. Od njegova su se opusa očuvali epigrami i izvjestan broj fragmenata, od kojih su neki veoma dugi. Sudeći prema njima, on se ogledao u svim lirskim vrstama, posebno se ističući enkomijima u kojima slavi gospodara i njegov rod. U njima, kao i u epinikijima, Simonid

pokazuje sav sjaj, veličinu, blistavost i mudrost duha, kao i ozbiljnost i refleksiju koja se graniči sa filosofijom.

Za njega je karakteristično to što je spajao realno i mitsko, polazeći od sadašnjih događaja koji su ga nadahnuli da bi se uzdigao u nebesku visinu, do heroja i bogova, u carstvo blaženstva. Tako je spajao ljudsku sa božanskom stranom, smrtno sa besmrtnim.

Simonidin jezik je umjetni, odnosno književni dorski koji je naslijedio od Stesihora. On je lapidaran i pun epiteta. Rečenica mu je kratka, jasna i elegantna, satkana u horske strofe. Da je Simonid bio čovjek od etosa, a ne korumpirani gramzivac, kao što mu se često prebacivalo, posvjedočuje enkomij u čast Spartanaca palih u Termopilima (fr. 5) i epigram posvećen Megistiji (fr. 83).

Simonid je, po svjedočanstvu starih, najveću slavu stekao thrēnos-ima koje je sadržinski i oblikom usavršio.

Simonid je uživao veliki ugled u Atini, što se razabire iz činjenice da ga navode, tumače i protivurječe mu Aristofan, Platon, Ksenofont i drugi. Plutarh (*op. cit.* 17) kaže da je Simonid, poput Alkmana, Pindara i Bakhilida, sastavljao partenije u dorskoj ljestvici.

Simonidin sljedbenik bio je njegov sestrčić *Bakhilid* Kejanin čija nam godina rođenja i smrti nije poznata. Smatra se da je živio između 516. i 450. godine.

Za njegov pjesnički uspon značajna su dva datuma: godina 476, kad je Hijeronu uputio pozdravnu odu u kojoj sebe upoređuje sa orlom, i godina 468, kad je proslavio Hijeronovu pobjedu na Olimpijskim igrama. U to je vrijeme bio na vrhuncu slave, ogledajući se u svim vrstama lirike. Osim toga, sastavljao je partenije u dorskoj ljestvici.

Bakhilidova je poezija poletna, kristalno jasna i ne uzdiže se u nebeske sfere poput Pindarove. Jezik pjesama je jasan i poletan, kao i ostalih pjesnika koji pišu jonskim dijalektom.

Praktični je moralist koji zagovara i ispovijeda bogatstvo udruženo sa vrlinom i znanjem, jer se samo tako, uz blagoslov muza, dolazi do besmrtnosti.

Kad je riječ o ostalim stvaraocima, na prvo mjesto ide Timokreon, rodом iz Ijulisа sa ostrva Rodosa. Bio je ljut protivnik Temistokla i Simonide poslije protjerivanja iz Atine, jer je pristajao uz Persijance. Timokreon je uglavnom pjevao skolije. U očuvanim fragmentima ismijava Temistokla i Simonidu, ali se i njemu, zbog netolerancije rugala Stara komedija.

U Epizefirskim Lokrima rodio se *Ksenokrit* koji je, prema svjedočanstvu velikog Pindara, usavršio lokransku harmoniju. Osim njega, spominju se *Ksanto*, *Erasip*, *Eunom* i *Kleomen*.

Uz Bakhilida se spominju ditirambičari *Kedidi Kidija* iz Hermione kao i već navođeni *Tinih* Halkidānin koji je sastavljao peane.

6. Preobražaj i osobine horske lirike i muzike u petom i četvrtom vijeku

Sedmi i šesti vijek, kao što smo vidjeli, predstavljaju period bujnog razvitka lirike, muzike i muzičkih instrumenata. U tom su periodu iznikle brojne muzičke legende; otvaraju se muzičke institucije i ustanovljuju muzički agoni na kojima se sviralo na raznim instrumentima razvrstanim prema lirskim oblicima koji su se na njima izvodili. Dok su, dakle, instrumenti, s obzirom na namjenu bili strogo određeni, to nije vrijedilo za moduse, ritmiku i tonalitete. Tako je, na primjer, prilagođavanje aulodijskih noma liri i uvođenje stranih melodija, odnosno skala, kao što su lidijska i frigijska, zahtijevalo raznovrsniju modulaciju, samim time izazivalo velike probleme.

Osim toga, stvarani su novi pravci u muzici, dok su rasprave o pravoj muzičkoj umjetnosti nicali iz dana u dan. Sve navedeno vodilo je u haos u oblasti muzike, a muzičare tjeralo da u

tome zavedu red. Glavni teret u sređivanju takvoga stanja u muzici podnio je Las iz Hermione, primorskog mjesta koje su, prema Herodotu, nastanjivali Driopovi preci.

Las je rođen između 548. i 545. što je i prihvatljivo s obzirom da ga Aristofan smatra takmacem pjesnika Simonide. Diogen Laerćanin kaže da su ga stari s pravom svrstali među sedam mudraca. Oko godine 520, na poziv tirana Hiparha dolazi u Atinu, ostavši u njoj i poslije njegove smrti, što zaključujemo na osnovu toga što je, kao učitelj, prisustvovao svečanosti uvođenja ditirampskih horova u takmičenje.

Las je pisao i pjesme, od kojih nam se očuvao veoma mali broj stihova. On je, dakle, značajniji kao muzičar, odnosno muzički reformator i pisac *prve* rasprave o muzici u drevnoj Heladi.

Lasove reforme na polju muzike odnosile su se na *ritmiku, aulodiku, ljestvice i melodiku*. O njegovom reformatorskom radu Plutarh (*op. cit.* 29) kaže: „Las iz Hermione unio je promjene u raniju muziku tako što je prilagodio ritmove u izvođenju ditiramba pridruživši im polifonijsku pratnju koja je svojstvena fruli, pritom se služeći i mnogobrojnim tonovima proizvedenim uz pomoć razlomljenih intervala.“

Novine su se, dakle, u pogledu aulodije, sastojale u novom rasporedu intervala, što je omogućilo nastajanje slabijih intervala.

Inovacije u oblasti *ritmike* odnose se na novine u ditirambu koji je Las reformisao tako što je umjesto kitarodije uveo aulodiju i od tada umjesto kitare ditiramb prati aulos koji je, zbog velikog izbora tonova i modulacije, prikladniji za razvijeniji muzički život.

Las je uveo i *kikličke* horove, a umjesto astrofičke kompozicije – kikličke antistrofe. Najviše je zaslužan u pogledu preobrazbe modusa, odnosno *ljestvica*, čiji je redosljed prvi utemeljio, a potonji muzičari i pjesnici isti prihvatili.

Raspored ljestvica koji je Las, prema diferencijaciji tonova, uspostavio jeste slijedeći: *ijastijska*, s najdubljim tonom; *eolska*,

na sredini, to jest između basa i tenora; *dorska*, koja odgovara povišenom tonu muškog glasa, potom *frigijska*, *lidijska* i *hipolidijska*, sa jednostavnijim tonovima koji su pristajali uz razne kultne obrede. Navedeno potvrđuje i Marcijan Kapela⁵⁹ tvrdeći da je Las prvi postavio temelje muzičkoj teoriji kako u čistoj muzici, to jest u tonu i ritmu, tako i u kompoziciji, odnosno u utvrđivanju i odabiranju melodija, ljestvica i instrumenata.

Najplodniji helenski liričar bio je Tebanac *Pindar* koji horsku liriku i helensku poeziju u cjelini dovodi do umjetničkog savršenstva. Pindar je rođen godine 518. u Kinoskefali, nedaleko od Tebe, a umro u Argu 442.

Osim pjesništva, Pindar je odlično poznao i muziku koju je, kao i horodiju, učio od Atinjanina Agatokla i strica Skopelina. Svojim se pjesništvom brzo proćuo po čitavoj Heladi, čemu su u znatnoj mjeri doprinijele i helenske narodne igre koje je rado posjećivao slaveći pobjednike na njima.

Svojim pjesmama, kojih je bilo sedamnaest knjiga, stekao je besmrtnu slavu. Pjevao je himne, peane, ditirambe, prosodije, partenije, hiporheme, enkomije, thrênose i epinikije, od kojih su se jedino očuvale četiri knjige. Pindar je opjevao bogove i heroje koji su duhovno savršeniji od Homerovih. Njegov je ideal red, disciplina, pravda i poštenje.

Stil mu je visok, skoro suvoparan. Stvari posmatra s visine, dok misao izlaže lapidarno i lucidno. Pjesme je pjevao u dorskom dijalektu.

Pindar je veoma značajan i na polju *muzike*. Budući da se ogledao u svim vrstama lirike, može se ustvrditi da je poznao i sve odgovarajuće metričke vrste u kojima su ti lirske oblici izvođeni. Svoje *epinikije* nije izvodio samo uz aulos nego i uz kitaru i liru, od čega je izuzeta *Peta olimpijska* epinikija. Aulos je redovno pratio njegove ditirambe. Kad je, međutim, riječ o drugim vrstama, koristio se žičanim instrumentima. Pindar nije,

⁵⁹ Cf. *Mart. Cap.* IX 936.

kao što je bio slučaj sa Pratinom, Lasovim takmacem, bio muzički puritanac, odnosno nije osuđivao razne stilove, osim što je odbacio ditiramb pjevan u starom stilu. To je razlog zašto Pindar gotovo podjednako hvali Apolonovu liru i barbiton koji je korišćen na gozbama i pijankama, pritom, po svjedočanstvu starih muzičkih teoretičara, dajući prednost zvucima lire u estetskom i edukativnom smislu, što se može razabrati iz njegovih epinikija. Pindar je, uz to, zagovarao mjeru u muzici i pjesmi, to jest simetriju ritmova i metričkih stopa.

Značajan je i na polju muzičke *imitacije*. U fr. 122, 1 sq, jednoga hiporhema, Pindar kaže da zvucima instrumenta želi oponašati trku konja i lovačkih pasa, dok u jednoj parteniji, fr. 106,7 sq., kaže da želi imitirati buku i huku vjetrova, oluje i brzinu Nota, Južnoga vjetra. U *Dvanaestoj pitijskoj* odi oponaša ljudske glasove i krik Gorgone. Oponašanje prirode za Pindara je predstavljalo najvišu muzičku umjetnost, o čemu će Aristotel kasnije raspravljati i dati definiciju imitacije.

Pomenuti Las iz Hermione, uprkos velikom reformatorskom radu na polju muzike, nije poput Platona, bio netrpeljiv i muzički čistunac, kao što nam ga prikazuje Plutarh (*op. cit.* 17) određujući šest skala u kojima se može komponovati i svirati.

Protiv Lasove širokogrudosti ustaje *Pratina* Flijunčanin, tragički pjesnik, pisac satirskih drama i sastavljač satirskih horova koji djeluje krajem šestoga i početkom petoga vijeka. Pratina ustaje protiv ijastijske i lidijske ljestvice, zato što je prva duboka, a druga oštra, zbog čega su estetski i melodijski neprikladne. Nije prihvatio ni Lasovo tvrđenje da je Olimp iz Frigije autor polikefalskog noma, insistirajući na autorstvu nekog Mlađeg Olimpa. Time je izazvao zabunu o tri, odnosno o dva Olimpa, o čemu je ranije bilo riječi⁶⁰.

O muzičkoj naobrazbi Pratine saznajemo od antičkih muzikografa koji nam ne daju pravu sliku o njegovoj kritici muzike

⁶⁰ Up. Plut, *op. cit.* 7.

tadašnjeg vremena, o čemu se možemo pobliže obavijestiti iz jednog fragmenta hiporhema čija je sadržina uperena protiv tragedije i Frinihova stvaralaštva.

Pratina na prvom mjestu napada funkciju muzike u tragediji koju su odredili tragičari, smatrajući da na prvom mjestu treba biti pjesma, a na drugom aulos, to jest muzička pratnja. Dalje, smatra da se prvenstvo mora dati kitarodiji, a nipošto aulodiji, oštro protestujući protiv polifonije, odnosno modernije muzike koja je nezadrživo nastupala na pozornici toga vremena.

Osim toga, Pratina kaže da frulu treba izbaciti iz ditirambâ posvećenih Dionisu, jer aulos pristaje uz gozbe i erotska izživljavanja, pritom očito zaboravljajući da je Dionisa u najstarije vrijeme proslavljala Marsijina frula, a ne Apolonova lira, kitara. Razlog zbog kojeg Pratina osuđuje aulos i aulodiju, time i enharmonijsku vrstu, leži u nastojanju da pobije i istisne ijastijsku ljestivicu koja je bolje pristajala uz Kibeline bučne svečanosti. Gornja kritika indirektno je upućena i izvođačima, odnosno glumcima u ditirampskim horovima, prebacujući im da nisu odveć moralni i lijepo odgojeni kad mogu tako nešto izvoditi. U ime toga i poziva Dionisa da razbije aulos, jer taj instrument nije dostojan da proslavlja bogove.

Osim toga, u ime etosa i estetike, Pratina kritikuje muzičke novine što se rađaju iz dana u dan, zagovarajući staru dobru muziku, odnosno apolonski instrument i njegovo sviranje, tvrdeći da je njima Taleta iz Gortina u Sparti odstranio kugu⁶¹. Zagovarao je hiporhem, jer se pjevao u čast Apolona i kasnije boginje Atene. To je ono zbog čega je tvrdio da je muzičar Ksenodam Kiteranin pjevao hiporheme umjesto peana.

Gore izloženo jasno ukazuje da je Pratina prvi glasnogovornik koji ustaje protiv aulosa, aulodije, enharmonije i svake novine u muzici koja narušava staru, dobru muziku kojom su odgajane generacije heroja, muziku peana i noma, pjevanih uz liru kojom

⁶¹ Up. Plut, *op. cit.* 44.

su stari Heleni opčaravali božanske stanovnike snježnoga Olimpa; muziku koja je, po Pitagorinom osvjedočenju stvorila universum, pripitomljavala i oblagorođivala živu i neživu prirodu, čuvajući je od zla i propadanja.

Koliko god, međutim, bili nakloni staroj helenskoj muzici, odnosno kitarodiji i liri, ipak se ne možemo oteti utisku da je muzika u Homerovo i Hesiodovo vrijeme, pa i kasnije, u sedmom i šestom vijeku, bila podosta jednoobrazna. Ona se, naime, vezivala za kitaru i liru koje su pratile izvođenje noma, peana i drugih lirskih vrsta.

Tu monotoniju donekle razbija lirski period, monotoniju normalnu i shvatljivu za period epopeje, isto postižući tako što u muziku unosi nove instrumente, raznovrsne ritmičke i kompozicijske novine. Kad je, međutim, u tim novinama došlo do haosa, tada se javljaju muzički reformatori, kao što su, netom navedeni Las i Pratina koji zavode red među tim novinama i pronalascima. Ne bi, međutim, trebalo smetnuti s uma činjenicu da poezija krajem šestoga i tokom petoga i četvrtoga vijeka prije Hrista doživljava korjenite promjene, a s njome i muzika koja ju je pratila.

Do preobrazbe poezije u navedenom razdoblju dolazi iz više razloga, što je i shvatljivo ako se zna da je svaka vrsta poezije vezana za određeno doba, društvo i prilike koje ju uslovljavaju.

Kad je, naime, separatizam helenskih polisa, gradova-država i regionalnih kraljevina, odnosno tiranida stao ustupati mjesto hegemonizmu, lirizam je, ispoljivši helensku dušu do kraja, stao uzmicati, a Pindarove epinikije, zajedno sa tiranima što ih opjevahu, iščezavati u nepovrat.

Osim toga, muze se, nakon persijskih ratova, sele u Atinu u kojoj muzika u odnosu na poeziju dobija povoljniju ulogu, a muzičari odrešenije ruke, o čemu Plutarh (*op. cit.* 30) kaže slijedeće: „U starini, naime, sve do Melanipida, sastavljač diti-ramba i aulet primali su platu od pjesnika, što ukazuje da je pjes-

ništvo imalo primarnu ulogu, a da su se auleti pokoravali učiteljima, ali je kasnije i ovo propalo.“

Muzika u petom i četvrtom vijeku prije Hirista uistinu dobija primarnu ulogu i značenje, dok poezija poprima sekundaran karakter, podvrgavajući se melodiji i muzičkoj pratnji. Navedeno je dovelo do toga da su se sve više stali napuštati hiporhem, prosodij, partenij, pean i epinikij koji, zbog jednostavne i kratke kompozicijske i melodijske strukture, ne odgovaraju ukusu novih generacija. Iz netom citiranog odlomka razabire se da su kompozicija i muzička pratnja bile iznad teksta, odnosno muzičar ispred pjesnika. U tom ih redosljedu spominju i *Didaskalije*. Pseudo-Plutarh napada novu muziku i muzičke novatore, što razabiremo iz slijedećeg pasusa: „Kreks, Timotej, Filoksen i ostali pjesnici toga vremena bili su, međutim, suvoparniji i takvi prijatelji novatorstva, koji su odbacili ono što mi nazivamo prijaznošću i klasičnim stilom. U drevnoj muzici bile su potpuno sjedinjene jezgrovitost, jednostavnost i uzvišenost.“⁶²

Ovakvu kritiku nove muzike petoga i četvrtoga vijeka treba odbaciti, jer zagovara muziku višega, aristokratskog sloja, dok nova muzika nosi obilježje prave narodne muzike, razumljive svakom čovjeku. Novi muzičari, naime, nastoje da njihovu muziku razumiju i u njoj uživaju široki narodni slojevi, čemu nisu težili prethodni muzičari. Aristotel, suprotno Pseudo-Plutarhu, o novoj muzici daje visoku ocjenu, tvrdeći da je po ukusu naroda. Tu novu muziku i poeziju petoga i četvrtoga vijeka u Atini reformišu muzičari iz drugih krajeva Helade koji su dolazili u Paladin grad privučeni raznim svetkovinama praćenim mnogobrojnim lirskim i muzičkim takmičenjima za koje je Perikle svojevremeno saznao Odeon. Muzičari su u prvom redu preobrazili *ditiramb* i *nom*.

Prvi reformator ditiramba, kao što je rečeno, bio je Arion koji ga je usavršio formalno i sadržajno, pritom mu dajući uzvišenost,

⁶² Up. Plut, *op. cit.* 12.

dostojanstvo, gracioznost i eleganciju, čime je ditiramb mogao preći u tragediju primarnog oblika.

Drugi reformator, Las iz Hermione, u ditiramb uvodi aulodiju, kikličke horove i antistrofe. Nakon njega, kao reformator ditiramba, pojavljuje se *Melanipid* Stariji sa ostrva Melosa koji djeluje oko 520. godine prije Hrista. On je, kako nas izvještava Suida, osim ditiramba, pisao elegije, epigrame te epske i lirske poeme.

Što se tiče *tragedije*, potrebno je istaći da ona početkom petoga vijeka nije vršila bitniji uticaj na razvoj ditiramba, što će postići kad se pojave Eshilove tragedije, odnosno drame. Nekako u to vrijeme i ditiramb dobija osobine drame, to jest drammatizuje radnju i strast. Nešto kasnije stvorena je i pozornica sa glumcima koji su ditiramb svojim monodijskim istupanjima i pjevanjem pjesama još više približili drami, tako da je već u vrijeme peloponeskih ratova ditiramb postao lirska drama sa izrazitim muzičkim karakterom.

Vremenom su muzika i melodija u ditirambu potisnuli pisanu riječ koja je stala služiti kao libretto. Promjene je pretrpio i Apolonov *nom* čiju su mirnoću i ležernost poremetile nova muzika i drama. Donedavno mirne pripovijesti, razdijeljene u nekoliko dijelova, postaju okretnije i dramatičnije, a melodija gipkija i živahnija, što je dovelo do toga da se i u *nom* uvede hor.

Osim Pratine, Lasa i Melanipida Starijeg na reformaciji poezije i muzike rade i drugi pjesnici i muzičari petoga i četvrtoga stoljeća, čiji je doprinos u tom pogledu bio značajan i vidan.

Među reformatore poezije i muzike ovoga razdoblja ubrajaju se *Melanipid* Mlađi, *Kinesija* Atinjanin, *Telest* iz Selinunta, *Polida*, autor drama i ditiramba, *Kastorion* iz Sola u Kilikiji, *Dijagora* sa ostrva Melosa i *Harilaj*. Među reformatorima muzike i poezije petoga i četvrtoga stoljeća posebno se ističu Frinid, Filoksen i Timotej.

U Ferekratovoj komediji⁶³ personifikovana Muza, odnosno muzika okrivljuje *Frinida* Mitilenjanina za sve nove nevolje (preobražaje) koje su je snašle. O Frinidovu i Timotejevu značaju u pogledu tih inovacija i razvoja nove muzike Aristotel kaže slijedeće: „Da nije Timoteja, ostali bismo bez velikog dijela naše lirike, ali on ne bi bio ono što jeste da mu nije prethodio Frinid.“⁶⁴

Timotej je porijeklom iz Mileta, rođen 447, umro 357. u devedesetoj godini života. Obilazio je redovno gotovo sve svetkovine u drevnoj Heladi.

Što se tiče njegova reformatorskog rada, najviše se odlikovao u preobražaju *nomâ* u koje je prvi uveo hor praćen kitarom. Spjevao je osamnaest ili devetnaest knjiga kitarodičkih noma koji su brojali osam hiljada stihova. Osim toga, spjevao je i dvadeset jednu himnu, pedeset sedam proemija i devetnaest diti-ramba koji su opjevali događaje iz *Odiseje*. Aristotel mu prebacuje što mu horovođa, koji u jednom ditirambu oličava Odiseja, plače pred Skilom.

Timotej je značajan i na polju *imitacije*. Tako je mimikom i muzikom pokušao imitirati jauk porodilja i oluju. Za njega je značajno da se ponosio svojim novinama, zbog čega u fr. 7, kaže: „Ne pjevam po starinskom običaju, jer je naše bolje. Sada kraljuje mladi Zeus, dok je ranije vladao Kron. Neka ustupi stara muza.“

U pogledu reformi poezije i muzike najznačajniji je *Filoksen* Kiteranin, rođen 435, umro 380. u Efesu. Jednom prilikom Lakedemonjani porobe stanovnike ostrva Kitere, a nejak i Filoksen ode na Siciliju kod sirakuškog tiranina Dionisija Starijeg. Tu, međutim, padne u nemilost, jer se zaljubio u sviračicu koju je i Dionisije obožavao. Zbog toga bude bačen u kamenolom odakle pobjegne u Tarent.

⁶³ Up. Plut, *op. cit.* 30.

⁶⁴ O tom up. Aristotel, *Metaphysica* 993 b 16.

Temeljna Filoksenova zasluga na polju inovacije u muzici, prema Plutarhu (*op. cit.* 30) sastoji se u tome što je u horove uveo pjesme koje su pjevali pojedini pjevači. Spjevao je dvadeset četiri ditiramba koji nemaju gotovo nikakvu pjesničku vrijednost. Od njih je bio najbolji *Kiklop i Galateja* u kojem alegorično prikazuje ono što je doživio kod Dionisija. U Atini se prvi put prikazao 388. godine.

Osim peana, o čijem smo preobražaju ranije govorili, reformu su doživjeli *epinikij* i *enkomij* koji ni nakon reformacije nisu sasvim iščezli.

U gore navedenom periodu vrhunac razvoja doživljuju *skolije* ili počašnice, o kojima je ranije bilo riječi. Najčuvenija počašnica spjevana u četvrtom vijeku bila je Aristotelova skolija *Himna vrlini* koju je spjevao u čast poginulog šuraka, atarneskog tiranina Hermije.

Osim navedenih pjesnika i muzičara, razvoju lirskih vrsta doprinijeli su i drugi manje poznati pjesnici i muzičari. Tako sa *Lesbosa*, osim ranije navedenih muzičara, Terpandra, Ariona, Euenetida, Aristoklida i Periklita, potiče još nekoliko značajnih muzičkih stvaralaca. Isokrat spominje muzičara *Agenora* Mitilenjanina, o kome kaže da je bio najbolji poznavalac muzike u njegovo vrijeme. Uz Agenora spomenimo psilokitaristu *Kratina* iz Metimne koji je, po Atenejevu svjedočanstvu, sa Tebancem *Aristokratom* učestvovao u svatovima Aleksandra Makedonskog. Vrijedan je spomena i muzičar Arheanakt, pobjednik u jednom muzičkom takmičenju održanom u drugoj polovini trećega vijeka.

O muzičaru *Arhiti*, inače pristalici Pitagorejaca, Diogen Laerčanin kaže da je onima koji su mu prebacivali da govori suviše tiho odgovorio: „Moj glas zamjenjuje instrument.“

U *Beotiji* su, kao što je ranije rečeno, razne svečanosti bile praćene muzičkim agonima na kojima su se muzičari takmičili. Osim Amfiona, Antesa, Antipa, Nikofela, Klone i Pindara, Beotija je dala još nekoliko poznatih muzičara. Istoričar Polibije

spominje *Teodora* Beočanina koji je, kao i Pindarov stric, muzičar Skopelin, živio u šestom vijeku.

Osim toga, Atenej navodi muzičare: Dionisija, Ortagoru i Olimpiodora, učitelje tebanskog vojskovođe Epaminonde. *Dionisije* je, njegujući klasičan stil, učio Epaminondu kitari, a *Ortagora* i Olimpiodor sviranju na aulosu. Dodajmo uzgred da se aulodija u Beotiji više njegovala od uzvišene kitarodije.

Iz Tebe potiču i auleti: *Diodor*, učitelj Alkibijadov, *Elpenor*, *Haret*, *Haril*, *Hrisogon*, *Klona* i *Ismenija* Tizbljanin, o kojemu Diogen Laercenin kaže da je znao svirati na svim frulama, što će reći da je poznao cijelu aulodiju.

Osim njih, spominju se Tebanci *Dorotej* i *Enijad*. Ovdje je nužno istaknuti nekoliko tebanskih muzičara, od kojih na prvo mjesto dolazi Pronom, reformator ditiramba, o kojem Pausanija kaže da je svojom pjesmom i igrom uspijevaao najbolje opčarati one koji ga slušaju. Plutarh (*op. cit.* 21) posebno ističe *Antigenidu*, kompozitora i auletu iz Tebe koji je bio toliko slavan u sviranju na fruli da je stvorio poseban stil, po njegovu imenu nazvan antigenidski, a njegovi učenici antigenidovci, za razliku od Doriona, njegovih učenika i njegova stila u muzici.

U Atini je, kao što nam pokazuje pomenuta priča o Marsiji i aulosu, bila omiljena apolonska lira, odnosno kitara koja je bila nastavni predmet, prethodno istisnuvši Marsijin aulos.

Aulodija je pravo građanstva sticala pomoću ditiramba i raznih prigodnih svečanosti. Iako su je početkom petoga vijeka odbacivali Pratina i drugi, ipak je s vremenom stekla svoje pristalice tako da već Platonu zvuci aulosa ne samo da nisu strani nego su, štaviše, privlačni i opčaravajući. Platon, uz to, Sokrata upoređuje sa frigijskim silenom, odnosno frulašem Marsijom, tvrdeći da je Sokrat postizao dijalogom ono što je Marsija činio frulom, čiji zvuci i melodija, i bez pomoći frulaša osvajaju ljudsku dušu⁶⁵.

⁶⁵ O tome up. dr Miloš Đurić, *Kroz helensku* 132.

Atina je u petom i četvrtom vijeku bila vrzište stranih muzičara, dok ih je sama dala mali broj. Kao najstariji atinski muzičar spominje se *Agatokle*, učitelj muzičara *Lamprokla*.⁶⁶ Lamproklov učenik bio je *Damon*, najslavniji atinski muzičar i glasnik etičke i edukativne moći muzičke vještine⁶⁷. O njemu Plutarh (*op. cit.* 16) kaže da je pronašao hipolidijsku ljestvicu. Damon je bio učitelj muzičaru *Drakontu* koji je u muzici podučavao Platona, najvećeg filozofa drevne Helade.

Na kraju ostaje da spomenemo *Arifrona* iz Sikiona, pjesnika ditiramba i peana koji djeluje oko četiristote godine prije Hrista, od koga se očuvao pean posvećen boginji zdravlja Higieji, te pjesnika *Likofronida* koga navodi Atenej, *op. cit.* XIII 564A; XV 670E.

POKLASIČNI PERIOD

A

HELENISTIČKO RAZDOBLJE

1. Helenistička lirska poezija, njezine osobine i vrste

Da bismo mogli razumjeti i svrsishodno vrednovati helenističku književnost, koju često nazivaju aleksandrijskom, odnosno lirsku poeziju, nužno je da u kratkim crtama prikazemo helenističku kulturu kao njezin izvor i podlogu.

S pobjedonosnim ulaskom Aleksandra Makedonskog u drevnu Heladu, godine 338. prije Hrista, gasi se istorijski simbol drevnih Helena, gasi se njezina demokratija s kojom kao da iščezava i nepokolebljivi i nesalomljivi duh i ona uzvišena

⁶⁶ O Lamproklu up. Plut., *op. cit.* 16.

⁶⁷ O Damonu Atinjaninu i njegovu učenju up. Lasserre, *Plutarque* 55–74.

kolektivna osjećanja slobodarske i superiorne kulture helenskih plemena koja tokom svoje burne istorije nikada nisu marila za hegemoniju niti su je spoznala.

Mada su živjeli u zatvorenim gradovima-državama Heleni su bili svjesni da svojom kulturom, specifičnim načinom života u tim polisima, gdje su sve duševne i tjelesne vrline dolazile do punog izražaja, stoje iznad ostalih naroda koje nazivahu bar-barima upravo zbog razlike u načinu mišljenja i javnog djelovanja, odnosno života uopšte. To je ono zbog čega Mislilac iz Stagire, veličajni Aristotel, nije dozvoljavao ma kakvu simbiozu Helena i stranaca, protiv čega ustaje njegov učenik Aleksandar Veliki, premda je bio u rodbinskim odnosima i vezama s Heladom, čiju duhovnu baštinu ne samo da preuzima već je, štaviše, kao i njezin jezik, pošto je zauzeo skoro sve poznate države na Bliskom istoku, širi sve do granica Indije.

Širenje helenske kulture i njezinog jezika nastaviće se i u vrijeme Aleksandrovih nasljednika Dijadoha, vladara iz dinastije Ptolemeja, Seleukida i Antigonida koji joj osiguravahu plodno tlo u svojim ogromnim kraljevinama van klasične Helade u koje je trebalo unijeti nešto od sloge, kolektivnog duha i panharmonije, a naročito kulturne, umjetničke i idejne sadržaje univerzalnog karaktera, kao što su Homerovi epovi, tragedije Eshila, Sofokla i Euripida koje se bave vječnim temama ljudskog života, pravdom i nepravdom, dobrom i zlom, ovozemaljskim i onostranim životom, ali za tako nešto Helada pri kraju četvrtoga vijeka nije imala ni snage ni htijenja.

Osim toga, već se u Sofoklovim tragedijama prilikom slikanja karaktera osjeća uživanje u anatomsom prikazivanju pojedinih karakternih crta, što će reći da se već kod smjernog Sofokla osjeća iščezavanje mitopeje koja je išla za kolektivnim i opštim. Time se pak dopijeva do pojave teorijskog posmatranja, odnosno do teorijskog svijeta kojemu je više stalo do naučnog saznanja nego do uzvišenih i opštevažećih umjetničkih i idejnih sadržaja.

Nasuprot Sofoklu koji, premda kroz obrise pojedinačnih crta, ipak u svojim tragedijama prikazuje cjelovite karaktere, njegov posljednik Euripid prikazuje uglavnom markantne crte karaktera protagonista. Dodajmo uzgred da je teorijsko znanje našlo plodno tlo u naučavanjima sofista i filozofa Sokrata.

Što se tiče umjetničkog duha, on je nasuprot pojavi teorijskog znanja i slikanja karaktera, i na samome zalasku helenske kulture, u vrijeme njezine samostalnosti, provijavao i kod najvatrajenijih pristalica racionalizma. Tako nam Sokrat priča kako je u tamnici osjetio kako ga glas savjesti podstiče da se bavi muzikom, dok kod Ksenofonta susrećemo nepobitne elemente estetike. Nasuprot tome, tražiti čisto umjetničko nadahnuće u helenističkoj, odnosno aleksandrijskoj kulturi, skoro da je uzaludan posao, jer se, kao što je netom rečeno, sa propašću slobode i demokratije klasične Helade gasi vječni mit, junačka pjesma, duh epopeje, a s tim i umjetničke grane i umjetnički duh. U aleksandrijskoj kulturi, naime, caruje hladni um koji nastoji da svugdje vidi sklad i red, klasifikaciju i determinizam, riječju, sve ono što je antipod uzbudljivosti i opojnosti, krilatim mislima i osjećanjima. Ovo je po shvatanju književnih stvaralaca aleksandrijske epohe čak i štetno, jer je vladalo uvjerenje da je za ljudski život jedino potrebna nauka i naučni rad, naučna metoda; riječju, um treba da caruje nad osjećanjima i poletnim, zanosnim mislima. Aleksandrijska kultura je ta koja je svim svojim bićem težila ovozemaljskoj, čulnoj sreći koja se, po njezinim protagonistima, može dostići isključivo vještinom i stečenim znanjem. To će reći da tu metafizičke misli i dublje umjetničko nadahnuće, vječni ideali ljepote i čovječnosti, odnosno uzvišena osjećanja nisu našla plodno tlo pa se takva kultura nužno morala vremenom ugasiti.

Kad je, međutim, riječ o *poetskom stvaralaštvu* pjesnika koji pišu po helenističkim centrima, kao što su Pergam, Antiohija, Rodos i Aleksandrija, nužno je imati na umu da je pjesnik u

helenističkom periodu stalno morao imati na pameti čitaocze za koje piše i prilike u kojima piše. Pjesnici u novonastalim prijestonicama, naročito u Aleksandriji, naime, pišu za šaroliku publiku, pritom ne budući oslobođeni briga za nasušni hljeb. Pjesnik je *tehnites*, zanatlija koji živi od pisanja, samim time zaviseći od ukusa nekog nadobudnog dobročinitelja, ili se pak morao priklanjati ukusu pojedinih struja čitalaca svoga vremena. Zato nas ne čudi što helenistička, konkretnije rečeno, aleksandrijska književnost, odiše kabinetskom učenošću, izgubivši temelj i odlike istinske književnosti, hoću reći prirodan i trenutačan podsticaj, jer pjesnik piše za učenu i obrazovanu publiku koju u aleksandrijskoj epohi sačinjavahu bibliotekari, kolekcionari i redaktori.

Dalje, književnost drevne Helade, kao što je poznato, iznjedrila je skoro sve književne rodove i vrste, tako da je književnim poslenicima helenističke epohe, nastranu što nisu pisali po nadahnuću nego po ukusu publike, ostalo imitiranje i proučavanje književne zaostavštine demokratske Helade, ili, u najboljem slučaju, budući da većina njih nije marila za velika književna djela, što je posebno slučaj kod aleksandrijskih pjesnika, pisanje *himni, epistula, horskih i erotskih elegija, mima, epigrama, epilija i bukoljskih idila*. Navedeno je umnogome uslovalo minuciozno anatomiranje i figuralne pjesme (*carmina figurata, tehnopaignia*) to jest pjesničke igrarije čiji su najveći predstavnici Simija, Teokrit i drugi, koje će u rimskoj književnosti oponašati Porfirije Optacijan iz vremena Konstantina Velikoga, toliko zaslužan u traženju hrišćanske invokacije kao zamjene za invokaciju paganskih muza, o čemu ovdje nije mjesto raspravljati.

Helenistički, posebno aleksandrijski pjesnici naprosto traže nepoetske teme kako bi iskazali vlastitu erudiciju i artistsku vještinu, darovitost i umješnost u građenju stiha, čime se posebno isticao učeni pjesnik Kalimah. To je razlog zašto se kod

helenističkih, posebno kod aleksandrijskih pjesnika uočava rijetka učenost, interes za geografiju, običaje raznih plemena i naroda, mitske heroje prohujalih vremena, razne obrede, čudesa, bajkolike predjele i prikazivanje ljubavnih karaktera, zbog čega je aleksandrijska, odnosno helenistička poezija spadala strogo u verbalnu umjetnost, dok je poezija klasičnog perioda računala na *muzičku i plesnu pratnju*.

Nasuprot rečenom, kod lirskih se pjesnika ove epohe opažaju određene novine, kao što su zanimanja za intimna osjećanja pojedinca; za slike iz svakodnevnog života; za čovjeka i prirodu koju poimaju više osjećajno no racionalno. Osim toga, novine se ogledaju i u hvatanju i obrađivanju pojedinosti, pojedinih trenutaka i trenutnog raspoloženja; u stvaranju ganutljivih likova *malih ljudi* iz nižih slojeva i posebno u interesu za ljubavnu tematiku, iz čega se rađa pjesništvo ljubavne sjete.

Lirsku poeziju helenističkog perioda uglavnom sačinjavaju elegija, bukolsko pjesništvo, odnosno bukolška idila, epigramska poezija, himne i mim.

2. Elegija i njezini predstavnici

Dok elegija u klasičnom periodu helenske lirike predstavlja lirsku pjesmu poučne sadržine koja na nešto podstiče ili poziva na značajnu odluku ili čin, time budući srodna s epskom poezijom, dotle ona u poklasičnom periodu prelazi u subjektivno-erotičku i mitološko-narativnu pjesmu pjevanu u heksametru, za razliku od stare elegije pjevane u elegijskom distihu. U njeno se ruho oblači jedan od prvih rodova aleksandrijske poezije, *učeno mitološko djelo sa ljubavnim sadržajem*.

Arhegetom helenističke elegije, koja umnogome poprima crte epske balade, smatra se *Fileta*, rodом sa otoka Kosa (340–285). Ovaj sjetni pjesnik, osim elegija, u kojima slično Mimnermu, opjeva svoju draganu Bitidu, pjeva mitološke spjeveove, odnos-

no epilije, kao što je *Hermija* u kojemu opjeva Odisejevu ljubav prema Polimeli, kćerki boga vjetrova Eola, te epigrame. Osim toga, Fileta je sakupljao i glose, rijetke i teško razumljive riječi i pojmove i izdao ih pod naslovom *Neuređene glose*⁶⁸.

Po povratku iz Aleksandrije, gdje ga je pozvao Ptolmej Soter da mu odgaja sina Filadelfa, na rodnom Kosu okuplja oko sebe talentovane pjesnike koji njeguju ljubavno-mitološku elegiju. Među njima se ističe Filetin učenik i prijatelj *Hermesijanakt*, rodnom iz Kolofona, grada u Maloj Aziji, koji je spjevao tri knjige elegija.

Kao što je pjesnik Antimah, rodonačelnik helenističke poezije, svoju poemu, u kojoj opjeva slučajevne nesrećne ljubavi, nazvao *Lida*, odnosno *Liđanka*, po rano preminuloj ženi rodnom iz Lidije, tako je i Hermesijanakt svoju zbirku elegija prozvao *Leontija* po istoimenoj dragani koju u njoj opjeva.

Ovaj se pjesnik, osim u elegijama, ogledao i u bukolskom pjesništvu, smještajući pastirsku idiličnu zemlju na otok Eubeju na koju smješta pastire Dafnida i Menalku.

Filetinu krugu pripada i elegičar *Fanokle* o kome se jedino zna da je živio u četvrtom vijeku prije Hrista. Autor je poeme *Ljubavne pripovjesti ili lijepi efebi* u kojoj opjeva ljubav bogova i mitskih junaka prema lijepim efebima, odnosno dječacima. Zahvaljujući antologičaru Stobeju iz petoga vijeka nove ere očuvala se elegija *Orfejeva smrt* u kojoj Fanokle pjeva kako je Orfej zavolio lijepoga dječaka Kalaida, sina Boreja, tračkog

⁶⁸ Iz nešto malo očuvanih fragmenata da se zaključiti da mu je poezija bila ispunjena ljubavlju prema *slikama iz seoske prirode* i melanholičnošću. Tako u jednom fragmentu, koji toliko liči na epitaf, stoji:

*Ne oplakujem tebe, jer mnoga iskusi dobra,
al' ti ni usud patnje nepoznat ne bi,*

dok u drugom fragmentu, vjerovatno epitafu, čitamo:

*Iz dna duše tad tiho nàda mnom plači,
lijepu reci mi riječ, mrtvog sjećaj se mene!*

božanstva ljutog sjeverca, kao i o tome kako su ga zbog toga prestupa smakle žene.

Među najznačajnije predstavnike aleksandrijske poezije nesumnjivo spada *Kalimah*, rodом iz Kirene, helenske naseobine u Libiji, koji živi i djeluje oko 300–240. godine prije Hrista. Po školovanju u Atini odlazi u Aleksandriju gdje je najprije bio učitelj, a potom stupa na dvor vladarske dinastije Ptolemeja. Tu postaje član naučne ustanove *Musej*, bibliotekar, egzegeta i dvorski pjesnik, uspješno se ogledajući u svim književnim vrstama aleksandrijskog razdoblja – elegiji, epigramu, epiliju, himni i mimu, odnosno holijambu.

Kalimah se u književnom stvaralaštvu rukovodi slijedećim načelima: mali književni oblik, borba protiv prostakluka, odnosno priprostosti i brižljiva obrada pojedinosti.

Braneći mali književni oblik, ovaj učeni pjesnik ističe načelo da umjesto velikog epа, neprekidne pjesme, kao što su Homerovi epovi, treba davati prednost didaktičnom stilu pisanja, kao što su Hesiodovi spjevovi. Pri tome pjesnik treba da cizelirano razradi pojedine epizode u vidu samostalnih pjesama u kojima može da iskaže svoju erudiciju, virtuoznost u pravljenju stiha i inventivnost pripovjedača, osobine što ih je njegovala aleksandrijska poezija, sklona prefinjenoj, ali bezvrijednoj i beskrvnoj, bestrasnoj pjesmi.

Netom iznijete karakteristike aleksandrijske poezije očituju se u Kalimahovu pjesničkom opusu, u kojemu prvo mjesto pripada elegijama. Starina je poznavala zbornik od četiri knjige njegovih elegija naslovljenih kao *Aitia* (*Uzroci*)⁶⁹ jer pjesnik svakome događaju što ga opisuje, kazuje i razlog, odnosno uzrok.

Sadržaj fragmentarno očuvanih elegija, koje su po svoj prilici bile samostalne pjesme, čine mitološka predanja o osnutku poje-

⁶⁹ Pjesnik u prologu svoga djela *Aitia* govori kako su ga usnulog muze našle u Kireni i odatle prenijele na svoje brdo Helikon i naučile ga tajnama mitskoga svijeta.

dinih gradova, svetišta, obreda, praznika itd. Najčuvenija od njih obrađivala je legendarnu ljubav između mladog Akontija i ljepotice Kidipe koja se, nakon raznih peripetija, udaje za Akontija, mladića iz drugoga kraja i različitog imovnog stanja.

Nakon ove elegije, u kojoj Kalimah pokazuje svu veličinu u građenju ljubavne priče, ističe se elegija *Plókamos Bereníkes* (*Berenikin uvojak*) spjevana u čast kraljice Berenike, žene kralja Ptolemeja Euergeta koja se zavjetovala da će, ako joj se muž vrati živ iz pohoda na Siriju, posvetiti pramen kose u hramu Arsinoje. Berenika po muževom povratku izvrši zavjet, ali su uvojak, odnosno pletenicu, sâmi bogovi prenijeli na nebo i pretvorili je u sazviježđe koje je upravo tada otkrio dvorski astronom Konon⁷⁰.

Kalimah, kao otvoreni protivnik velikog epa, stvara mali ep, odnosno *epilij*, kakav je, uzimimo, *Hekala* u kojem se obrađuje skoro nepoznato atičko predanje o staroj i siromašnoj starici Hekali i mladom Teseju što se zaputio da ubije bika koji je bio strah i trepet stanovnicima Maratona. Tesej na putu svraća u kolibu uboge starice koja obećava da će Zeusu prinijeti žrtvu ukoliko Tesej obavi zadatak. Junak, međutim, po obavljenom zadatku u kolibi zatiče preminulu staricu, u ime čega ustanovljuje praznik sa nadmetanjima. U gornjem epiliju učeni Aleksandrinac gotovo nepoznat sadržaj obrađuje na potpuno originalan način, pri čemu uvodi i noćni dijalog ptica.

Osim toga, Kalimah se veoma uspješno ogledao i u pisanju *epigrama* koji se odlikuju prefinjenošću, duhovitošću i preciznošću izraza, od kojih je do nas doprlo šezdeset i tri.

Ovaj se dvorjanin ogledao i u pisanju *himni* od kojih se očuvalo šest. Kalimahove himne nemaju za cilj *izazivanje vjerskih osjećanja*, nego pripovijedanje o bogu kojem je svaka od njih namijenjena. Tako Prva veliča Zeusa, Druga – Apolona,

⁷⁰ Gornja elegija očuvana nam je na latinskom jeziku u prevodu pjesnika Katula.

Treća govori o Artemidi, Četvrta o Delu, rodnom mjestu boga Apolona, Peta o boginji Ateni, dok Šesta pjeva o prazniku što ga je Ptolemej Filadelf ustanovio u čast boginje Demetre. Sve su himne, sa izuzetkom Pete, koja je ispjevana u elegijskom distihu, ispjevane u heksametru.

Kalimah je pisao i satiričnu poeziju, odnosno *holijambe*, kakva je, na primjer, pjesma *Ibis* koja nam se očuvala u Ovidijevom prevodu na latinskom jeziku pod istim naslovom.

Od ostalih elegičara helenističkog perioda vrijedan je pomena pjesnik *Euforion*, rodom iz Halkide, koga je dijadoh Antioh Veliki pozvao u svoju prijestonicu Antiohiju da vodi biblioteku. Veoma su ga cijenili i na njega se ugledali rimski neoterici Kornelije Gal, Katul i Vergilije koje Ciceron u *Tuskulanskim razgovorima* III 19. 43, naziva *cantores Euphorionis*, Euforionovi pjevači.

Gore navedenim elegičarima pridružujemo Apolonija sa Rodosa, autora *Epa o argonautima*, po visokim umjetničkim kvalitetima, poslije *Ilijade* i *Odiseje* najznačajnijeg epa iz čitave antičke književnosti⁷¹.

Bogata i duboka lirika iskazana posredstvom lika strastvene vračarice Medeje, u *Epu* obične zaljubljene djevojke, trajna je baština svjetske književnosti.

Od pjesnikâ himni toga razdoblja spomenimo stoičkog filosa *Kleanta* iz Asa u Maloj Aziji koji djeluje oko 260. godine prije Hrista, autora zanosne *Himne Zeusu*.

Kao pjesnici peanâ spominju se *Kleohar* Atinjanin i *Isil* iz Epidaura.

3. Bukolsko pjesništvo i njegovi zastupnici

Bukolsko ili pastirsko pjesništvo koje opjeva jednostavan i miran život seoskih pastira, književna je vrsta koju je odnjegovalo

⁷¹ Up. Apolonije sa Rodosa, *Ep o argonautima*, Oktoih, Podgorica, 1998. *Ep* sa helenskog metrički preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić.

poklasično, helenističko doba. Nastalo je kao reakcija pjesnikâ na učmali i dosadni život u velikim gradskim centrima helenističkih država, pjesnikâ koji su sve više i više čeznuli za čistom prirodom i tihim životom na selu.

Osim toga, na postanje i razvoj ove vrste pjesništva u mnogome je uticao i pojačan interes za slike iz prirode helenističkih pjesnika. Dok se, naime, u klasičnom periodu helenske književnosti interes za prirodu pojavljuje vrlo rijetko, a kad se i pojavi, kao na primjer kod pjesnikinje Sapfe i tragičkih pjesnika Eshila i Sofokla, on se očituje samo kao pozadina za ljudska zbivanja (primjerice Sofoklova tragedija *Ajant*), dotle se u helenističkom periodu javlja jače osjećanje prirode i njezinog života koji postaje faktor buđenja najraznovrsnijih osjećanja i raspoloženja. Po sebi se razumije da pjesnika zanimaju isključivo oni predjeli koji će kod čovjeka izazvati *osjećanje mira*, jer ni helenistički pjesnici ne opisuju prirodu radi prirode nego radi čovjeka. To je ono zbog čega u helenističkoj poeziji susrećemo: opis žuborenja izvora obraslih visokim borovima, topolama i kiparisima u čiji se hlad može skloniti čovjek pritisnut sumornom žegom; rosne livade po čijem cvijeću lete radišne pčele, dok u žbunovima veselo cvrkuću ptice; zelene travnjake na kojima pastiri mirno napasaju stada.

Bukolsko pjesništvo, koje kao umjetnička književna vrsta svoj vrhunac dostiže u helenističkom periodu, razvilo se iz prastarog narodnog predanja o pastirima, njihovim ritualnim nadmetanjima u vrijeme očišćenja stada i torova, kao i iz svečanosti u čast boginje Artemide, simbola čiste i netaknute prirode, zaštitnice divljih životinja, pastira i njihovih stada.

Nadmetanje bi počinjalo susretom i tobožnjom svađom dvaju pastira koja bi se završavala pozivom na takmičenje u pjevanju pastirskih pjesama. Nadmetanja, koja susrećemo u umjetničkom bukolskom pjesništvu, kao što je Teokritovo, vode porijeklo iz pastirskog folklornog nadmetanja koje je imalo svoje mitske

junake i junakinje koji, ne ostvarivši ljubavne snove, nestaju u cvijetu mladosti postajući nepresušni izvor ili zimzeleno drvo; nepristupačni i neustrašivi lovac ili pastir, čime se očituje njihova neiscrpna mladalačka snaga.

Među najpopularnije likove nesumnjivo spada Dafnid, mladi i prelijepi junak pastirâ na Siciliji, mitski osnivač bukolskog pjesništva, koga pjesnik Hermesijanakt, sa njegovom draganom Menalkom, međutim, smješta na ostrvo Eubeju⁷².

Dafnid je najvjerovatnije helenističkim pjesnicima poslužio kao prototip pjesnika-pastira nosioca ljubavne čežnje, odnosno kao motiv za pjevanje sentimentalnog pjesništva na temelju seoskog, pastirskog krajolika, pejzaža. Sâm pjesnički kružok na ostrvu Kosu bio je, između ostalog, ustrojen kao kultno pastirsko udruženje Dionisa i muzâ.

Bukolsko pjesništvo bilo je zaodjeveno u ruho *idile*, pjesme malih razmjera namijenjene za pjevanje koja opjeva jednostavan i tih život pastira, kakvo je i bilo bukolsko pjesništvo najtalentovanijeg helenističkog pjesnika i najboljeg predstavnika te vrste poezije, *Teokrita* Sirakužanina. Vrijeme njegova života i djelovanja smješta se između 300–260. godine prije Hrista. Iz rodne Sirakuze vrlo rano odlazi na ostrvo Kos, rodno mjesto majke Filine, gdje pristupa pjesničkom kružoku. Tu ga elegičar Fileta, osnivač kružoka, i epigramatičar Asklepijad uvode u tajne pjesničkog umijeća. Nakon toga vraća se u rodnu Sirakuzu u kojoj vlada Hijeron Mlađi, prijatelj pjesnikâ, da bi oko 272. godine dospio na dvor Ptolemeja Filadelfa u Aleksandriji i tu se upoznao sa književnim autoritetima, kao što su Kalimah, Apolonije sa Rodosa i drugi, od kojih usvaja načela pjesničke umjetnosti. Nakon izvjesnog vremena vraća se u rodnu Sirakuzu.

⁷² Kao izrazita središta pastira i njihovog pjesništva, pored Eubeje, smatraju se naročito Sicilija, Arkadija, u kojoj pjesnikinja Anita, rodnom iz Tegeje, opjeva bukolske motive, kao i Južna Italija.

Teokrit je bio svestran književni stvaralac koji se ogledao skoro u svim književnim vrstama helenističke književnosti, što će reći u epigramu, bukolskom pjesništvu, epiliju i lirskoj poeziji. Do nas je doprlo dvadeset i pet epigrama ispjevanih u različitim metričkim stopama, a bili su namijenjeni statuama pjesnika; trideset i dvije bukolske idile, od kojih jedne opjevaju život ovčara, govedara i kozara, a druge građanski stalež, kao što je idila *Sirakužanke*. Obje vrste idila imaju oblik *mima*, to jest scene koje sačinjavaju dijalozi ili monolozi, sadržavajući razgovore pastira, njihova nadmetanja, svađe, izliv ljubavnih osjećanja, razne pjesme o junacima i junakinjama iz pastirskog narodnog predanja.

Epilije sačinjavaju pjesme sa mitološkim sadržajem kao što su *Dioskuri*, *Hila*, *Herakle ubica lava*, u kojima pjeva o životu legendarnih ličnosti.

Sve ono najbolje što je iznjedrila helenistička književnost – osjećajno poimanje prirode, težnja za svakidašnjim, inimnim, neznatnim, briga o pojedinačnom iz života ljudi i prirode, sklonost prema običnim ljudima i njihovom unutarnjem životu, što rezultira poezijom ljubavne sjete – sve je to našlo odraza u Teokritovom pjesničkom talentu u kojemu su se sretno spojile izvanredna emocionalnost i mašta. To je doprinijelo da ovaj izvanredni posmatrač i poznavalac ljudskog života i unutarnjeg svijeta čovjekove duše stvori djela neprolazne vrijednosti, kao što je idila *Čarobnice* u kojoj siromašna djevojka Simeta sa svojom robinjom pokušava da u tišini noći vradžbinama vrati nevjernog mladića kome je poklonila ljubav. U ovoj lirskoj monodrami izmjena osjećanja, strasna ljubav, visoki lirizam i vjerno crtanje ženske prirode dosegli su takvo savršenstvo da je Rasin patetično izjavio kako ništa dirljivije i ljepše nije sreo u čitavoj starini.

Sa *Čarobnicama* se po lirskoj snazi mjeri idila *Patnje Dafnida* u kojoj prastaro predanje iz kulta plodnosti prerasta u sukob

između veličajnosti *ljudskoga duha* i snage neprijateljski nastrojenog božanstva.

Teokrit je velik i kad parodira ljubav, kao na primjer, u Trećoj idili u kojoj slušamo serenadu zaljubljenog pastira, ili pak u Jedanaestoj idili *Kiklop*, u kojoj crta kiklopa Polifema što se smrtno zaljubio u nimfu Galateju koja jaši na morskim valovima, ne hajući za Polifemove ljubavne jade. On sav očajan grdi majku što ga je onako rutavoga porodila, zbog čega ga i ne voli graciozna nimfa obavijena morskom pjenom.

Po živom i impresivnom pripovjedaњу ističu se i slijedeće idile: *Sirakužanke* u kojoj Teokrit plastično i spontano opisuje razgovor dviju običnih žena što su se uputile u Aleksandriju na praznik Adonida, Afroditina pratioca. Tu slušamo njihovo tuženje na muževe, prekorevanje posluge, ćaskanje o haljinama itd.

Po pjesničkoj snazi za *Sirakužankama* ili *Ženama na Adonidovu prazniku* ne zaostaje ni vesela maskerada *Talisija* ili *Žetvena slava* u kojoj se pod maskama pastira pojavljuju pjesnici iz kružoka sa ostrva Kosa, pa i sam Teokrit pod pseudonimom Simihid, takmičeći se u pjesmi sa kozarom Likidom.

Od ostalih bukoljskih pjesnika vrijedni su spomena Bion i Mosho.

O *Bionu* se zna toliko da je rođen u Flosi kod Smirne, grada u Maloj Aziji, u trećem vijeku prije našega računanja vremena; da je živio u Aleksandriji i djelovao u krugu bukoljskih pjesnika okupljenih oko Teokrita. Jedni ga istoričari književnosti smatraju učiteljem, a drugi učenikom pjesnika Mosha koji mu je po smrti sastavio ganutljivu elegiju *Tužaljka za Bionom*, što mu književni kritičari u posljednje vrijeme odriču.

Osim bukoljskih pjesama, Bion je pisao i epigrame u Anakreontovu duhu. Od njega se očuvala *Tužaljka za Adonidom* i sedamnaest manjih pjesama u Stobejevoj *Antologiji*.

O pjesniku *Moshu* takođe je malo što poznato. Vjeruje se da je rođen u Sirakuzi u trećem vijeku prije Hrista; da je živio u

Aleksandriji, bio prijatelj pjesniku Bionu i djelovao u krugu bukolskih pjesnika.

Mosho je, slično Bionu, pisao manje bukolske pjesme i epilije sa mitološkim motivima, od čega su se očuvale *Erot bjegunac*, *Europa*, u kojem se opisuje otmica Europe od strane Zeusa, *Tužaljka za Bionom* i četiri omanje pjesme.

4. Epigramsko pjesništvo i njegovi predstavnici

Kad je riječ o epigramskoj poeziji, osim ranije rečenog o epigramu koji se iz nadgrobnog ili votivnog natpisa u klasičnom periodu, u poklasičnom pretvara u kratku pjesmu pjevanu u elegijskom distihu, treba naglasiti da su epigrami u helenističkom periodu pjevani i izvođeni na gozbama i tako zamjenjivali staru poučnu elegiju.

Epigramsko se pjesništvo u pogledu tematike koju opjeva, dijeli na dvije vrste, od kojih se prva bavi društvenom problematikom, kao što je siromaštvo i bijeda, patnja i nevolja nižih slojeva.

Glavni zastupnik ove vrste epigramske poezije jeste *Leonida* iz Taranta čija se pjesnička djelatnost smješta između 300. i 270. godine prije Hrista. Ovaj pjesnik u svojim epigramima pisanim u vidu nadgrobnih i votivnih, zavjetnih pjesama prikazuje likove običnog svijeta: zanatlija, ratara, pastira, ribara, lovaca i njihov svakidašnji život ispunjen nevoljama. Mada žive mučnim i tegobnim životom, ti su mali, obični ljudi zadovoljni sa malim, hrabro podnoseći tegobe svakidašnjeg života. To kod ovoga maniriste koji piše izvještačenim jezikom izaziva divljenje i simpatije. Cijenili su ga rimski pjesnici Propercije i Vergilije.

U drugoj vrsti epigramskog pjesništva preovlađuje ljubavna i simposionska tematika; njegovala se među pjesnicima bliskim Fileti i njegovom kružoku na Kosu.

Glavni predstavnik ove vrste epigrama jeste *Asklepijad* sa ostrva Sam(os) koji djeluje u drugoj polovini trećega vijeka

prije Hrista. U epigramima ovoga pjesnika, pisanim po ugledu na Anakreonta, glavnu riječ vode ljubavnice sa svojom nevjernom ljubavlju i bog Erot, mučitelj srdaca zaljubljenih koji bdiju pred vratima svoje dragane koja ne haje za njihovu žarku ljubav.

Njegovi epigrami, koji čine vrhunac antičkog ljubavnog pjesništva, te lirske pjesme ispjevane u različitim metrima, napisani su savršeno elegantnim stilom. Ovaj je pjesnik toliko zaslužan za razvoj antičke poezije da se jedan stih naziva njegovim imenom: *versus Asclepiadeus* kojim rimski pjesnik Horacije počinje prvu knjigu *Oda*.

Asklepijadu je u pogledu tematike sličan pjesnik *Posidip*, rodом iz Pele, prijestonice makedonskih vladara. Za učitelja je imao Zenona iz Kitona, osnivača stoičke škole. Svojim je epigramima već osamdesetih godina trećega stoljeća prije Hrista stekao toliko ugled i slavu da su mu već za života odavali veliko poštovanje.

Istovremeno sa Asklepijadom djeluje i pjesnik *Hedil*. Ljubavne epigrame pjeva i najčuveniji epigramatičar *Meleagar* iz Gadare u Palestini (130–60 prije Hrista) inače kinički filosof koji djeluje u Tiru da bi život završio na ostrvu Kosu.

Epigrami su mu ispunjeni sjetom, humanošću i ljubavlju prema svojoj rano preminuloj dragani Heliodori. Sastavio je antologiju lirske poezije pod imenom *Vijenac* u kojoj je bilo zastupljeno četrdeset i sedam pjesnika. Navedena antologija heleniskog Ovidija, kako su ga potonji nazivali, poslužila je kao temelj antologijama sastavljanim u kasnija vremena.

U epigramskoj poeziji uspješno se ogledalo i nekoliko pjesnikinja, od kojih je najčuvenija *Anita*, rodом iz grada Tegeje u Arkadiji. Ova je pjesnikinja, koju Antipatar iz Soluna naziva ženskim Homerom, u punoj stvaralačkoj snazi bila početkom trećega vijeka prije Hrista. Svoje ljupke i jednostavne epigrame piše za hramove, zavjetne poklone, odmarališta u hladovini, izvore hladne vode i uginule životinje, nastojeći da u njima

stvari određeni lik, izazove izvjesno raspoloženje i fiksira određenu situaciju.

Anita se uspješno ogledala i u bukolskoj poeziji u kojoj prevladavaju motivi iz života prirode, zbog čega su je smatrali predstavnicom *Peloponeske škole* koja je davala prednost motivima iz prirode.

Druga značajna pjesnikinja epigrama jeste *Nosida* iz Lokra u Južnoj Italiji koja živi krajem četvrtoga stoljeća. U strasno ispjevanim epigramima pjeva o radosti i uživanju što ga stvara istinska ljubav.

Ostaje da spomenemo i pjesnikinju *Moiro*, rodом iz Vizanta koja živi i djeluje oko dvijestote godine prije Hrista. Ova se pjesnikinja, koju neki pogrešno nazivaju Mira, osim u epigramima ogledala i u sastavljanju peana⁷³.

Određeni broj pjesnika pisao je epigrame u kojima veliča stare i savremene pjesnike. Takvi su: *Dioskorid* koji živi u Aleksandriji u vrijeme Ptolemeja Euergeta (247–221. prije Hrista) te Antipatar iz Sidona koji živi oko 170–100. prije Hrista. Epigrami ovoga predstavnika *Feničke škole* koji slave Homera, Sapfu, Ibika i druge njemu omiljene pjesnike, obiluju pjesničkim slikama i umnogome podsjećaju na Kalimahove i Leonidine epigrame.

Među epigramatičare ubraja se i pjesnik *Simija* rodом sa Rodosa koji djeluje početkom trećega stoljeća prije Hrista. Osim epigrama pisao je i figuralne pjesme čija forma, raspored riječi i slova, oponaša neki predmet, kao na primjer, žrtvenik, krst,

⁷³ Među pjesnikinje epigrama ubraja se i Doranka Erina sa ostrvca Telo u blizini Rodosa koja živi i djeluje oko 350. godine prije Hrista. Proslavila se epilijem *Preslica* ispjevanim u čast preminule drugarice. Očuvani fragmenti odišu ganutljivom nježnošću, osjećajnošću i živošću kad pjesnikinja opisuje prilike iz svakodnevnog života, čime je istinski preteča helenističkog epigrama i epilija.

Dodajmo usput da *Palatinska antologija* donosi epigrame pjesnika Timokla koji je živio u četvrtom stoljeću prije Hrista.

sjekiru, krila itd., u čemu se ogledao i Teokrit čijem je krugu Simija i pripadao.

B RIMSKO RAZDOBLJE

1. Helenska lirska poezija rimskog razdoblja, njezine osobine, vrste i predstavnici

Pravilno razumijevanje i ocjena helenske lirske poezije i književnog stvaralaštva uopšte u vrijeme vladavine Rima podrazumijeva poznavanje socijalnih i ekonomskih prilika kao temelja kulturnog života na kojem, između ostalog, počiva i književno stvaralaštvo.

Dok su helenistički vladari, vođeni Aleksandrovom panhelen-skom idejom⁷⁴, svesrdno podržavali kulturna, u prvome redu književna i filozofijska dostignuća drevne Helade, u čemu su se posebno isticali egipatski vladari iz dinastije Ptolemeja u Aleksandriji, dotle su rimska osvajanja helenističkih država u drugom i prvom vijeku prije Hrista osvojenim oblastima donosila isključivo prirodno i kulturno osiromašenje. Rimski namjesnici u novoosvojenim oblastima umjesto da se brinu o materijalnom i kulturnom napretku, kao što su to činili dijadosi, brinuli su se kako da što više zgrnu materijalnih dobara i odvuku ih u Rim. Rimski su osvajači, međutim, sa materijalnim dobrima u svoju prijestonicu dovlačili i kulturna dobra iz drevne Helade i helenističkih država, u prvom redu umjetnička djela i čitave biblioteke. Tako su već 272. godine prije Hrista, nakon pobjede nad epirskim kraljem Pirom, u Rim dovučena brojna umjetnička

⁷⁴ Aleksandar Makedonski je u novoosvojenim oblastima osnovao preko sedamdeset gradova u kojima se kulturni život temeljio na kulturi drevne Helade.

djela, što se desilo i 146. godine poslije razorenja Korinta. Rimski vojskovođa Licinije Lukul, kako nas izvještava Plutarh (*Vita Luculi* 42) u Junonin je grad dovukao veliki broj vrijednih knjiga, dok je Sula, po Strabonovom svjedočanstvu (609) u Vječni grad dovukao čitavu Apeliktonovu biblioteku bogatu filozofskim djelima.

Za svojim bibliotekama i odvučenim duhovnim blagom u Rim su krenuli i učenici Heleni – filozofi, historičari, geografi, besjednici i književnici, kao na primjer, stoičar *Panetije* (oko 180–110) i njegov učenik, historičar i filozof *Posejdonije* (oko 135–51); historičar *Polibije* (oko 201–120) koji veliča rimski državni poredak; geograf *Strabon* (oko 63–19); učitelj besjedništva *Dionisije Halikarnašanin*, potom sofist i besjednik *Dion Hrisostom*, moralista *Epiktet*, *Zenobije* i drugi.

Većina navedenih književnih stvaralaca djeluje u vrijeme prva dva vijeka nove ere, odnosno u vrijeme rimskih careva, kada osvojene oblasti počinju doživljavati ekonomski i kulturni preporod. Neki od njih, kao na primjer, August Oktavijan, Tiberije, Klaudije i Nerva, posebno Trajan (98–117) te njegov nasljednik Hadrijan (117–138) i Antonini (138–180) bili su prijatelji i zagovornici helenske naobrazbe i filozofije, davši Rodosu, Atini, Sparti i ostalim kulturnim centrima drevne Helade status „pridruženih“ država.

Ti i drugi stvaraoci, međutim, daju malo šta originalnoga. Umjesto toga, oni se okreću veličanju i obožavanju svoje, helenske prošlosti, ponoseći se kulturom, filozofijom, književnošću, vjerom, proročijima i svim mogućim znamenitostima drevne Helade, što je rezultiralo Pausanijinim djelom *Opis Helade* nastalim krajem drugoga vijeka nove ere.

Što se tiče rimske kulture prije osvajanja helenističkih država i dodira sa visokom helenskom, odnosno helenističkom kulturom, o njoj je najegzaktniji sud izrekao veliki rimski pjesnik Horacije riječima:

Ep. II 1.156.

*Graecia capta ferum victorem coepit
et artes intulit agresti Latio*⁷⁵.

Bili bismo, međutim, nepravedni i puke neznalice ako bismo ovakav sud zadržali o rimskoj kulturi, posebno o književnom stvaralaštvu prvoga vijeka prije Hrista i gotovo šest stoljeća nove ere, kada sa rimskim književnicima djeluju i brojni helen-ski lirski pjesnici koji se većinom ogledaju u himničkoj, ljubavnoj i epigramskoj poeziji.

U *himničkoj* poeziji rimskog perioda posebno su se istakli Mesomed, Sinesije i Proklo.

Rimski pjesnik i kitarod *Mesomed*, rodom sa ostrva Krita, djeluje u vrijeme cara Hadrijana koji mu je dao slobodu.

Od dvanaest očuvanih pjesama, spomen zaslužuju himne upućene raznim božanstvima, kao što je *Himna Heliju* te *Himna Nemesidi* s uvodom muzi Kaliopeji, odnosno Kaliopi, uz očuvanu melodiju, odnosno meligrafiju zabilježenu starohelen-skim notnim pismom.

Neke od pjesama ispjevane su različitim metričkim stopama, odnosno stihom, kamo idu *Izida* i *Physis*, dok neke predstavljaju opise, kao što su *Plovidba Jadranskim morem*, *Labud*, *Komarac*, *Sunčani časovnici* itd.

Neoplatoničar *Sinesije*, rodom iz Kirene, živi od oko 370. do oko 412. godine poslije Hrista. Budući iz paganske otmjene porodice, koja se još uvijek klanjala tolerantnim Olimpljanima, a ne atolerantnom Jehovi, odnosno Grmećem sa gore Sinaja, odlazi u Aleksandriju gdje ga u neoplatonsku filosofiju upućuje čuvena Hipatija, potom boravi u Konstantinopolju na carskom

⁷⁵ Stihovi u mojem prevodu glase:

*Helada svladana zavojevača surovog svlada
i umjetnosti u divlji unese Lacij.*

dvoru da bi godine 411. bio izabran za episkopa u Ptolemaidi.

Dok u svojem glavnom djelu *Dion ili o životu prema njegovom uzoru* veliča duboku vezu između filosofije i besjedništva, dotle u devet himni, ispjevanih na dorskom dijalektu u stihu, združuje neoplatonske ideje sa hrišćanskim naučavanjima⁷⁶.

Proklo Dijadoh, jedan od najumnijih i najplodnijih mislilaca kasne antike, rodом iz Konstantinopolja, živi i djeluje između 410–485. Odan paganskom obrazovanju, vjeri i kulturi, ovaj je neoplatoničar dugi niz godina stajao na čelu atinske Akademije, odnosno bio njezin skolarh.

Od ovoga se plodnoga autora, pored brojnih filosofskih spisa, očuvalo i sedam himni bogovima ispjevanih u heksametru koje spadaju među najljepše himne bogovima ispjevane na helenском jeziku⁷⁷.

Ljubavnu poeziju ovoga perioda uglavnom sačinjavaju *anacreontske* pjesme u kojima se na jasan, živopisan i jednostavan način izražava ljubav prema pijankama, senzibilnoj ljubavi, cvijeću i proljeću, potocima i vrelima.

Nužno je primijetiti da ova vrsta lirike u rimskom periodu, od koje nam se očuvao čitavi zbornik, ne donosi ništa originalnoga, uglavnom oponašajući i prepjevavajući starohelenskog meličara Anakreonta i helenističke liričare.

Najplodnija vrsta lirike u ovome periodu bila je *epigramska* poezija koja oblikom ostaje onakva kakva je bila u aleksandrijskom periodu. Sama oblast epigrama, međutim, proširuje se uvođenjem satiričnih i komičnih tema. Pred našim očima od

⁷⁶ O povezivanju neoplatonskih ideja sa hrišćanskim naučavanjima u kasnoj antici up. dr Marko Višić, *Boetije, život i djelo* (str. 13–26); uvodna studija u *Boetije, Utjeha filosofije*, Oktoih, Podgorica 1999. (Djelo sa latinskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

⁷⁷ Odabrana djela *Prokla Dijadoha* i svih sedam himni uspješno je na naš jezik preveo naš poznati klasični filolog i filosof, doctor in spe Aleksandar Petrović, *Proklo Dijadoh, Himne bogovima*, Oktoih, Podgorica 1995.

prvoga vijeka prije Hrista pa do svršetka šestoga stoljeća nove ere defiluje čitava plejada sjajnih epigramatičara, od kojih ćemo značajnije hronološkim redom ukratko predstaviti.

U vrijeme cara Augusta djeluje epigramatičar *Antifil* iz grada Vizanta od koga nam se očuvalo pedeset epigrama.

Epigramatičar *Krinagora* rođen je između 70–65, prije Hrista u gradu Mitileni na ostrvu Lesbu. Kao izaslanik svoga grada, u dva je navrata boravio na dvoru cara Augusta i družio se sa uglednim Rimljanima za koje je pisao epigrame ispunjene prefinjenošću izraza i osjećajnošću.

Oko šezdesete godine prije Hrista u Rimu djeluje epigramski pjesnik *Tulije Laurea*, oslobođenik rimskog filozofa i besjednika Marka Tulija Cicerona, od koga su se u *Palatinskoj antologiji* očuvala tri epigrama.

U isto vrijeme djeluje i epigramatičar Zonas iz Sarda, o kome nam je malo što poznato.

U prvome vijeku nove ere djeluje veliki broj epigramatičara: *Alfej* iz Mitilene; *Antipatar* Solunjanin koji živi i djeluje u Rimu kao učitelj besjedništva i pedagog; Apolonid, rodom iz Smirne, grada u Maloj Aziji; *Bianor* zvani *Gramatik*, rodom iz Bitinije, oblasti u Maloj Aziji.

Epigramatičar *Filip* Solunjanin djeluje u vrijeme cara Kaligule (37–41). Ugledajući se na Meleagra iz Gadare, Stratona i Diogena Laertija sastavio je antologiju pod imenom *Stéfanos* (*Vijenac*) u kojoj pjesnike upoređuje sa cvjetovima. Do nas je doprlo osamdeset njegovih epigrama, a navodi ga i *Palatinska antologija* koju je u desetom vijeku sastavio gramatičar Konstantin Kefala u petnaest knjiga.

O Gneju Korneliju *Getuliku* u recimo toliko da je početkom prvoga vijeka bio konzul u Germaniji i bio poznat po svojoj plemenitosti.

Gaj *Lukilije* živi i djeluje u Rimu u prvome vijeku nove ere. Pored satira piše i epigrame u kojima, kao i u satirama, kritikuje

političke i društvene devijacije. Na njega se nesumnjivo ugledao najveći rimski epigramatičar, neponosni Marcijal.

U prvome vijeku djeluje i *Pompej Mlađi*, čije epigrame donosi *Palat. antologija*, te epigramatičar *Rufin* koji piše epigrame po ugledu na Anakreonta i Hedila. *Palat. antologija* navodi četrdeset i sedam njegovih epigrama.

Krajem četvrtoga i početkom petoga vijeka u Aleksandriji, zajedno sa Hipatijom, čuvenom naučnicom i filosofkinjom (koju je 415. god. smakla Hristovom vjerom zadojena neobrazovana rulja) kao pedagog djeluje epigramatičar *Palada* koji je epigramskoj poeziji dao novi polet.

Epigrami ovoga vječnog siromaha i nesrećnika predstavljaju vrhunac antičke poezije uopšte.

Epigramsko pjesništvo zablistaće ponovo u punome sjaju u šestome stoljeću, što će reći na samome smiraju antičke, toliko plodne i ekumenske duhovne kulture, čiji će se uticaj vjekovima duboko osjećati i još uvijek osjeća.

Jedan od najpoznatijih epigramatičara ovoga vijeka nesumnjivo je *Agatija* Sholastik, lirski pjesnik, pravnik i istoričar, rodom iz Mirine u Maloj Aziji (536–582) koji živi i djeluje u Konstantinopolju.

Agatija je u sedam knjiga sastavio antologiju pod naslovom *Ciklus novih epigrama*, kao i djelo *Historije*. Iz stotinak očuvanih epigrama dâ se uočiti da je imao pjesničkog dara i duha, jer piše dobro osmišljene epigrame.

O epigramatičaru *Barbukal* u Jovanu zna se da je živio oko 550. godine i kao pedagog djelovao u Bejrutu.

Epigramatičar *Julijan* Egipćanin živi oko 530. godine. Budući da je u Egiptu bio vrhovni starješina to je dobio nadimak *Egipćanin*. U *Palat. antologiji* očuvalo se oko devedeset njegovih epigrama iz kojih se uočava da je težio slikovitom i realističkom prikazivanju.

Leontije Sholastik živi polovinom šestoga vijeka. Kod ovoga se epigramatičara uočavaju začeci novovizantijskog epigrama.

Savremenik Julijana Egipćanina bio je epigramski pjesnik *Makedonije* Konzul.

Paulo Silentijarije (520–575) živi u Konstantinopolju u kojemu sa prijateljem, pjesnikom Agatijom, uzima učešća u vladi istočnorimskog cara Justinijana Prvog (527–567). Epigrami mu odišu virtuožnošću i prefinjenošću.

Osim navedenih, u helenističkom i rimskom periodu djeluju i drugi epigramatičari, kao što su *Arhija*, koga je jednom na sudu zastupao Ciceron; *Filodem*, *Ksenokrit*, *Nikenet*, *Straton*, *Talo*, *Tijil*, *Rijan* i drugi.

Spisak skraćenica češće citiranih djela:

- Christ, *Geschichte* – W. Christ, *Geschichte der griechischen Literatur*, München 1905.
- Đurić, *Istorija* – Dr Miloš N. Đurić, *Istorija helenske književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd 1972.
- Đurić, *Kroz helensku* – Dr Miloš N. Đurić, *Kroz helensku istoriju, književnost i muziku*, Kosmos, Beograd 1955.
- Đurić, *Ogledi* – Dr Miloš N. Đurić, *Ogledi iz grčke filosofije i umetnosti*, SKZ VI 24, 1936.
- Lasserre, *Plutarque* – F. Lasserre, *Plutarque, De la musique*, Lausanne 1954.

Spisak skraćenica češće citiranih izvora:

- Aristot., *Metaph.* – Aristoteles, *Metaphysica*
- Aristot., *Poet.* – Aristoteles, *Poetica*
- Aristot., *Rhet.* – Aristoteles, *Rhetorica*
- Herod., *Hist.* – Herodotus, *Historiae*
- Ovid., *Met.* – Ovidius, *Metamorphoses*
- Paus., *Descript.* – Pausanias, *Descriptio Graeciae*
- Plut., *O muzici* – Plutarh, *O muzici*, Prosveta, Niš 1997. (Djelo sa starohelenskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

Bibliografija:

- Abert, H, *Die Lehre von Ethos in der griechischen Music*, Leipzig, 1888.
- Abert, H, *Antike Musikerlegenden*, Leipzig, 1910.
- Adler, G, *Handbuch der Musikgeschichte unter Mitwirkung von Fachgenossen*, Berlin, 1930.
- Aristides, Q, *De musica*, ed. R. Schäfke, Berlin, 1937.
- Aristoxenus, *Elementa harmoniae*, ed. Macran, Oxonii, 1902.
- Asunto, R, *Teorija o lepom u Srednjem veku*, Srpska književna zadruga, Beograd 1975. (Preveo s njemačkog G. Ernjaković).
- Bergk, Th, *Poetae Iurici Graeci*, I–V, Leipzig, 1935.
- Callimachus, *Aetia, Iambi, Hecale and other Fragments*, ed. C. A. Trupanis, London, 1957, W. Heinemann.
- Callimachus, *Hymns and epigrams, Lycofron, Aratus*, ed. G. R. Mair, London, 1969, W. Heinemann.
- Cessi, C, *Lyra Graeca*, Napoli, 1940.
- Catullus, Tibullus, *Carmina, Pervigilium Veneris*, edd. F.W. Cornisch, J. P. Postgate, J. W. Mackail, London 1968, W. Heinemann.
- Chamoux, François, *Grčka civilizacija*, Jugoslavija, Beograd, 1967. (Preveo s francuskog B. Radović).
- Christ, W, *Geschichte der griechischen Literatur*, München, 1905.
- Combarieu, J, *Histoire de la musique*, I–III, Paris, 1930–35.
- Curtius, E. R, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1971.
- Curtius, E. R, *Die Musen in Mittelalter*, objavljeno u *Zeitschrift für romanische Philologie*, No 59, 1939, S. 129–188.
- Curtius, E. R, *Die Musen*, objavljeno u nav. časopisu, br. 63, 1943, str. 256–268.

- Diehl, E, *Anthologia lyrica Graeca*, I–IV, Leipzig, 1935.
- Đurić, N. Miloš, *Antologija stare helenske lirike*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1962.
- Đurić, N. Miloš, *Istorija helenske književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972.
- Đurić, N. Miloš, *Iz helenskih riznica*, Prosveta, Beograd, 1959.
- Edmonds, J. M, *Greek elegy and iambus with Anacreontea*, I–II, London, 1968.
- Edmonds, J. M, *Lyra Graeca*, I–III, London, 1967, W. Heinemann.
- Edmonds, J. M, *The greek bucolic poets*, London, 1970, W. Heinemann.
- Grasi, E, *Teorija o lepom u antici*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1974. (Preveo s njemačkog I. Klajn).
- Hesiodi *Theogonia, Opera et dies, Scutum*, ed. F. Solmsen, Oxonii, 1970.
- Horatius, *Odae et Epodi*, ed. C. Bennett, London, 1968, W. Heinemann.
- Horatius, *Satirae*, ed. K. Büchner, Stuttgart, 1972, W. Heinemann.
- Jaeger, W, *Paideia*, I–III, Berlin-Leipzig, 1934.
- Joël, K, *Geschichte der antiken Philosophie*, Tübingen, 1921.
- Kern, O, *Die Religion der Griechen*, I–III, Berlin, 1926.
- Lasserre, F, *De la musique*, Lausanne, 1954.
- Marrou, I, *Historie de l' education dans l' antiquité*, Paris, 1948.
- Musić, A, *Povijest grčke književnosti*, I–II, Zagreb, 1893–1900.
- Ovidius, *Metamorphoses*, ed. R. Merkel, Lipsiae 1883, in aedibus B. G. Teubneri.
- Paton, W. R, *The greek Anthology with an english Translation*, I–II London, 1969–1970.
- Pindar, *Odae*, vol. I, ed. J. Sandus, London, 1968.

- Propertius, *Elegiae*, ed. E. H. Butler, London, 1967, W. Heinemann.

- Rac, Koloman, *Antologija stare lirike grčke*, Zagreb, 1916.

- Reinach, Th, *La musique graecque*, Paris, 1926.

- Sachs, C, *Geist und Werden der Musikinstrumente*, Postdam, 1929.

- Sachs, C, *The Wellsprings of Music*, Den Haag, 1962.

- Smerdel, Ton, *Orfej i Pan, Antologija starohelenske lirike*, Zagreb, 1964.

- Vergilius, *Aeneis, Bucolica, Georgica*, I–II, ed. H. Rushton Fairclough, London, 1974.

- Waltz, P, *Anthologie graecque (Palatine)*, I–IX, Paris, 1957, Les Belles Lettres.